

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Монографія

Під загальною редакцією кандидата юридичних наук, доцента
Німко О. Б.

Житомир
2016

УДК 349.6
ББК 67.99 (4Укр)5
Ю 70

Рекомендовано Вченою радою Житомирського національного
агроекологічного університету (протокол № 4
від 26 листопада 2015 р.)

Авторський колектив:

Німко О. Б. – к.ю.н., доц. (підрозділи 2.4., 2.5., 2.6., 2.7.);
Бондарчук Н. В. – к.ю.н., доц. (підрозділи 1.1., 1.3., 1.4., 1.7.,
1.8., 2.3., 3.1.);
Ляшенко Р. Д. – к.ю.н., доц. (підрозділи 1.2., 1.5., 1.6.);
Василенко Л. П. – к.ю.н., доцент (підрозділи 2.1., 2.2.);
Кравчук І. І. – к.ю.н., доцент (підрозділи 3.2, 3.3., 3.4.).

Рецензенти:

Світличний О. П. – професор кафедри цивільного та господарського права НУБіП України, д.ю.н., доцент;

Ищенко А. В. – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Черниш Р. Ф. – доцент кафедри правознавства Житомирського національного агроекологічного університету, к.ю.н.

Ю 70 Юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства України: монографія /О. Б. Німко, Н. В. Бондарчук, Р. Д. Ляшенко [та ін.]; під заг. Ред. О. Б. Німко. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2016. – 208 С.

ISBN 978-966-8706-84-4

Монографія є комплексним самостійним дослідженням широкого кола правових питань щодо юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства України, що спрямоване на розвиток еколого-правового світогляду та мислення, сталої системи еколого-правових знань. Положення монографії вирізняються науковою новизною та практичною спрямованістю.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальностями «Правознавство» і «Екологія та охорона навколишнього природного середовища», викладачів та читачів, які цікавляться питаннями юридичної відповідальності за порушення у сфері природоресурсного законодавства.

ISBN 978-966-8706-84-4

© ЖНАЕУ, 2016

ЗМІСТ

	ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
	ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	
	ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА	
	ПОРУШЕННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО	
	ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	13
	1.1. Генезис та сутність природоресурсного законодавства	13
	1.2. Основні наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності.....	21
	1.3. Юридична відповідальність у природоресурсних правовідносинах: до визначення сутності та змісту.....	27
	1.4. Проблеми реалізації позитивної юридичної відповідальності у природоресурсних правовідносинах.....	32
	1.5. Зловживання правом – як підстава юридичної відповідальності.....	45
	1.6. Категорія шикана у природоресурсних правовідносинах.....	50
	1.7. Права громадян на землі в Україні.....	62
	1.8. Права громадян України на ліси.....	70
РОЗДІЛ 2.	ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ	
	ВЛАДИ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ОБ’ЄКТІВ	
	ДОВКІЛЛЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНА	
	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ	
	ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВ-	
	СТВА УКРАЇНИ.....	78
	2.1. Сучасний стан правового регулювання діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об’єктів довкілля.....	78
	2.2. Шляхи удосконалення діяльності органів виконавчої влади України у галузі захисту об’єктів довкілля.....	88
	2.3. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення	101

2.4. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства.....	108
2.5. Адміністративна відповідальність за псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою й нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами довкілля.....	112
2.6. Правові засади діяльності саморегулювальних організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища.....	118
2.7. Адміністративно-правовий статус Державного земельного банку.....	124
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....	130
3.1. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування.....	130
3.2. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практична діяльність.....	136
3.3. Зміст криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.....	149
ВИСНОВКИ.....	168
ПРОПОЗИЦІЇ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	178

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КМУ	Кабінет міністрів України
ОВВ	Орган виконавчої влади
НІСД	Національний інститут стратегічних досліджень
ЗУ	Закон України
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
Мінстат	Міністерство статистики України
ВРУ	Верховна Рада України
Мінприроди	Міністерство охорони навколишнього природного середовища
НАН	Національна академія наук України
Держкомстат	Державний комітет статистики України
Держсанепідемслужба	Державна санітарно-епідеміологічна служба України
ГМО	Генетично модифіковані організми
ГМР	Генетично модифіковані рослини
ГМТ	Генетично модифіковані тварини
Мінагрополітики	Міністерство аграрної політики України
Мінекології	Міністерство екології та природних ресурсів України
Держмитниця	Державна митна служба України
ЦОВВ	Центральний орган виконавчої влади
ЗМІ	Засоби масової інформації
Конвенція	Міжнародна конвенція про захист рослин
АРК	Автономна Республіка Крим
Генпрокуратура	Генеральна прокуратура України
РАН	Російська академія наук
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
РНК УРСР	Рада народних комісарів УРСР
АК УРСР	Адміністративний кодекс УРСР
ВРЕ	Велика радянська енциклопедія
КупАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЦДАГОУ	Центральний державний архів ЦДАГОУ громадських організацій України
ЦК КПРС	Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
РМ УРСР	Рада Міністрів Української РСР
ЦК КПУ	Центральний комітет Комуністичної партії України
Держплан СРСР	Державний плановий комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік
Мінсільгосп СРСР	Міністерство сільського господарства Союзу Радянських Соціалістичних Республік
Мінхімпром СРСР	Міністерство хімічної промисловості Союзу Радянських Соціалістичних Республік
Держкомнауки СРСР	Державний комітет з питань науки
АН СРСР	Академія наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік
ВАСГНІЛ	Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна
ПВР УРСР	Президіум Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки
Держстандарт	Державний комітет СРСР із стандартів
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄЕК ООН	Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй
Хартія	Всесвітня Хартія природи
ОДВ	Органи державної влади
МР	Місцеві Ради
СУ ДОУ	Спеціально уповноважений державний орган управління в галузі охорони навколишнього природного середовища
РПУ	Рахункова палата України
ЗКУ	Земельний кодекс України
СУ ОВВ	Спеціально уповноважений орган виконавчої влади

СУ ОДУ	Спеціально уповноважений орган державного управління
ВКУ	Водний кодекс України
Санепідемслужба	Державна санітарно-епідеміологічна служба України
МДА	Місцеві державні адміністрації
ВКР	Виконавчі комітети обласних, районних, міських і селищних Рад депутатів трудящих
ВР СРСР	Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік
АР	Автономна республіка
Держекоінспекція	Державна екологічна інспекція
Конституція	Конституція Швейцарської
Конфедерації	Конфедерації
МНС	Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи
Казначейство	Державне казначейство України
Концепція	Концепція адміністративної реформи в Україні
ПДВ	Податок на додану вартість
Конвенція про захист прав	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КоАП РФ	Кодекс Російської Федерації об адміністративних правонарушеннях
ФОВВ	Федеральний орган виконавчої влади
ФС	Федеральна служба
РБ	Республіка Білорусь
ВР РБ	Верховна Рада Республіки Білорусь
МПРО	Міністерство природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Республіки Білорусь
Мінздорв'я	Міністерство охорони здоров'я Республіки Білорусь
МНСБ	Міністерство з надзвичайних ситуацій Республіки Білорусь

Комлісгосп	Комітет лісового господарства при Раді Міністрів Республіки Білорусь
Комземресурсів	Комітет із земельних ресурсів, геодезії й картографії при Раді Міністрів
ПВКпАП	Процесуально-виконавчий кодекс Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення
КпАП	Кодекс Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення
РМ	Республіка Молдова
НМДГ	Неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОВС	Органи внутрішніх справ

ВСТУП

Конституція України гарантує громадянам України право на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Це право не може бути обмежено (ст. 64 КУ). Всупереч цьому, населення України зазнає негативного впливу на здоров'я через кризовий стан довкілля, атмосферного повітря, води, землі. Вказані негативні чинники підсилюються шкодою, що завдається від нераціонального використання природних ресурсів, поводження з відходами й спричиняє порушення екосистем довкілля та природних процесів.

У сучасних умовах постала проблема збереження та відновлення природних ресурсів. Серед заходів, які сприяли б вирішенню цієї проблеми, пріоритетним є розроблення, вдосконалення й впровадження дієвого механізму юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства України.

Наразі відчувається потреба у комплексному дослідженні цієї проблематики. Особливу увагу слід звернути на дослідження теоретико-правових, практичних та криміналістичних аспектів юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства України.

Наведене вище і обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою монографічного дослідження є розробка і формування висновків й пропозицій щодо трансформації чинного законодавства, удосконалення правового механізму юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства України, правозастосовної діяльності органів виконавчої влади у зазначених сферах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання:

1. На підставі аналізу наукових доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, необхідно визначити термін «природоресурсне право» як підгалузь екологічного права та систему нормативно-правових актів.

2. Проаналізувати юридичну відповідальність крізь призму її видів та форм.

3. Запропонувати авторське визначення терміну «юридична

відповідальність за порушення природоресурсного законодавства».

4. Дослідити відповідальність у позитивному аспекті, виокремити характеристики та підстави позитивної юридичної відповідальності, розглянути ретроспективну юридичну відповідальність.

5. Розглянути позитивну юридичну відповідальність як добровільну форму реалізації юридичної відповідальності.

6. Визначити поняття та сутність «зловживання правом».

7. Дослідити форми зловживання правом.

8. Дослідити право лісокористування в Україні та запропонувати шляхи його удосконалення.

9. Проаналізувати проблеми права приватної власності на землю в Україні.

10. Виявити недоліки Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та запропонувати шляхи удосконалення діяльності органів виконавчої влади у сфері екології.

11. Окреслити пріоритети законодавства України у сфері охорони навколишнього природного середовища та запропонувати пропозиції щодо його удосконалення.

12. Запропонувати заходи профілактики порушень у сфері природоресурсного законодавства.

13. Визначити термін «екологічні злочини».

14. Запропонувати зміни до законодавства стосовно вдосконалення механізму юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства України.

Методологічною основою монографічного дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання: діалектичний метод наукового пізнання та методи системного, історичного, статистичного, нормативно-порівняльного, формально-логічного, структурно-функціонального аналізу досліджуваних правових явищ.

Їх застосування характеризується системним підходом, що дало можливість дослідити проблеми в єдності їх юридичної форми і соціально-правового змісту, дати визначення змісту правової категорії «природоресурсне право», «юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства», «зловживання правом».

Емпіричну основу монографічного дослідження склали чинне законодавство України, що визначає юридичну відповідальність за порушення природоресурсного законодавства. У дослідженні використовувалося також законодавство зарубіжних держав, досвід яких щодо правового регулювання аспектів державної та правової політики може бути використано в Україні. Інформаційну основу дослідження становлять також статистичні матеріали, довідкові видання, узагальнення практичної діяльності ОБВ у сфері захисту об'єктів довкілля, політико-правова публіцистика.

Ще з давніх часів існувала проблема розуміння сутності категорії «юридична відповідальність». Юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, суть якого полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів із метою впорядкування суспільних відносин, надання їм системності і стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, втілення принципів соціальної справедливості тощо. Саме існування права як регулятора суспільних відносин обумовлене необхідністю підтримувати соціальний порядок у неоднорідному суспільстві, попереджаючи будь-які відхилення від встановлених правил поведінки.

Дане питання неодноразово висвітлювалася у працях видатних учених-юристів М. М. Агаркова, Г. А. Гаджиева, В. П. Грибанова, Л. В. Щеннікової, Т. С. Яценко, В. І. Ємельянова, С. Г. Зайцевої, А. А. Малиновського, Г. Онищенко, М. М. Хміль та інших.

За останні роки означеної проблеми тією чи іншою мірою торкалася низка вчених-правознавців: В. Б. Авер'янов, В. І. Курило, В. К. Колпаков, І. Б. Коліушко, А. Ю. Олійник та інші.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження склали праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема фахівців у галузях адміністративного, аграрного, земельного, екологічного, цивільного та інших галузей права, теорії держави і права: В. Б. Авер'янова, В. І. Андрейцева, А. М. Бандурки, В. М. Гарашука, А. П. Гетьмана, В. М. Єрмоленка, Б. А. Кистяківського, Ю. М. Козлова, А. М. Колодія, В. К. Колпакова, В. М. Комарницького, В. В. Костицького, М. В. Красної, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Є. В. Курінного, А. Є. Луньова,

А. М. Мірошніченка, В. Л. Мунтяна, В. Ф. Погорілка, Б. Г. Розовського, В. І. Семчика, С. С. Студенікіної, Р. Й. Халфіної, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших.

Окремі питання, пов'язані з предметом дослідження, були у центрі уваги вчених у галузі екології, хімії, економіки, науки державного управління, філософії: Г. О. Білявського, М. М. Бринчука, Б. О. Кістяківського, Т. Г. Крупної, Т. Ю. Маркіної, П. Мітчелла, О. М. Микитюка, Ю. П. Одума, М. Ф. Реймерса, Г. П. Петюха, Ю. О. Чікіна, С. М. Чистова та інших.

У роботі над монографією використані також особисті здобутки авторів, зокрема тези виступів на наукових конференціях: «Права людини: історія і сьогодення» (грудень 2012, м. Житомир, Житомирський державний університет ім. І. Франка); Міжнародній конференції «Современные тенденции правового регулирования экологических отношений» (квітень 2013, м. Мінськ), «Актуальные научные исследования. От теории к практике» (2012, Варшава) Міжнародній науково-теоретичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (квітень 2013, 2014, 2015, Житомирський національний агроекологічний університет). Тези доповідей опубліковано у збірниках матеріалів конференцій.

Автори сподіваються, що монографія стане корисною як у навчальних і наукових цілях, так і практичній роботі працівників органів виконавчої влади у сфері екології.

У науково-дослідній роботі положення та висновки дослідження можуть бути основою для подальшої розробки проблем механізму юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства.

У правотворчості їх може бути використано для розробки проєктів законодавчих актів, що сприятиме суттєвій зміні умов правового регулювання у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних факторів.

Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін «Екологічне право України», «Земельне право України», «Аграрне право України», «Теорія держави і права», «Правові основи виконавчої влади у сфері екології», «Адміністративне право», «Адміністративний процес України», «Кримінальне право України», «Кримінологія».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1. Генезис та сутність природоресурсного законодавства

Ще у ХХ столітті, коли відбувалося становлення галузі екологічного права, точилися дискусії щодо назви цієї галузі: природоресурсове право і правова охорона природи, природоохоронне право, право навколишнього природного середовища. В останні роки, у зв'язку із зростанням ролі, значення, змістовного ускладнення нормативного обсягу регулювання відносин, пов'язаних із використанням окремих природних об'єктів, обґрунтовується виділення самостійних природоресурсних відносин як предмета окремої комплексної галузі – природоресурсового права¹. Наразі питання природоресурсного законодавства та юридичної відповідальності за його порушення є надзвичайно проблемним й актуальним. Тому існує потреба у визначенні його сутності та змісту, а також відмінностей від інших суміжних галузей права.

В юридичній науці існують різні точки зору з приводу співвідношення природоресурсного і екологічного права. Прихильники однієї з них стверджують, що основною метою природокористування є забезпечення здебільшого економічних потреб суспільства, а природоохоронна діяльність спрямована на забезпечення його екологічних інтересів. Звідси і беруть початок різні цілі правового регулювання природоресурсних і природоохоронних відносин. Прихильники цієї наукової думки розглядають природоресурсне право як самостійну галузь права, стверджуючи, що екологічне право регулює природоохоронні відносини, а природоресурсне – відносини господарчого характеру з раціонального використання природних ресурсів для задоволення економічних потреб галузей виробництва. Прихильники іншої точки зору з такою позицією не

¹ Природоресурсове право України: навч. посібник / за ред. І. І. Каракаша. – К., 2005; Калинин И. Б. Природоресурсное право. Основные положения. – Томск, 2000.

погоджуються, оскільки нормативно-правова база, понятійний апарат, засади є спільними для екологічного та природоресурсного права: в одних і тих самих нормативних актах наявні і охоронні, і господарчі норми, що не дає підстави для виділення природоресурсного права як окремої галузі права. Таким чином, на їхню думку, природоресурсне право є підгалуззю екологічного права, як і право природних комплексів та право екологічної безпеки¹.

Ключовим питанням щодо виокремлення природоресурсного права як самостійної галузі права є питання співвідношення понять «використання» та «охорона» природних ресурсів. У минулому, коли людина тільки брала від природи її багатства без будь-яких обмежень, охорона природи полягала переважно в тому, що окремі об'єкти вилучалися з користування і охоронялися. Охорону природи розуміли тоді як абсолютне протиставлення використанню. Сучасні масштаби і форми використання природних ресурсів по-новому ставлять проблему охорони природи. Охорона природи та її використання не тільки не суперечать одна одній, а й тісно між собою пов'язані². Проте і нині деякі вчені вважають, що поняття «правова охорона природних ресурсів» має повне право на існування, але використовуватися повинно у тих випадках, коли мова йде про невикористані природні ресурси, оскільки у випадку їх використання доцільно обмежитися терміном «раціональне використання природних ресурсів»³. На нашу думку, таке твердження є хибним, оскільки навіть у тому випадку, коли природні ресурси не використовуються, вони все одно можуть зазнавати негативного впливу від використання суміжних природних ресурсів та повинні охоронятися. Наприклад,

¹ Бондар Л. Поняття та система природоресурсного права України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pryrodoresurs.blogspot.com/2006/02/1_20.html

² Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР / Мунтян В. Л. – [2-е вид., доп.]. – К. : Вища школа, 1982. – 232 с.

³ Ибрагимов К. Х. Земли сельскохозяйственного назначения: понятие, сущность и особенности правовой охраны / К. Х. Ибрагимов, А. К. Ибрагимов // Право и политика. – 2004. – № 4. – С. 84–87.

розташовані поблизу аеропорту земельні ділянки забруднюються внаслідок експлуатації даного об'єкта і підлягають охороні від цього впливу незалежно від того, використовуються вони чи ні. Отже, наразі неможливо розділити поняття «використання» та «охорона» природних ресурсів. Тому ми вважаємо, що природоресурсне право регулює відносини з приводу як раціонального використання, так і охорони природних ресурсів.

Крім того, до предмета регулювання природоресурсного законодавства варто включити відносини з приводу управління природними ресурсами та застосування юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства. Оскільки не можна охарактеризувати правовий режим природного ресурсу без дослідження таких його елементів, як управління та юридична відповідальність. Найважливішим елементом правового забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів, захисту прав й законних інтересів їх власників та користувачів є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень природоресурсного законодавства і припинення їх проявів у майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні природоресурсних правопорушень до юридичної відповідальності. Найважливішою проблемою розвитку суспільства нині постає проблема управління навколишнім природним середовищем. Якщо раніше люди могли дозволити собі експлуатувати природу, піклуючись лише про підвищення рівня цієї експлуатації, то в наш час суспільство зобов'язане, крім цього, ще й управляти процесами використання природних ресурсів. Перед наукою стоїть проблема своєчасного осмислення складних процесів співвідношення природи і суспільства, можливостей спрямованого впливу на дані процеси. Головним суб'єктом такого впливу на сучасному етапі розвитку суспільства є держава, а найважливішим засобом – право¹.

¹ Завальнюк В. В. Загально-теоретичні основи державного управління якістю навколишнього природного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. В. Завальнюк. – Одеса, 1994. – 20 с.

Природоресурсне законодавство – явище історичне. Історія природоресурсного законодавства виводиться ще з часів Київської Русі. Загалом, її можна періодизувати так:

I період: природоресурсне законодавство Київської Русі (IX–XI ст.). У «Руській правді», найвідомішій пам'ятці давньоруського княжого законодавства, що регламентувала внутрідержавні феодальні відносини Київської Русі, містилися норми, які стосувалися часу і строків полювання на тих чи інших хутрових звірів; заборона виловлювати деякі породи риб під час нересту; застороги щодо збереження й використання засобів землеробства, бортництва, броварства та інших промислів і ремесел. Тоді ж передбачали і деякі покарання, переважно грошові, за порушення вимог «Руської правди». Наприклад, за вбивство журавля і людини часто застосовували однакові міри покарання. У князівські часи фактично було закладено й початки формування заповідних територій, так званих мисливських угідь, на яких лише іноді дозволялося полювання та лови.

Важливого значення у Київській Русі надавалося правовому регулюванню землекористування, охороні рослинного та тваринного світу. У Правді Ярославичів уже є норми, що свідчать про юридичне закріплення права приватної власності на землю.

II період: природоресурсне законодавство України за Литовсько-Польської доби (XIV–XVII ст.). У цей період знайшло своє продовження регулювання охорони природи державою. Наприклад, Литовський статут брав під охорону звірів і птахів. За крадіжку або вбивство лебедя чи зруйнування його гнізда передбачався штраф. У «Судебнику короля Казимира Ягелловича, даному Литві 1468, лютий 29», зокрема у дев'ятому розділі «Про лови, про пущі, про бортне дерево» було приділено увагу питанням полювання, рибальства, використання вод, плати за користування об'єктами природи. У цей час з'являється і розвивається інститут ресурсовпорядження, а також призначалися спеціальні особи, які займалися ресурсовпорядженням: підкоморії, межові, межувальники, лісівничі тощо. Існували також земельні межові суди, що називалися підкоморними (підкоморськими) судами².

²Природоресурсове право України: Навч. посібник / за ред. І. І. Каракаша. – К., 2005.

III період: природоресурсне законодавство Козацько-гетьманської держави (XVII–XVIII ст.). Охорона природи в Запорізькій Січі проявлялася, насамперед, у збереженні і раціональному використанні природних ресурсів. Характерною ознакою законодавства було обмеження кола осіб, які мали право використовувати природні ресурси. Користуватися лісовими ресурсами у Запорізькій Січі для власних потреб мали право лише козаки та піддані Війська Запорозького. Сторонні особи отримували таке право лише з дозволу Коша або кошового отамана. Конституція Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року містила чимало природоресурсних норм, зокрема щодо повернення захоплених російськими військами територій традиційного козацького природокористування. А у 1718–1719 роках були видані акти, що забороняли вивіз сміття у річки, протоки. За порушення цих правил як покарання застосовувалася смертна каторга. У 1722 році вперше створюється лісове управління і служба контролю за використання лісових ресурсів¹.

IV період: природоресурсне законодавство Російської держави (кінець XVIII – початок XX ст.). У цей період правові заходи, що регулювали добування промислових звірів, були зумовлені причинами екологічного характеру, а саме: збіднінням природних ресурсів. За царювання Петра I природоохоронні заходи здійснювалися із жорстокою рішучістю, зокрема за порубку лісів у заповідниках карали смертю. У 1703 році були заповідані дубові ліси, у тому числі Леонтіїв Яр у Харківській губернії, а 1710 році вийшов Указ про охорону лісів вздовж берегів річок.

За порівняно короткий період, завдяки ініціативі Петра I, в галузі охорони об'єктів природи були досягнуті очевидні позитивні результати, зокрема, закладені основи лісового та природоохоронного законодавства, введені засади лісоуправління, видані перші лісоохоронні інструкції, уперше офіційно введений принцип стабільності користування лісом; закладені основи регулярного опису лісів, визначено необхідність

¹Бондар Л. Поняття та система природоресурсного права України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pryodoresurs.blogspot.com/2006/02/1_20.html

закладення розплідників із вирощування саджанців для озеленення й лісовідновлення; започатковані роботи з інтродукції, штучного лісовідновлення й лісорозведення, введені елементи правил рубки лісу (деякі з яких діють і донині); поліпшення санітарного й протипожежного стану лісів тощо.¹

Але Петровські закони стосувалися інтересів поміщиків, тому Указом Катерини II 1782 року поміщикам було дозволено користуватися лісом «як завгодно їх милості».

Початком широкого руху за охорону природи в Україні стало засідання Московського товариства дослідників природи в 1905 році. Цей рух набрав організованої форми у 1910 році, коли, за ініціативи П. Ф. Баука, у Верхній Хортиці виникає перше товариство охорони природи на території України під назвою «Охоронці природи». Цей рух, що швидко поширювався містами України, призупинила Перша світова війна.

V період: природоресурсне законодавство УНР. Згідно з Універсалами Української Центральної Ради, було націоналізовано природні ресурси, утворено земельні комітети для управління ними. Розвивалося земельне та лісове законодавства.

VI період: природоресурсне законодавство УРСР. У цей час приймаються перші природоресурсні кодекси, які регулюють використання націоналізованих природних ресурсів. У перші роки радянської влади успіхи, пов'язані з охороною природи, були досить помітними. Особливу роль відіграла постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів УРСР “Про затвердження положення про пам'ятки культури і природи”. Згідно з цим нормативно-правовим актом, усіма пам'ятками природи в Україні мало відати Управління установами Народного комісаріату освіти, до складу якого входив Український комітет охорони пам'яток природи. Щоправда, вже тоді намітилася різновідомча підпорядкованість різних заповідників. Наприклад, заповідник Дніпрові заплави

¹Василенко Л. П. Історія становлення державної та правової політики у галузі захисту об'єктів довкілля від негативних факторів / Л. П. Василенко // Часопис Київського університету права: Київський університет права НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2014. – № 3. – С. 132–136.

«Конча-Заспа» (250 десятин) був на бюджеті Народного комісаріату закордонних справ, а «Сад II Інтернаціоналу» (колишня «Софіївка», як зазначалося у тогочасних документах) належав Уманському сільськогосподарському технікумові¹.

Проте, згодом, Україна втратила можливість впливати на формування природоохоронного законодавства, оскільки виключні повноваження мав лише СРСР, зокрема його вищі партійні органи та органи господарювання. Тобто, екологічне право повністю формувалося за межами етнічної України, а до неї закони надходили для безпосереднього виконання. Загалом природоохоронне законодавство СРСР містило значну кількість законів, актів та постанов. Так, ще у 1950 році було прийнято постанову Ради міністрів СРСР, якою було затверджено “Положення про державну лісову охорону СРСР”, що регулювала службу охорони заповідників. 29 грудня 1982 року була прийнята Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР “Про посилення охорони природи та поліпшення використання природних ресурсів”. У ній йшлося про потребу визначення наукових основ раціонального використання природних ресурсів та охорони природи, наголошувалося на необхідності переходу до якісно нових технологічних процесів, що давали б змогу раціональніше використовувати природні ресурси і зменшувати негативний вплив на довкілля. Окрім цієї постанови, прийнято ще низку законодавчих актів: “Про порядок опрацювання та затвердження схем комплексного використання та охорони вод” від 2 липня 1976 року, “Про додаткові заходи щодо посилення охорони природи та поліпшення використання природних ресурсів” від 1 грудня 1978 року та ін., в яких намагалися реалізувати комплексний підхід до оцінювання стану довкілля та його охорони.

Таким чином започатковані російською імперією засади захисту об’єктів довкілля від негативних чинників відверто нехтуються радянською владою, державна та правова політика ґрунтується на принципах адміністративно-примусової хімізації сільського господарства, проектах глобальної індустріалізації

¹Бондар Л. Поняття та система природоресурсного права України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pryodoresurs.blogspot.com/2006/02/1_20.html

економіки, що передбачає підтримку хімізації сільського господарства, інтенсивній експлуатації природних ресурсів, вкрай негативному втручанні у природні процеси, яке здійснюється шляхом будівництва каналів, створенням штучних морів, озер та водоймищ, будівництвом гребель; освоєнням цілинних, перелогових та інших земель тощо, що призвело до незворотних процесів та кризового стану об'єктів довкілля.¹

VII період: природоресурсне законодавство незалежної України. Основні засади регулювання екологічних правовідносин було закладено ще у Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, в якій окремим розділом «Екологічна безпека» визначалося, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян та генофонд народу. Видається низка фундаментальних законів “Про охорону навколишнього середовища”, “Про природо-заповідний фонд”, “Про Червону Книгу України” тощо.

Із прийняттям Конституції України було вперше на конституційному рівні закріплено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, право кожного на безпечне довкілля, встановлено для кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі. Сучасний етап розвитку природоохоронного законодавства характеризується тим, що правовому регулюванню підлягають, зокрема, радіочастотні ресурси та альтернативні джерела енергії.

Природоресурсне право – це підгалузь екологічного права, яка регулює суспільні відносини з охорони, раціонального використання, управління окремими видами природних ресурсів, а також застосування відповідальності за порушення природоресурсного законодавства.

Природоресурсне законодавство – система нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини з охорони, раціонального використання, управління окремими видами природних ресурсів².

¹ Василенко Л. П. Історія становлення державної та правової політики у галузі захисту об'єктів довкілля від негативних факторів / Л. П. Василенко // Часопис Київського університету права: Київський університет права НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2014. – № 3. – С. 132–136.

² Бондарчук Н. В. Природоресурсне законодавство: до визначення сутності і змісту // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі :

1.2. Основні наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності

У юридичній теорії сформувалося досить розширене поняття юридичної відповідальності, що адекватно відображає відповідні прояви сутності діючого права. Розширення поняття юридичної відповідальності можна допустити за умови перегляду багатьох юридичних понять, пов'язаних із питаннями реалізації права.

Юридична відповідальність існує у визначених видах і формах, що збігаються з галузевими компонентами системи права, які виражають її охоронне призначення. На процес розвитку теорії юридичної відповідальності впливають не лише юридичні, але й суспільні науки. Так, у філософії є більш загальне поняття – соціальна відповідальність. На жаль, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених окремих формам відповідальності, як у філософській, так і у юридичній літературі, загальне поняття відповідальності розроблено недостатньо.

Під відповідальністю розуміють і елементи свідомості структури особистості, і усвідомлення свого обов'язку перед суспільством, і здатність людини передбачати результати своєї діяльності та систему відповідей суспільства на поведінку особистості тощо.

Існуючі розбіжності у питанні про поняття юридичної відповідальності є наслідком активного творчого ставлення учених до даного явища правової дійсності. Разом з тим, теорія і, у першу чергу, практика потребують такого визначення поняття «юридична відповідальність», яке б акумулювало в собі не тільки ретроспективні елементи юридичної відповідальності, але й позитивний аспект. Тому особлива увага має приділятися проблемі сутності юридичної відповідальності, бо саме від того, як розуміється сутність, залежить розуміння юридичної відповідальності в цілому. У нових історичних умовах змінилася соціальна сутність юридичної відповідальності.

36. наук. ст. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 11 квітня 2013 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. нац. агроекологічний ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2013 – 201 с. – С. 148–150. – С. 150.

У юридичній літературі поняття юридичної відповідальності трактується по-різному, внаслідок або галузевого професіоналізму учених, або через некритичну орієнтацію на законодавство і практику його застосування, а головним чином – через недостатньо переконливі методологічні позиції в дослідженні даного питання. Немає загальновизнаного визначення поняття «юридична відповідальність». Очевидно, що проблема поняття «юридичної відповідальності» – це, насамперед, завдання загальної теорії права. Розробка загального поняття юридичної відповідальності важлива не тільки тому, що це поняття містить те спільне, що характеризує всі види юридичної відповідальності, але й тому, що воно визначає межі, в яких існують особливості, специфіка окремих видів відповідальності у праві.

Юридична відповідальність – це правовідношення, в якому держава має право застосовувати певне покарання до особи, яка вчинила правопорушення, а правопорушник зобов'язаний зазнати позбавлення або обмеження, передбачених санкцією порушеної ним правової норми.

Г. К. Сухоруков не погоджується з тим, що в якості родового поняття юридичної відповідальності використовується така широка і ємна категорія як правовідносини, юридична відповідальність не поглинає всього багатства категорії правовідносини, між ними немає повного збігу за змістом¹.

Позиція більшості учених полягає в тому, що вони визначають відповідальність як реалізацію санкції. Саме санкції порушених норм права складають юридичну основу відповідальності, вони органічно пов'язані між собою, так як санкції – це засоби реалізації юридичної відповідальності.

На думку Л. Явича, юридична відповідальність – це застосування відповідної санкції порушеної правової норми.

О. З. Лейст стверджує, що поняття відповідальності за обсягом ширше за поняття «застосування санкцій», оскільки включає такі проблеми, як: кваліфікацію правопорушення,

¹Сухоруков Г.К. Является ли юридическая ответственность правоотношением? / Г. К. Сухоруков // Актуальные вопросы государства и права. – Томск, 1992. – С.10.

застосування запобіжних заходів (забезпечення), права особи, яка обвинувачується у вчиненні правопорушення, підстави звільнення від відповідальності тощо.

Ще раніше О. С. Іоффе і М. Д. Шаргородський неодноразово зазначали, що суспільний осуд правопорушника є одним із основних принципів, які характеризують зміст юридичної відповідальності¹.

Великий юридичний словник визначає юридичну відповідальність як: «передбачений нормами права обов'язок суб'єкта правопорушення зазнавати несприятливих наслідків; вид соціальної відповідальності».

На думку Н. С. Малєїна, юридична відповідальність – це реакція суспільства і держави на правопорушення. На його думку, юридична відповідальність має на меті захист справедливості. Однак зауважимо, що покарання – не головна мета юридичної відповідальності, останнє виконує функцію імперативного стимулу позитивних дій і зумовлює правомірну поведінку.

Таким чином, відповідальність не може зводитися лише до покарання. А справедливість може бути досягнута лише у тому випадку, якщо відповідальність буде індивідуалізована.

На думку, С. С. Алексєєва, юридична відповідальність – це обов'язок особи зазнавати міри державно-примусового впливу за вчинене правопорушення у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру. Відповідальність означає реалізацію санкцій охоронних норм; вона означає виникнення правовідносин, в межах яких здійснюється застосування до особи заходів державно-правового впливу.

Є ще група авторів, що трактують відповідальність як обов'язок правопорушника відповісти за вчинене ним правопорушення перед суспільством і державою, і перенести дію тих санкцій, які застосує до нього відповідний орган держави. Ми поділяємо позицію, що важливим компонентом юридичної відповідальності є обов'язок перенести неприємні наслідки².

Іншим різновидом розуміння юридичної відповідальності є її

¹Іоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. – С. 316.

²Юзефович Ж. Ю. Функции юридической ответственности и формы их реализации по российскому законодательству. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юзефович Ж. Ю. – М., 2004. – С. 29.

трактування як обов'язку особи зазнати позбавлення державно-владного характеру, передбачених законом, за вчинене правопорушення. С. Н. Братусь зазначав, що юридична відповідальність – це обов'язок, що виконується під впливом державного примусу.

На нашу думку, поняття відповідальності має включати у себе як обов'язок правопорушника зазнати неблагоприємних наслідків, так і саме претерпіння цих наслідків, тобто реалізацію санкції правової норми.

Слід також чітко визначити співвідношення відповідальності і заходів державного примусу. Звичайно, державний примус є ознакою юридичної відповідальності, хоча це не єдина її ознака. Окремі ознаки заходів державного примусу і відповідальності можуть збігатися, але аж ніяк не можуть бути тотожними. Поряд з примусом, у юридичній літературі виділяють правові обмеження. Слід зазначити, що нині розширився інститут відповідальності. Іншою підставою відмежування державно-примусової відповідальності від інших заходів примусу є характер санкцій норм юридичної відповідальності. Такі санкції носять штрафний характер, тобто реалізується штрафна функція юридичної відповідальності.

Таким чином, відмінності заходів примусу від заходів юридичної відповідальності полягають у підставах виникнення, а ним є правопорушення у сукупності всіх його елементів (для більшості галузей права); цілях, функціях (заходами примусу невласлива каральна функція); відсутності негативних наслідків, додаткових обтяжень; суб'єктах реалізації.

У наведених визначеннях відповідальності спостерігається чіткий взаємозв'язок із покаранням, санкцією правової норми, реалізацією санкцій. Всі автори єдині у тому, що підставою юридичної відповідальності є правопорушення, що залучення особи до юридичної відповідальності тягне за собою державний осуд, що вона виникає у зв'язку з порушенням правових зобов'язань. Ніхто не заперечує того постулату, що відповідальність пов'язана з покаранням, реалізацією санкції.

Одним із дискусійних питань в юридичній науці є питання про існування добровільної (позитивної відповідальності). З початку 60-х років XX ст., під впливом філософії, юридична

відповідальність починає розглядатися не тільки у ретроспективному (негативному), але й активному (позитивному) аспектах. Як відомо, під відповідальністю у традиційному ретроспективному аспекті розуміється відповідальність за минуле діяння, яке виражається у порушенні правових норм. Відповідальність у позитивному аспекті розуміється як усвідомлення особистістю змісту і значення власних вчинків, свого обов'язку перед суспільством, колективом, іншими людьми. Позитивна юридична відповідальність характеризується як відповідальність за майбутню поведінку. Не можна юридичну відповідальність представляти тільки як відповідальність за правопорушення, оскільки при такому підході залишаються у тіні позитивні аспекти юридичної відповідальності. Підставою позитивної відповідальності служить той факт, що поведінка індивіда має суспільне значення і регулюється правовими нормами. Він зобов'язаний дотримуватися законів і забезпечувати правопорядок, а держава має право вимагати від нього це.

Позитивна юридична відповідальність носить нормативний характер. Вона закладена у правовій нормі, так як норма вказує на дозволи і заборони. Нормативність властива не тільки державно-примусовій, але й добровільній юридичній відповідальності. Добровільне та примусове у відповідальності складають єдине ціле, оскільки це впливає з її нормативної основи.

У юридичній науці учені дають різні інтерпретації поняття позитивної юридичної відповідальності. На думку П. Є. Недбайло, позитивна відповідальність – це, насамперед, обов'язок діяти правомірно. Аналогічну позицію займає М. І. Матузов. Ці автори розглядають позитивну юридичну відповідальність через категорію юридичного обов'язку, без обов'язку не може наставати відповідальність.

Деякі автори позитивну відповідальність пов'язують із виконанням свого боргу. Так, С. С. Алексєєв розуміє позитивну відповідальність як усвідомлення і сприйняття особою соціальної необхідності ініціативного виконання боргу. В. С. Венедиктов зазначає, що позитивна відповідальність – це міра вимогливості до себе та інших, глибоке розуміння інтересів держави і

суспільства, сумлінне і активне виконання свого боргу.

Б. Л. Назаров зазначає, що позитивний аспект відповідальності характеризується якістю стимулятора, необхідного з точки зору інтересів суспільства і громадян, поведінки, виконання покладених обов'язків.

Ф. М. Фаткулін визначає позитивну юридичну відповідальність як усвідомлення правових властивостей і своїх дій (бездіяльності), співвіднесення їх з діючими законами і підзаконними актами, готовність відповідати за них перед державою і суспільством.

Аргументом на користь добровільної (позитивної) відповідальності є правовий інститут заохочення. А. В. Малько виділяє такі ознаки заохочення: заслугу, добровільність, правове визнання, взаємовигідність для суспільства і суб'єкта, наявність стимулюючого характеру. Заслуга характеризується не бездіяльністю, а, навпаки, соціально активною поведінкою, виконанням позитивних обов'язків. Вона пов'язана або із виконанням особою своїх обов'язків, або досягненням загально визнаного результату. Заохочення протилежно вині та покаранню, воно стимулює правомірну поведінку і заохочує осіб, що діють в інтересах суспільства.

Правовий інститут заохочення тісно пов'язаний з добровільною (позитивною) відповідальністю особистості, добровільним виконанням громадянами своїх обов'язків.

Заохочення безпосередньо пов'язане з виконанням обов'язків, усвідомленням суб'єктом значущості своїх дій. Воно реалізується в реальному правомірному поведженні. Інститут заохочення у праві покликаний стимулювати правову активність особистості, формувати шанобливе ставлення до соціальних цінностей, формувати добровільну відповідальність¹.

Таким чином, зниження карального потенціалу законодавства сприяє підвищенню ефективності інституту юридичної відповідальності. Цінність позитивної відповідальності в тому, що вона, по-перше, є орієнтиром поведінки суб'єкта, а, по-друге, дозволяє виробити почуття

¹Теорія держави і права: навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – С. 207.

правового обов'язку, прагнення сумлінно виконувати свої обов'язки перед суспільством і державою. Тому відповідальність повинна усвідомлюватися, стати внутрішнім мотивом і обов'язковим принципом поведінки особи. Однак, пріоритетна роль позитивної відповідальності зовсім не зменшує значення ретроспективної відповідальності.

Ретроспективна юридична відповідальність настає тільки після вчинення протиправного діяння, так як не можна нести відповідальність за невчинене діяння. Вона базується на державному примусі, виражається у визначених санкцією негативних наслідках для правопорушника особистого, майнового, організаційного характеру і здійснюється у процесуальній формі.

Отже, юридична відповідальність – це складний соціально-правовий феномен, що характеризується багатогранністю, різноманітністю можливостей. Можливо, розглядати відповідальність у позитивному і негативному аспектах, але при цьому не слід забувати, що обидва ці елементи є частинами одного цілого соціального явища – юридичної відповідальності. Тому необхідно чітко розрізнити поняття юридичної відповідальності і практику реалізації функцій юридичної відповідальності. А юридична відповідальність як цілісне правове явище може бути визначена як обов'язок суб'єкта права дотримуватися вимог встановлених юридичною нормою через забезпечення можливості державного примусу.

1.3. Юридична відповідальність у природоресурсних правовідносинах: до визначення сутності та змісту

Сучасний етап розвитку природоресурсного законодавства характеризується постійним ускладненням законодавчого регулювання. Крім того, простежується негативна тенденція до збільшення кількості природоресурсних правопорушень. Тому питання природоресурсного законодавства та юридичної відповідальності за його порушення є надзвичайно проблемним й актуальним.

Питання юридичної відповідальності у сфері природо ресурсного законодавства досліджували такі вчені: І. В. Андрейцев,

Г. І. Балюк, А. І. Берлач, С. Л. Гоштинар, С. А. Диптан, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Г. К. Лоїк, О. С. Мірошніченко, І. І. Нестеренко, В. В. Носик, А. М. Шульга та інші. Однак, у період проведення реформ у сфері використання природних об'єктів та їх ресурсів і адаптації українського природоресурсного законодавства до європейського, дане питання залишається актуальним та потребує подальшого дослідження.

Відповідно до довідки про результати здійснення державного нагляду (контролю) за 2015 рік Державної екологічної інспекції України у зв'язку із прийняттям Закону України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України” від 28.12.2014, № 76-VIII, у I півріччі 2015 року перевірки територіальними органами Державної екологічної інспекції України проводилися у рамках п. 8 прикінцевих положень зазначеного закону, а саме: за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки. Також, проводилися перевірки у рамках державного нагляду (контролю) з попередження фактів незаконного добування об'єктів рослинного і тваринного світу й здійснення екологічного контролю суден та інших плавучих об'єктів морськими екологічними інспекціями. Крім цього, спеціалісти територіальних органів Держекоінспекції України залучалися до перевірок за рішеннями суду, які набрали законної сили, та на вимогу службових осіб у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

З липня місяця 2015 року поновлено проведення заходів державного нагляду (контролю). Загалом, за 2015 рік проведено 18 тис. 260 перевірок. За порушення вимог природоохоронного законодавства складено 22468 протоколів про адміністративні правопорушення. Штрафні санкції накладено на 20318 порушників природоохоронного законодавства на загальну суму 3 млн 936 тис. гривень, з яких до Державного бюджету стягнуто 3 млн 631 тис. гривень.

До правоохоронних органів скеровано 173 матеріали у порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України. За 2015 рік відкрито 181 кримінальне провадження. Загальна сума розрахованих збитків, заподіяних державі

внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства, становить 596 млн 947 тис. гривень. Сума шкоди, нанесена невідновленими особами склала 69 млн 279 тис. гривень.

З метою відшкодування збитків, пред'явлено претензій та позовів на загальну суму 433 млн 908 тис. гривень. Стягнуто претензій та позовів (з урахуванням раніше пред'явлених) на загальну суму 36 млн 203 тис. гривень. З метою припинення негативного впливу на навколишнє природне середовище при здійсненні виробничої діяльності, у 58 випадках обмежено або призупинено діяльність суб'єктів господарювання¹.

Порушення норм природоресурсного законодавства, не виконання визначених ними приписів тягне за собою застосування заходів юридичної відповідальності. Юридична відповідальність є одним з основних елементів правового забезпечення раціонального використання природних ресурсів.

Характеризуючи види юридичної відповідальності, традиційно визначають такі: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну. Сьогодні ведуться наукові дискусії з приводу того, чи можна вести мову про існування окремого виду відповідальності – «відповідальності за порушення природоресурсного законодавства», яка існує в двох формах: еколого-правовій (юридична відповідальність) і еколого-економічній (економічна відповідальність). Власне, економічна відповідальність – це платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля, які відповідний суб'єкт вносить у бюджет у безспірному порядку у раніше визначених розмірах. Юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства передбачає застосування санкцій кримінального, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру і не має особливих механізмів і заходів впливу, які б виділяли її в особливий, самостійний вид. Певною мірою

¹Довідка про результати здійснення державного нагляду (контролю) за 2015 рік Державної екологічної інспекції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dei.gov.ua/menyu-3/2011-12-19-07-30-27/zv2015/2936-pro-rezultati-zdijsnennya-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-za-doderzhanniam-vimog-zakonodavstva-u-sferi-okhoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-za-2015-rik.html>.

особливим є застосування спеціальних такс і методик при відшкодуванні шкоди, заподіяної природним ресурсам, що теж спонукає ряд вчених до визначення її специфіки і найменування «матеріальна відповідальність»². Однак застосування такс є лише особливим механізмом цивільно-правової відповідальності і не може бути достатньою підставою виділення окремого виду – природоресурсної відповідальності.

Основною підставою для виділення самостійного інституту та правового механізму – юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства – є вчинене суб'єктом діяння, яке заподіює шкоду природним ресурсам – природоресурсне правопорушення. Природоресурсні правопорушення можна класифікувати так:

1. За видами природних ресурсів, яким заподіюється збиток, виділяються земельні, лісові, водні правопорушення, порушення законодавства про надра, тваринний світ, атмосферне повітря і тощо.

2. За характером заподіяної шкоди можна виокремити такі правопорушення:

- забруднення окремих природних ресурсів (лісів, вод, надр, земель);

- псування, пошкодження, знищення природних ресурсів (псування земель, знищення тварин, занесених у Червону книгу, пошкодження лісів стічними водами, хімічними речовинами, промисловими і комунально-побутовими відходами тощо.);

- виснаження природних ресурсів (виснаження поверхневих і підземних вод, вибірковий відробіток багатих ділянок родовищ корисних копалини, що призводить до їх необґрунтованих втрат та ін.);

- нераціональне використання природних ресурсів (наприклад, нераціональне використання сільськогосподарських земель та ін.);

3. Природоресурсні правопорушення, залежно від об'єкта, можна розділити на дві групи:

²Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. В. Краснова. – Київ, 2010. – 34 с.

- правопорушення, об'єктом яких є природні ресурси (забруднення земель);

- правопорушення, об'єктом яких виступають права на природні ресурси (самовільне захоплення земель чи використання без належно оформленої документації).

4. За характером вживаних санкцій, тобто залежно від виду визначеної відповідальності, – кримінальні, адміністративні, цивільно-правові, дисциплінарні та інші правопорушення.

5. За ступенем суспільної небезпеки виділяють:

- природоресурсні злочини (кримінальні правопорушення);

- адміністративні, цивільні, дисциплінарні правопорушення.

У свою чергу, природоресурсні злочини можна класифікувати, залежно від їх предмету, на загальні, які спрямовані проти навколишнього природного середовища в цілому, наприклад, ст. 163 – Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст. 158 – Порушення правил по боротьбі з хворобами і шкідниками рослин, і спеціальні, які роблять замах на окремі природні ресурси, наприклад, ст. 160 – Незаконна порубка лісу; ст. 161 – Незаконне полювання.

Відповідальність за порушення природоресурсного законодавства можна класифікувати на різні види. Зокрема, на позитивну – обов'язок виконувати норми взаємовідносин суспільства та природи з метою раціонального використання і збереження природних ресурсів; та ретроспективну – застосування відповідних санкцій до винних осіб за правопорушення, які спрямовані на примусове виконання юридичними і фізичними особами передбачених законом норм і правил.

Юридична відповідальність за природоресурсні правопорушення виконує такі функції:

1. Забезпечувальну – забезпечує охорону і збереження належного стану навколишнього природного середовища, окремих його компонентів.

2. Превентивну – виявляється у попередженні нових правопорушень, їх профілактиці.

3. Компенсаційну – спрямована на поновлення порушеного стану природного середовища, відшкодування шкоди, заподіяної відповідним природним ресурсам, об'єктам чи умовам.

4. Стимулюючу – стимулює виконання і додержання вимог екологічного законодавства всіма громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності.

5. Виховну – як засіб виховання людей, підвищення їх екологічної культури, формує у громадян впевненість у стабільності існуючого правопорядку, захищеності їх екологічних прав та інтересів.

6. Каральна – полягає в обмеженні прав і свобод правопорушника або покладенні на нього додаткових обов'язків, настанні негативних наслідків.

Юридична відповідальність у галузі використання природних ресурсів має на меті покарання винних, припинення і попередження порушень законодавства у галузі природокористування, а також поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів.

Таким чином, юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства є комплексним міжгалузевим інститутом природоресурсного права і характеризується тим, що, по-перше, має особливу підставу – природоресурсне правопорушення, а, по-друге, передбачає застосування санкцій кримінально-правового, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру до осіб, що його вчинили¹.

1.4. Проблеми реалізації позитивної юридичної відповідальності у природоресурсних правовідносинах

Дослідження феномену юридичної відповідальності характеризуються багатоаспектністю сприйняття правового

¹Бондарчук Н. В. Поняття, ознаки та види юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : Зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 10 квітня 2014 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. нац. агроеколог. ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2014 – 356 с. – С. 255–257. – С. 256.

явища та використанням плюралістичної методології. У зв'язку з цим серед науковців не сформувалося єдиного погляду щодо того, що ж саме необхідно розуміти під позитивною юридичною відповідальністю.

Юридична відповідальність, у тому числі її позитивний аспект, була предметом уваги багатьох вчених, зокрема С. С. Алексєєва, С. М. Братуся, О. С. Іоффе, Д. А. Липинського, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, В. О. Тархова, Р. Л. Хачатурова та ін.

Більшість науковців пов'язують юридичну відповідальність виключно з протиправною поведінкою, правопорушенням, що тягне за собою негативні наслідки – покарання, санкції, державний примус. Йдеться про негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність, а правомірні дії суб'єктів у дефініцію правової відповідальності не включені.

Ідея позитивної відповідальності з'явилася і знайшла розповсюдження у радянській загальнотеоретичній юриспруденції у 60-ті роки ХХ ст. Пізніше, і навіть у період розпаду СРСР, юристами-вченими наголошувалося, що саме позитивна відповідальність як результат самовиховання і самоконтролю дає можливість поведінку людини «ставити під контроль» таких внутрішніх її якостей, як честь, гідність, гордість, совість.

Професор О. Ф. Скакун визнає двоаспектне розуміння природи юридичної відповідальності та зазначає, що юридичну відповідальність не можна зводити до державного примусу.

Н. М. Оніщенко, поряд з ретроспективною юридичною відповідальністю, вирізняє і позитивну – вид юридичної відповідальності, який являє собою відповідну реакцію держави та суспільства на здійснене соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення (особистого, майнового та організаційного характеру).

На думку О. І. Ореховського, у цьому ж контексті обмежувати юридичну відповідальність ретроспективним аспектом означає суттєво збіднювати і недооцінювати ті основні функції та завдання, які ставляться перед нею.

У позитивному аспекті юридичну відповідальність розглядають також О. Г. Мурашин та М. С. Кельман. На їхню

думку, – це абсолютне відношення, яке являє собою добросовісне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою особою, тобто відповідальне ставлення до виконання обов'язку¹.

Вчені-правознавці серед ознак позитивної юридичної відповідальності називають такі: встановлюється державою у заохочувальних правових нормах; виступає засобом державного переконання та правового стимулювання; застосовується спеціально уповноваженими суб'єктами (державними органами, керівниками організацій тощо); пов'язана з наданням особі додаткових прав, можливостей та інших соціальних благ; виражається у певних позитивних наслідках майнового, організаційного та особистісного характеру; виступає формою реалізації заохочувальної санкції норми права у конкретному випадку і до конкретної особи, але не отожднюється з нею; здійснюється в особливій процесуальній формі².

Р. Л. Хачатуров і Р. Г. Ягутян також вважають, що «юридична відповідальність, як і всі інші види соціальної відповідальності, єдина. «Позитивна» і «ретроспективна» відповідальність є добровільна і примусова форми реалізації юридичної відповідальності, що покликана відобразити взаємозв'язок диспозиції і санкції правової норми, позитивного юридичного обов'язку та міри державного примусу, оскільки вони повинні забезпечити належну, відповідальну поведінку суб'єктів права»².

На нашу думку, позитивну юридичну відповідальність слід вважати добровільною формою реалізації юридичної відповідальності, яка полягає у відповідальності за майбутні дії, в активній поведінці стосовно правильного, належного виконання

¹Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / І. В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2 (23). – С. 10–15. – С. 14.

²Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики: Альманах права: Науково-практичне видання. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – 192 с.

²Хачатуров Р. Л. Юридическая ответственность / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. – Тольятти: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. – 200 с.

суб'єктом своїх обов'язків, дотримування і виконання вимог права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів права, яка заохочується вигляді застосування державою різних заходів правового заохочення (особистого, майнового та організаційного характеру). Враховуючи викладене, можна зробити висновок щодо багатогранності категорії «юридична відповідальність». Чим вищий рівень відповідальності в активному сенсі (позитивна відповідальність), тим краще у суспільстві дотримуються соціальні норми і рідше застосовується відповідальність у її ретроспективному аспекті (пасивна, негативна відповідальність)³.

Проблема реалізації позитивної екологічної відповідальності стала предметом розгляду багатьох вчених. Думки стосовно її визначення та визнання взагалі розділились прямо протилежно. Однак, позитивна екологічна відповідальність існує і все стає на свої місця, якщо розуміти відповідальність як обов'язок дати звіт про свої дії.

В науці екологічного права зазначається, що позитивна відповідальність носить переважно організаційний, організаційно-майновий або ж майновий характер, а суб'єктам правовідносин реалізації позитивної відповідальності в галузі екології притаманні такі ознаки, як: високий рівень еколого-правової культури, екологічної правосвідомості, вольова правомірна поведінка, усвідомлення посиленого екологічного ризику.

Розвиток ідеї позитивної відповідальності в галузі екології заслуговує на увагу, оскільки встановлення у законодавстві еколого-правових норм, в яких містяться приписи щодо зобов'язання осіб виконати певні дії, що мають призвести до позитивних і юридично значимих наслідків, є не просто обов'язком з їх боку, а ще і гарантією забезпечення вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони

³Бондарчук Н. В. Проблеми реалізації позитивної відповідальності за природоресурсним законодавством України // Наукові читання – 2015 : зб. тез доповідей конференції науково-педагогічних працівників Науково-інноваційного інституту екології та лісу (м. Житомир, 26 лютого 2015 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекоекологічний університет», 2015. – С.92–94. – С. 94.

довкілля, забезпечення екологічної безпеки, гарантією реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Відправними положеннями для дальшого розвитку позитивної відповідальності є норми ст. 16 Конституції України, де зазначено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»¹. Таким чином, держава визнає себе суб'єктом позитивної відповідальності.

Позитивна юридична відповідальність у природо-ресурсних правовідносинах, відповідно до ст. 1187 Цивільного кодексу України, лежить й у площині реалізації спеціальної правосуб'єктності осіб, які використовують довкілля для відведення в нього небезпечних факторів, тобто які здійснюють такі види господарювання, що за їх юридичним визначенням підпадають під ознаки джерела підвищеної небезпеки². У природоресурсному законодавстві ознаки таких джерел розкриваються через категорію об'єктів, що шкідливо впливають на стан довкілля, що закріплені в ст. 24, ч. 3 ст. 66 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», переліки видів діяльності і об'єктів, що складають підвищену екологічну небезпеку»³. Об'єктами підвищеної екологічної небезпеки, відповідно до ст. 1 Закону України від 18 січня 2001 р. «Про об'єкти підвищеної небезпеки», можуть визначатися й такі, на яких використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна чи кілька небезпечних речовин або категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші

¹Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січня 2006 р.]. – К.: Мін-во Юстиції України, 2006. – 124 с.

²Цивільний кодекс України: станом на 10 жовтня 2013 р. / Верховна Рада України. – К.: Парламентське вид-во, 2013. – 340 с.

³Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р., №1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 41. – Ст. 546.

об'єкти як такі, що, відповідно до закону, є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру⁴.

Отже, в межах реалізації позитивної екологічної відповідальності власники таких джерел та об'єктів зобов'язані:

а) сплачувати збори за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів;

б) фінансувати комплекс запобіжних заходів щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки способами, які можна назвати превентивно-компенсаційними, що реалізуються у межах регулятивних відносин та види яких деталізуються в екологічному законодавстві.

На нашу думку, цьому виду еколого-правової відповідальності має відповідати належний рівень морально-етичного ставлення кожного до природи як до місця і умови існування всього живого на Землі, принаймні, такий, який існував у поведінці праукраїнців та зберігся в окремих звичаях і традиціях нашого народу. Така відповідальність повинна забезпечувати право кожного на відшкодування завданої порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля шкоди. Відповідальність держави у цьому значенні виступає гарантіями екологічних прав громадян, зокрема таких, що впливають на компенсаційні економіко-стимулюючі засоби попередження заподіяння екологічної шкоди: проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов'язок здійснювати технічні й інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві й експлуатації народногосподарських об'єктів. Економісти з цією метою пропонують створити організаційно-економіко-правовий

⁴Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 року / Верховна Рада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>

механізм такої відповідальності для забезпечення ряду важливих функцій: управлінської, стимулюючої, запобіжно-виховної, компенсаційної та ін.¹

Проблема реалізації та існування позитивної екологічної відповідальності неодноразово ставала предметом критики видатних вчених-юристів. На нашу думку, позитивна відповідальність в галузі екології заслуговує на увагу, оскільки встановлення в законодавстві еколого-правових норм, в яких містяться приписи щодо зобов'язання осіб виконати певні дії, що мають призвести до позитивних і юридично значимих наслідків, є не просто обов'язком з їх боку, а й відповідальність як гарантією забезпечення вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, гарантією реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Особливості та концепції, в яких розвивається міжнародне природоресурсне законодавство, екологічне законодавство Європейського Співтовариства, екологічне законодавство окремих країн свідчить про те, що ними порушується питання такого самостійного виду юридичної відповідальності як екологічна відповідальність. Саме такі ідеї покладені в основу Закону США про всебічне регулювання, компенсацію і відповідальність (відомий як ЗВЕРКВ або Суперфонд), Закону Німеччини про екологічну відповідальність, Директиви Європейського Парламенту і Ради Європи від 21 квітня 2004 року, № 2004/35/СЕ про екологічну відповідальність у контексті попередження та ліквідації наслідків заподіяної навколишньому середовищу шкоди. З урахуванням таких тенденцій, у літературі досліджуються питання розвитку інституту екологічної відповідальності.

Для більшості країн екологічна відповідальність є особливо актуальною, особливо це пов'язано з наявністю екологічних ризиків джерел підвищеної небезпеки. Екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки кожної держави.

¹Паламарчук В. Про економіко-правову відповідальність в управлінні природокористуванням та охороною навколишнього середовища (теоретико-методологічні) аспекти / В. Паламарчук, С. Мішеній // Право України. – 1998. – № 6. – С. 30 – 39. – С. 37.

Позитивна відповідальність у галузі екологічної безпеки ґрунтується на концепції екологічного ризику – відповідальності за нього. Експлуатуючи джерело підвищеної екологічної небезпеки, суб'єкт свідомо припускає вірогідність (ризик) настання шкоди, а це, у свою чергу, підвищує ефективність пошуку і запровадження найбільш оптимальних технологій екологічно обґрунтованих рішень, стимулюючи власника джерела небезпеки до «екологізації» процесу експлуатації небезпечних властивостей такого джерела. У цьому виявляється екологічний ризик як мотивація позитивної поведінки, а ризик як властивість небезпечних речовин стає юридичним фактом, підставою виникнення позитивного зобов'язання суб'єктів екологічно небезпечної діяльності саме з моменту, коли набуває форми юридичного мотиву, породжуючи виникнення спеціальної правосуб'єктності.

Саме на позиціях позитивної відповідальності, обумовленої високим ступенем екологічного ризику-загрози, реалізується відповідальність, передбачена Стокгольмською декларацією конференції ООН із проблем навколишнього середовища людини, де чітко зазначено, що людина несе особливу відповідальність за збереження й розумне управління продуктами живої природи та її середовища, які наразі перебувають під серйозною загрозою¹.

Важливим етапом у забезпеченні позитивної відповідальності у природоресурсних правовідносинах слід вважати виникнення страхування екологічних ризиків в Європі ще наприкінці ХХ ст. Його поява була визначена всім ходом розвитку політичних і економічних процесів у Європі, пов'язаних зі станом навколишнього середовища, що для густонаселеної Європи нині є злободенною проблемою. Багато країн Європи почали послідовно розвивати законодавство про охорону навколишнього середовища. Для успішного розвитку і реалізації такого законодавства потрібні були гарантії, тому наявність розвинутої страхової індустрії стало необхідним.

¹Ярчак В. Про екологічний ризик джерел екологічної небезпеки /В. Ярчак // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 48. – С. 209 – 215. – С. 211.

Країни-члени ЄС визнали те, що екологічна відповідальність здебільшого повинна мати проспективний характер, бути спрямована на запобігання спричинення шкоди навколишньому середовищу. Відповідно ч. 1 ст. 5 Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради “Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди”, якщо екологічна шкода ще не була завдана, але існує неминуча загроза її настання, експлуатант невідкладно вживає необхідні запобіжні заходи. А ч. 2 зазначає, що держави-члени стежать за тим, щоб в разі необхідності і, в будь-якому випадку, якщо неминуча загроза екологічної шкоди не зникне, не дивлячись на вжиті експлуатантом запобіжні заходи, останній буде зобов’язаний якомога швидше проінформувати компетентний орган про всі належні аспекти.

Ч. 3. вказує на те, що компетентний орган у будь-який час може:

а) зобов’язати експлуатанта надавати відомості щоразу, коли з’являється неминуча загроза екологічної шкоди, або у випадку підозри існування такої загрози;

б) зобов’язати експлуатанта вжити необхідні запобіжні заходи;

в) надати виконання інструкції, яких належить дотримуватись щодо необхідних запобіжних заходів;

г) самому вжити необхідні запобіжні заходи¹.

Слід зазначити, що ще одним важливим фактором забезпечення виконання позитивної екологічної відповідальності є екологічний аудит, який запроваджений у США Агентством із охорони навколишнього середовища для федеральних агентств та низки міжнародних транснаціональних компаній, які розробляють, приймають і втілюють власні екопрограми.

Екологічний аудит системно й усе активніше застосовують у

¹Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 року / Європейський Парламент та Рада ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_965

Європі як економіко-правовий інструмент стимулювання природоохоронної діяльності. Наприклад, Світовий банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) впроваджують власні програми еколого-інвестиційного (фінансового) аудиту і використовують їх для отримання всебічної та різнопланової інформації, щоб мінімізувати ризики кредитування, визначити доречність фінансування інвестиційних проєктів, упроваджують власні програми еколого-інвестиційного (фінансового) аудиту. Відтак, сфери незалежного екоаудиту в ЄС розширюються й призначені нині для оцінки безпеки продукції, прогнозування і мінімізації екологічних ризиків інвестиційної, банківської, страхової, господарської діяльності, операції купівлі-продажу нерухомості; врегулювання конфліктів між державними органами і корпораціями тощо.

У 1992 р. у Ріо-де-Жанейро світова спільнота визначила нову концепцію збалансованої коеволюції суспільства і природи, всесвітню програму і методологію sustainable development (еколого-збалансованого розвитку).

У Європейському Союзі екологічний аудит найбільш поширений на корпоративному рівні. Саме на нього зорієнтовано Директиву № 761/2001 EMAS “Системи екологічного менеджменту й аудиту” (СЕМА), яка їх уніфікувала, визначила корпоративну екологічну політику як комплексний об’єкт екологічного аудиту за кожним з 12 аспектів: від планування нової екологічно чистої продукції, поводження з відходами до економії енергії та екологічної поведінки корпорації у різних секторах ринку.

Практичний досвід застосування EMAS продемонстрував інтегральний еколого-економічний ефект. Найпоширенішою EMAS стала у Німеччині, де корпорації виявили готовність брати на себе екологічну відповідальність добровільно, не очікуючи тиску з боку державних структур.

Отже, більшість європейських країн на законодавчому рівні затвердили позитивну екологічну відповідальність, яка має бути спрямована на запобігання спричинення шкоди навколишньому середовищу. Важливим етапом у забезпеченні позитивної екологічної відповідальності слід вважати виникнення страхування екологічних ризиків та запровадження екологічного

аудиту. Проблематика даного питання набуває актуальності у зв'язку з виникненням глобальних екологічних проблем, які зумовлені зростанням екологічних правопорушень.

Сучасні демократичні перетворення в нашій країні неминуче торкаються питань вирішення складних проблем природо-ресурсного законодавства, пов'язаних із частішими проявами заподіяння шкоди природі взагалі, окремим природним компонентам або життю і здоров'ю людини, зокрема, внаслідок забруднення довкілля у зв'язку з господарською діяльністю або стихійних явищ, викликаних значним техногенним впливом на довкілля.

Такі питання мають вирішуватися у межах рішучих кроків із проведення виваженої правової реформи, спрямованої на ефективну адаптацію національних норм права до стандартів міжнародного та європейського екологічного законодавства. З урахуванням цих особливостей наразі розвивається й міжнародне екологічне законодавство, екологічне законодавство Європейського Співтовариства, екологічне законодавство окремих країн, де порушується питання такого самостійного виду юридичної відповідальності як екологічна відповідальність.

З огляду на існуючу світову практику щодо питань екологічної відповідальності, запровадження такої відповідальності в законодавстві України буде заохочувати підприємства-забруднювачі до здійснення заходів щодо запобігання чи компенсації екологічної шкоди (internaliz environmental costs), сприятиме запровадженню страхування екологічних ризиків, екологічного аудиту, створенню національних екологічних фондів для ліквідації чи усунення наслідків екологічних аварій, катастроф або стихійних явищ.

На нашу думку, екологічна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, який реалізується як в межах попередження виникнення екологічної шкоди (позитивний аспект), так і межах усунення наслідків шкоди, що виникла (негативний аспект). Для забезпечення позитивної екологічної відповідальності необхідно:

– запозичення норми європейського законодавства, відповідно до якої, навіть якщо екологічна шкода ще не була завдана, але існує неминуча загроза її настання, експлуатант невідкладно вживає необхідні запобіжні заходи.

– створити компетентний орган, який в будь-який час може зобов'язати експлуатанта надавати відомості щоразу, коли з'являється неминуча загроза екологічної шкоди або у випадку підозри існування такої загрози, а також зобов'язати експлуатанта вжити необхідні запобіжні заходи;

– надавати експлуатанту інструкції, яких належить дотримуватися щодо необхідних вжитих запобіжних заходів;

– дозволити компетентному органу у випадках, якщо екологічна шкода ще не була завдана, але існує неминуча загроза її настання, заборонити вчинення певних дій, яке полягає у спрямуванні письмової вимоги правопорушнику припинити дії, що можуть призвести або призвели до спричинення загрози життю та/або здоров'ю людей чи шкоди довкіллю. Відповідна санкція може бути застосована виключно у випадках, коли уповноважений орган впевнений, що особа відповідальна за такі дії; саме такі дії були причиною чи становлять ризик, або спричинили певну шкоду навколишньому середовищу; за вчинення таких правопорушень особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності;

– після того, як було досягнуто результат від такої заборони, уповноважений орган зобов'язаний видати сертифікат, що підтверджує виконання правопорушником вимог заборони. На нашу думку, виконання експлуатантом даних вимог, буде проявом реалізації позитивної екологічної відповідальності.

Слід зазначити, що призупинення діяльності підприємств також передбачено і в законодавстві України. На нашу думку, повноваження органів на таке призупинення є доволі обмеженими, що, у свою чергу, не дозволяє реалізувати превентивну функцію таких заходів. Відповідно до п. 5 постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища” від 29 жовтня 1992 року, № 2751-ХІІ підставою для припинення діяльності підприємств є систематичне перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та екологічних стандартів, що не можуть бути усунути

з технічних, економічних чи інших причин. Таким чином, можливість застосування цих заходів з'являється виключно у випадку порушення вимог екологічного законодавства. Законодавством не передбачено можливість застосування їх, якщо виникає загроза такому порушенню.

Крім того, необхідно внести зміни у законодавство, які б деталізували організацію й діяльність органів виконавчої влади у сфері захисту довкілля. Головною метою такої діяльності має бути запобігання спричиненню шкоди об'єктам довкілля. Необхідно чітко обумовити обов'язки й відповідальність посадових і службових осіб органів виконавчої влади.¹

Варто враховувати те, що екологічна відповідальність здебільшого повинна мати перспективний характер, тобто бути направлена на запобігання спричинення шкоди навколишньому середовищу.

Удосконалення екологічного виховання. Актуальність питання морально-екологічного виховання як складової частини духовності особистості обумовлюється як потребою часу, так і екологічною кризою, що виникла не лише через непередумане господарювання людини, а й у зв'язку із знеціненням моральної культури в межах сучасного суспільства.

Так, наприклад, більшість екологічних організацій, що існують у США, проводять екологічну освітньо-виховну діяльність із підростаючим поколінням. По-перше, ці організації беруть безпосередню участь у розробленні навчальних планів в аспекті екології. Система позадержавних громадських утворень цілеспрямовано й планомірно проводить серйозну роботу із формуванням у школярів екологічної культури. На нашу думку, піднесення екологічної освіти та культури сприятиме утвердженню позитивної екологічної відповідальності у суспільстві.

¹Василенко Л. П. Повноваження та компетенція центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів / Л. П. Василенко // Вісник Запорізького національного університету: Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1. – С. 101–108.

1.5. Зловживання правом – як підстава юридичної відповідальності

В останні десятиріччя актуальною є проблема прав людини. Саме вони набули значення концептуального центру, зумовили глибоке переосмислення й істотні зміни в юриспруденції, введення нових та перегляд деяких традиційних ідей і понять. Але, на жаль, поряд із популяризацією проблеми прав людини, а отже, й певними позитивними зрушеннями на шляху до покращення ситуації у цій сфері, слід констатувати й деякі негативні наслідки, серед яких чільне місце посідає проблема зловживання правом.

Проблема зловживання правом неодноразово досліджувалася у працях видатних учених-юристів: М. М. Агаркова, Г. А. Гаджієва, В. П. Грибанова, О. О. Вдовичена, А. А. Колівошко, Т. С. Яценко, В. І. Ємельянова, С. Г. Зайцевої, Л. М. Шипілова, А. А. Малиновського, В. Доманжо, Л. В. Щеннікова, М. М. Хміль, О. А. Поротікова, Г. Онищенко та інших. Проте за своїм змістом категорія зловживання правом є складною, оскільки серед науковців відсутнє єдине розуміння даного поняття.

У повсякденному житті кількість випадків зловживання правом останнім часом зростає. При цьому досить складно встановити причину такого зростання: з одного боку, це може бути пов'язано з низьким рівнем правової культури та освіти населення, а з іншого – навпаки, це свідчить про здатність суб'єкта, який знає своє право, використовувати надані законом можливості для задоволення особистих інтересів на шкоду суспільним.

Існування феномену зловживання правом набуває все більшого практичного вираження. Відсутність єдиного розуміння поняття «зловживання правом», призводить до його неоднакового тлумачення правозастосовними органами та зумовлює необхідність формування єдиної теоретико-правової моделі даного явища¹.

¹Колівошко А. А. Феномен зловживання правом (теоретико-правовий аспект) / А. А. Колівошко // Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності: збірник наукових праць / за ред. В. В. Галунька. – Херсон–Тернопіль : ХЮІ ХНУВС, 2011. – С. 84.

Слід зазначити, що можливість та доцільність існування категорії зловживання правом неодноразово критикувалася у працях С. Братуся, В. Рясенцева, М. Агаркова та ін. Прихильники даного підходу звертали увагу на невизначеність поняття «зловживання правом», а також на принципову неможливість виділення такого типу поведінки, що при формальній відповідності нормам об'єктивного права є недопустимим¹.

Так, на думку М. Агаркова, здійснення права не може бути протиправним, оскільки дії, які є зловживанням правом, насправді здійснені за межами права. У даному випадку, особа не зловживає своїм правом, а лише діє протиправно².

Ми вважаємо, що феномен зловживання правом справді існує, а його дослідження є доцільним та необхідним. До ознак зловживання правом слід віднести:

1) уповноважений суб'єкт допускає недозволене використання свого права, але при цьому завжди спирається на суб'єктивне право³.

2) використання цього права не за його соціальним призначенням, всупереч суспільним і особистим інтересам;

3) вольова поведінка суб'єкта, що викликає шкоду і характеризується виною;

4) реалізація суб'єктом своїх прав протиправним способом у рамках дозволеного йому законом загального типу поведінки⁴.

Отже, зловживання правом можна визначити як здійснення особою свого суб'єктивного права всупереч його призначенню, з використанням такої форми реалізації, яка виходить за межі здійснення даного права, що завдало шкоди суспільним благам, які охороняються.

¹Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом / Л. М. Шипілов // Право і безпека. – 2010. – № 1 (33). – С. 6–7.

²Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / М. М. Агарков // Цивилистическая практика. Информационный бюлетьень. – 2002. – Вып. 5. – С. 99.

³Колівошко А. А. Вказ. праця. – С. 84.

⁴Горovenko В. В. Злоупотребление правом как форма недобросовестного поведения / В. В. Горovenko, Ю. В. Ляшенко, Н. В. Тарков, А. И. Фаурян // Академический вестник ТГАМЭУП. – 2010. – № 3. – С. 18.

Існує думка, що так само, як і не можна передбачити усіх можливих форм реалізації суб'єктивного права, так і не можна заборонити використовувати право на шкоду іншим особам. Тому, коли розмір шкоди від таких дій є значним, то до деліктоздатного суб'єкта слід застосовувати заходи юридичної відповідальності.

Передумови виникнення на практиці випадків зловживання правом – прогалини у законодавстві або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин.

Причина появи нових статей, що містять заборону на той чи інший вид зловживання правом, обумовлена тією обставиною, що коли окремих вид зловживання правом досить часто повторюється, то законодавець вимушений видавати норми, які забороняють вчинення певних дій. Оскільки лише факт закріплення відповідної заборони у нормативному акті дозволяє говорити про те, що той чи інший елемент правової системи бере участь у правовому регулюванні.

Переважає більшість дослідників, такі, як І. А. Покровський, В. П. Грибанов, В. А. Рясенцев, переконані, що зловживання правом становить особливий вид правопорушення, однак М. І. Бару та Л. М. Шипілов відносять цей феномен до категорії правової поведінки¹. Проте, зловживання правом не може бути правомірним апріорі, оскільки правомірна поведінка є завжди соціальнокорисною, бажаною або допустимою. Не варто розглядати його і як окремих вид правової поведінки, оскільки деякі діяння, які власне є зловживанням правом, відповідають складу правопорушення.

Щодо співвідношення із правопорушенням, то ознаки зловживання правом співпадають із ознаками правопорушення, а саме: суспільною шкідливістю, винністю, свідомо вольовим характером та протиправністю. Адже, протиправною слід вважати не лише поведінку, що порушує конкретні норми права, але й поведінку, що суперечить правовим принципам.

Тому, на нашу думку, феномен зловживання правом є різновидом правопорушення: латентним (якщо суб'єкт,

¹Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом» / Г. Онищенко // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 47.

здійснюючи право, порушує лише правові принципи) або явним (якщо суб'єкт порушує конкретні норми права, за що передбачено певні санкції).

Формами зловживання правом є:

1) шикана;
2) зловживання правом з метою задоволення власних корисливих інтересів. Достатньо широкий простір свавільного розсуду, що надається суб'єктові при виборі способів реалізації свого суб'єктивного права, породжує спокусу отримати більше благ, ніж передбачалося законодавцем при юридичному закріпленні певного права;

3) зловживання владою та посадовими повноваженнями. Так Ш. - Л. Монтеск'є зазначав, що будь-яка людина, наділена владою, схильна нею зловживати. Щоб не було можливості зловживати владою, має існувати система стримувань і противаг¹.

При зловживанні суб'єктивним правом поведінка суб'єкта права полягає у створенні ситуації, яка лише має видимість законної. Особа, чії права і законні інтереси порушені, почувається особливо неспроможною і беззахисною. Довести зловживання суб'єктивним правом дуже складно або просто неможливо. Хоч види зловживання правом можуть співпадати або мати багато однакового, проте правові наслідки зловживання будуть різними. Залежно від обставин конкретної справи настають такі наслідки зловживання правом: визнання його наслідків недійсними; заборона дій; припинення здійснення суб'єктивного права; відмова у захисті права, яким зловживають; притягнення до відповідальності тощо. Запобігання і припинення зловживання правом входить до компетенції всіх державних органів.

Стимування зловживання правом – це боротьба не з самою поведінкою, а конкретними виявами юридично значущої поведінки, що завдають шкоди особі, державі, суспільству.

У разі встановлення факту зловживання правом воно не захищається і не охороняється. Юридична відповідальність настає тільки у разі встановлення факту зловживання

¹Шипілов Л. М. Вказ. праця. – С. 7–9.

суб'єктивним правом, а це можливо, коли зловживання правом завдає істотної шкоди інтересам, що охороняються законом.

Реалізація суб'єктивних прав можлива при обов'язковому дотриманні меж реалізації цих прав суб'єктами правовідносин, оскільки для зобов'язаної особи створюється значний ризик, пов'язаний з тим, що суб'єкт, не порушуючи норм права, може скористатися ним не за призначенням і порушити інтереси іншої особи.

Перевищення зазначених меж має кваліфікуватися як зловживання правом із настанням певних правових наслідків, передбачених законом.

В європейському праві нормативне регулювання недопущення зловживання правом при здійсненні зобов'язань реалізується за допомогою трьох видів правових норм:

- 1) тих, що прямо забороняють зловживання правом;
- 2) тих, що містять вимоги щодо здійснення суб'єктивних прав добросовісно;
- 3) тих, що містять вимоги здійснювати суб'єктивні права з урахуванням суспільних інтересів¹.

Встановлення факту зловживання судом є правовою підставою зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами або застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зміст цих «інших наслідків» у Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) безпосередньо не визначений. У зв'язку з цим, показовими є норми Закону України “Про захист прав споживачів” від 12 травня 1991 р. (у редакції Закону від 1 грудня 2005 р.), в якому передбачено, зокрема, сімнадцять підстав визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача, та багато конкретних видів нечесної підприємницької практики, використання якої при укладенні правочинів є також підставою визнання їх недійсними.

Способом реагування держави на зловживання суб'єктивним правом є надана суду можливість відмовити у його захисті. Однак на практиці це призводить до того, що відмові у захисті

¹Ляшенко Р. Д. Шикана як особливий вид зловживання правом / Р. Д. Ляшенко, К. І. Бальковська // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – № 2 (Частина 1). – С. 18.

права застосовується у різних формах: відмова у позові, позбавленні права, примушуванні відповідача до вчинення будь-якої дії або утримання від дій.

Отже, зловживання правом – це особливий вид правопорушення, що полягає у здійсненні особою свого суб'єктивного права або виконанні юридичного обов'язку всупереч його призначенню, що виходить за межі здійснення даного права чи виконання обов'язку та завдає шкоди суспільним благам, що охороняються існує в різноманітних проявах. Найменш дослідженою формою зловживання правом є шикана.

1.6. Категорія шикана у природоресурсних правовідносинах

Особливою формою зловживання правом є шикана. Новизна даної категорії і недостатня її розробленість у сучасній юридичній науці обумовлюють необхідність її теоретичного обґрунтування. Відомо, що цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не просто в його наявності, а можливості його здійснення. Однак, таке здійснення не може завдавати шкоду іншим учасникам правовідносин та суперечити загальновизнаним правовим принципам. Слід зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі невисвітленою залишилася проблема закріплення шикани як особливого виду зловживання правом у законодавстві України та її застосування у практичній діяльності.

На сучасному етапі розвитку суспільства стабільність і цілісність регульованих правом відносин залежить від вироблення відповідних механізмів, що гарантують рівність учасників цих стосунків, недоторканість власності, свободу договору, принцип неприпустимості довільного втручання когонебудь у приватні справи, безперешкодність здійснення громадянських прав. Одним із таких механізмів виступають встановлені законодавцем межі власного розсуду суб'єктів права, перехід за які заборонений і розглядається як зловживання правом. Одна з форм прояву останнього є користування правами, що має на меті завдати шкоди іншим особам. Така форма зловживання правом позначається терміном «шикана».

Заслугою німецької правової думки XIX століття стало

введення в науковий обіг самого терміну «шикана» як форми зловживання правом, що походить від німецького слова «schikane», яке перекладається як «знущення, каверза, причіпка»¹.

Пруське Земське Уложення 1794 року стало першим законодавчим актом, у якому визначено шикану як заборонену форму зловживання правом. Це вплинуло на подальший розвиток наукового дослідження форм зловживання правом у юридичній науці. У параграфі 37 Титулу 6 даного Уложення 1794 року зловживанням правом визначалася ситуація, коли особа з багатьох способів правореалізації умисно, з наміром заподіяти шкоду ближньому, обрала шкідливий спосіб². При цьому, в параграфах 72 і 107 Уложення 1794 року була встановлена відповідальність за зловживання правом у вигляді позбавлення привілеїв, використаних на шкоду державі або громадянам, і відшкодування заподіяних збитків³.

Включення положення про заборону шикани до Цивільного уложення Німеччини 1896 року пройшло в жорстких дискусіях політиків та науковців. Це пояснює те, що німецькі юристи ХІХ ст. досить ґрунтовно розробили вчення про шикану. Крім того, у німецькому праві того часу вже були розроблені навіть методи боротьби з проявами шикани, а саме: судовий позов і заперечення про свідомо недобросовісне пред'явлення позову⁴.

У радянські часи ще в 1946 р. вчений М. М. Агарков запропонував внести у цивільне законодавство статтю, яка б прямо забороняла шикану. Він вважав, що її неприпустимість вже визнана Конституцією СРСР 1936 р., встановлюючи у ст. 130 обов'язок кожного громадянина дотримуватися Конституції та

¹Яценко Т. С. Категория шиканы в гражданском праве: история и современность / Яценко Т. С. – М.: Статут, 2003. – С.3.

²Доманжо В. Ответственность за вред, причиненный путем злоупотребления правом / В. Доманжо // Ученые записки Казанского университета. Кн. 5. – М., 1913. – С. 6.

³Рогач О. Я. Становлення та розвиток категорії зловживання правом у законодавстві (XVIII-XIX ст.) / О. Я. Рогач // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 35–36.

⁴Гражданское уложение Германской Империи: перевод с немецкого. – С.– Пб.: Тип. Правительствующего Сената, 1898. – С. 165.

законів. Крім того, радянські учені пояснювали ст. 1 ЦК РСФСР 1922 р., ст. 5 ЦК РРФСР 1964 р. як заборону шикани. Так, ст. 1 ЦК РСФСР 1922 р. проголошувала, що цивільні права охороняються законом за винятком тих випадків, коли вони здійснюються всупереч їх соціально-господарському призначенню¹. Ця позиція підтримувалася і судами, які застосовували санкції вказаних статей до осіб, що користувалися своїми правами лише для того, щоб завдати шкоди іншій особі. Слід зазначити, що законодавство більшості країн соціалістичного табору, на відміну від законодавства СРСР, прямо забороняло шикану. Наприклад, ЦК ЧССР у п. 3 закріплював принцип неприпустимості зловживання громадянськими правами на шкоду суспільству. Заборона цієї форми зловживання правом знайшла своє відображення у параграфі 826 Німецького Цивільного Уложення, що встановлював обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну умисними діями.

У параграфі 887 Німецького Цивільного Уложення було закріплено таку норму, відповідно до якої здійснення права власності з єдиним наміром завдати шкоди третій особі є недопустимим. Із розвитком суспільних відносин надалі дана норма поширилася на всі суб'єктивні цивільні права і знайшла своє закріплення у параграфі 226 Уложення. Зокрема, не допускається здійснення права, якщо його наміром може бути лише завдання шкоди іншому². Багато вчених вважають таке формулювання найбільш вдалим зі всіх існуючих. Л. Еннекцерус у своїй праці вказував на те, що недопустимо здійснювати право, коли з обставин справи випливає, що для особи воно не може мати будь-якої іншої мети, ніж завдання шкоди. На його думку, в деяких випадках дозволяється застосування норми про заборону шикани, коли здійснення права, крім завдання шкоди, має й іншу мету, яка при цьому також повинна суперечити праву чи моральності³.

¹Яценко Т. С. Вказ. праця. – С. 47.

²Гражданское уложение Германии. / Научн. редакторы: А. Л. Маковский и др. – 2-е изд., доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – С. 44.

³Цюкало Ю. В. Принцип недопустимості зловживання суб'єктивними

Творці проекту Уложення розуміли, що відсутність у ньому прямої заборони щодо зловживання правом, могла розглядатися суб'єктами як його заохочення, що також було небажане. Тому, в другій редакції проекту з'явився параграф 705, що визнав недопустимим зловживання, але не правами, а свободою дій. У даному параграфі вказувалося, що дії, які в силу загальної свободи самі по собі є дозволеними, визнаються протиправними, якщо зроблені всупереч добрим звичаям і розраховані на завдання шкоди третім особам¹.

Зазначимо, що заборона шикани поширювалася лише на випадки здійснення права. Якщо особа діє, не маючи на те права, то параграф 226 не застосовувався. Ця обставина, на нашу думку, є безумовним досягненням німецького законодавця у вирішенні проблеми зловживання правом, оскільки раніше подібних висновків юридична наука не зустрічала. Санкція за здійснення шикани була у параграфі 826 Уложення, який встановлює наступне правило, відповідно до якого той, хто своїми недобросовісними діями умисно заподіює шкоду іншій особі, зобов'язаний відшкодувати останній заподіяну шкоду. Питання про співвідношення параграфа 226 і параграфа 826 Уложення залишається дискусійним. Одні автори вважають, що параграф 826 підлягає застосуванню лише за наявності ознак, передбачених у параграфі 226 Уложення. За іншою точкою зору, параграф 826 має самостійне значення і дає можливість боротися як з шиканою, так і зловживанням правом взагалі, навіть за відсутності ознак, передбачених параграфом 226 Уложення. Санкція за здійснення шикани містилася також в інших нормах Німецького Цивільного Уложення, наприклад, у параграфі 1353, де встановлено, що якщо вимога одного з подружжя про спільне життя являє собою зловживання правом, то інший з подружжя не зобов'язаний виконувати цю вимогу².

цивільними правами з наміром завдання шкоди (шикана) в країнах романо-германської правової системи / Ю. В. Цюкало // Погляд науковця. – 2010. – № 6 (56). – С. 99.

¹Доманжо В. Вопрос об ответственности за вред, причиненный при осуществлении права, в проекте нашего Гражданского уложения / В. Доманжо // Сборник статей по гражданскому и торговому праву памяти Г. Ф. Шершеневича. – 1915. – С. 318.

²Рогач О. Я. Становлення та розвиток категорії зловживання правом у

У сучасному вітчизняному законодавстві термін «шикана» не закріплений, хоча положення, які розкривають зміст даної правової категорії, сформульовані. Так, ст. 13 КУ передбачає, що неприпустимим є здійснення права із наміром завдати шкоди іншій особі та зловживати правом у інших формах, а також встановлено обов'язок при здійсненні цивільних прав додержуватися моральних засад суспільства та не порушувати права інших осіб. Ст. 23 КУ визначає, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Виходячи з цього, свобода особи має узгоджуватися із свободою інших людей та обґрунтованими вимогами суспільства.

Ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ):

1) забороняє здійснення прав із наміром завдати шкоди іншій особі, тобто фактично – шикану. Подібними діями є, наприклад, зміна власником земельної ділянки русла потоку для того, щоб відвести його із сусідньої ділянки, розташованої нижче за течією;

2) забороняє зловживання правом у інших формах;

3) зобов'язує при здійсненні цивільних прав додержуватися моральних засад суспільства та не порушувати права інших осіб¹.

Слід зазначити, що законодавство встановлює деякі межі здійснення матеріальних прав, однак даний перелік не вичерпує всі можливі прояви соціальнонегідних способів, засобів та цілей їх реалізації. Однією із головних причин кризи, у якій наразі знаходиться українське суспільство, є непрягнення до відповідальності осіб, що діють недобросовісно, а також тих, хто зловживає суб'єктивними матеріальними правами. Адже заходи притягнення до відповідальності за вчинення шикани як категорії матеріального права можуть застосовуватися тільки за наявності певних умов, зокрема, систематичного характеру дій правопорушника, його повної дієздатності, умисного характеру його дій, а також з урахуванням міри страждань, яких зазнав потерпілий.

законодавстві (XVIII-XIX ст.) / О. Я. Рогач // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 37–38.

¹Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – 356 с.

Отже, шикана як особлива форма зловживання правом, що здійснюється з єдиною метою – завдати шкоду іншій особі, була визначена у законодавстві зарубіжних країн, що є нормативною формою захисту осіб від зловживання правом з боку інших суб'єктів. У законодавстві України термін «шикана» не закріплений, що є його суттєвим недоліком. Шикана – це завжди правопорушення, що завдається з прямим умислом та спричиняє суспільношкідливі наслідки. Якщо правомочний суб'єкт реалізував своє право лише для того, щоб завдати шкоди іншій особі, але не досяг з яких-небудь причин бажаного результату, то шикани в його діях немає¹.

Труднощі, що виникають у кваліфікації шикани, зумовили необхідність встановлення тих загальних ознак, яким відповідає будь-який прояв цієї форми зловживання правом. Аналіз визначення зловживання правом, запропонованого В. П. Грибановим, засвідчив, що воно, зовні бездоганне, не дає вичерпного критерію, який дозволив би судовій практиці використати його для виявлення у поведінці особи ознак зловживання правом і, передусім, такої його форми як шикана².

Характерною ознакою шикани є намір заподіяння шкоди іншій особі за відсутності власного інтересу у здійсненні суб'єктивного права. Але, на думку Т. С. Яценко, ця ознака не є єдиною, тим більше, що виключність спрямованості дій особи на заподіяння шкоди іншим дуже важко встановити³. Поряд із цією основною ознакою вона виділяє ще такі її ознаки:

1) шикана є результатом дії особи, тобто активної вольової поведінки;

2) це суспільнонебезпечне діяння, що спричиняє істотну шкоду суспільним відносинам, які охоронюються законом, або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди;

3) протиправний характер, під яким слід розуміти порушення

¹Ляшенко Р. Д. Шикана у цивільних правовідносинах: до визначення сутності та змісту / Р. Д. Ляшенко, К. І. Бальковська // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 62.

²Яценко Т. С. Вказ. праця. – С. 18.

³Господарський кодекс України: офіц. текст: за станом на 20 січня 2007 р. – Харків: Одиссей, 2007. – С.86.

управомочною особою обов'язку не вчиняти дій щодо реалізації свого права, спрямованої на заподіяння шкоди іншій особі. Даний обов'язок прямо випливає із положень ч. 3 ст. 13 ЦК України, що встановлює принцип недопустимості шикани;

4) характер вини. Під виною слід розуміти психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків у формі умислу чи необережності;

5) об'єктом посягання є майнові (речово-правові та зобов'язальні) і особисті немайнові права та інтереси громадян, юридичних осіб та публічно-правових утворень;

6) наявність шкоди, заподіяної такими діями іншій особі. Шкода – це втрати, збитки, неприємності, будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, її поділяють на майнову і немайнову. При цьому, обов'язок доказування факту наявності шкоди та факту здійснення особою свого суб'єктивного права з єдиною метою заподіяння шкоди, покладається на потерпілого, що викликає значні труднощі на практиці¹.

На думку Я. Цукренко, шикана має місце і тоді, коли є й інша мета, що суперечить праву або явно аморальна. Крім того, шикана наявна і в тому випадку, якщо крім мети створення несприятливих наслідків для іншої особи в діях уповноваженої особи є певний позитивний законний інтерес, але цей інтерес міг бути реалізований більш простим шляхом, який не створює для інших несприятливих наслідків. У цьому випадку шикана буде полягати саме в обранні завідомо нерозумного та неадекватного способу задоволення законного інтересу виключно для того, щоб породити несприятливі наслідки для інших осіб. Я. Цукренко виділяє й інші ознаки шикани: шикана виступає результатом дії особи; має протиправний та умисний характер².

На думку Г. Оніщенко, для кваліфікації в діях особи шикани необхідно, по-перше, спочатку віднайти її ознаки (тоді буде доведено факт зловживання суб'єктивними правами), а, по-друге,

¹Смітюх А. В. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами / А. В. Смітюх // Юридичний радник. – 2006. – № 6(14). – С. 58.

²Цукренко Я. Шикана як особливий вид зловживання правом / Я. Цукренко // Цивільне право. – 2011. – С. 198.

довести наявність єдиної мети заподіяння шкоди іншій особі та відсутність законного інтересу особи у здійсненні свого суб'єктивного права (саме ці дві ознаки відрізняють шикану від інших форм зловживання правом).

Як було зазначено, шикана, як і інша форма зловживання правом, є особливим різновидом правопорушення, пов'язаного із заподіянням шкоди. Тому варто звернути увагу на проблему співвідношення шикани та зобов'язань, що виникають із факту заподіяння шкоди. І. А. Покровський визначав шикану як «звичайнісінький делікт»¹. Він вважав, що заборона користування своїми правами без всякого інтересу для себе, з єдиною виключною метою заподіяти іншому шкоду, настільки ж природна, як заборона умисного правопорушення. Зобов'язання із заподіяння шкоди є одним із цього видів, тобто вони виникають між особами, які не перебувають у договірних відносинах. Шикана ж може мати місце як відносно суб'єкта, з яким особа, що зловживає правом, не перебуває у договірних відносинах (наприклад стосовно сусідів), так і відносно суб'єкта договору².

Отже, на нашу думку, характерними ознаками шикани є: заподіяння шкоди іншій особі; протиправність; об'єктом посягання – майнові та особисті немайнові права й інтереси суб'єктів правовідносин; наявність шкоди; вина. До того ж, для кваліфікації в діях особи шикани необхідно, по-перше, спочатку віднайти її ознаки (тоді буде доведено факт зловживання суб'єктивними правами), а, по-друге, довести наявність єдиної мети – заподіяння шкоди іншій особі та відсутність законного інтересу особи у здійсненні свого суб'єктивного права (саме ці дві ознаки відрізняють шикану від інших форм зловживання правом). При цьому, обов'язок доказування факту наявності шкоди та наявності факту здійснення особою свого суб'єктивного права з єдиною метою заподіяння шкоди, покладається на потерпілого, що викликає значні труднощі на практиці.

¹Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 4-е, испр. – М.: Статут, 2003. – С. 119.

²Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом» / Г. Онищенко // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 49.

Слід зазначити, що шикана як різновид зловживання процесуальними правами проявляється, коли позивач, аби «допекти» відповідачеві, звертається до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди, наперед знаючи про безперспективність такого позову. Адже доводити свою невинуватість повинен відповідач, а це, як відомо, несе для нього багато незручностей майнового й морального характеру¹.

Аналіз судової практики дає можливість зробити висновок про зростання тенденції щодо нецільового використання процесуальних прав учасниками судового процесу, зокрема, з метою його затягування. Як правильно зазначає А. Г. Давтян, право на судовий захист з гарантією її здійснення протягом визначеного процесуального терміну є реалізацією конституційно-правових норм. Тривалі судові процеси дають можливість, наприклад боржникові, що прострочив виплату, скористатися судовою тяганиною, штучно продовжити термін платежу.

Законодавство ряду європейських країн усвідомило всю значимість і серйозність даної проблеми, про що свідчать норми, що стосуються зловживання процесуальними правами, і надані судам повноваження із боротьби з ними. Так, наприклад, законодавство Франції передбачає, що за скаргу, подану з метою затягування процесу, заявник може бути підданий штрафу в розмірі від 100 до 10 000 франків (*reclame a la juridiction saisie du recours* – ст. 581 ГПК Франції)². У Бельгії за подібні зловживання встановлено штраф у розмірі від 5000 до 100000 бельгійських франків (приблизно від 137 до 2700 доларів США). Зазначені санкції є досить гнучкими та ефективними.

Застосування не за призначенням процесуальних прав, спрямоване на деструктивний вплив на судовий процес, внаслідок чого посередньо погіршується правове становище іншої сторони правового конфлікту. Як приклад, можна навести ситуацію, коли не за призначенням використовується право на

¹Панченко М. І. Цивільне право України: навчальний посібник / М. І. Панченко. – К.: Знання, 2005. – С.114–118.

²Балакин К. В. Обжалование постановлений судов гражданской юрисдикции во Франции: на соискание канд. дис. канд. юрид. наук. / К. В. Балакин. – М., 2001. – С. 89.

оскарження проміжних та остаточних судових актів. На цю проблему звернуто увагу у зв'язку з тим, що, у разі апеляційного чи касаційного оскарження проміжного судового акту, провадження у справі зупиняється, а справа направляється до суду відповідної вищої інстанції. За таких обставин, розгляд справи зупиняється до повернення справи до суду першої інстанції, а так як строк апеляційного та касаційного перегляду складає два місяці, то повертається справа мінімум після закінчення цього строку. Це за умови, якщо після апеляційного не буде касаційного перегляду. За його наявності, розгляд справи в усіх інстанціях може затягтись мінімум на чотири-шість місяців. Одна річ, коли оскаржується ухвала, наприклад, про застосування заходів щодо забезпечення позову чи ухвала про повернення без розгляду зустрічного позову. У ст. 13 ЦПК України зазначено, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не беруть участі у справі, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень. Однак, досить часто оскаржуються ухвали суду, які не підлягають оскарженню, зокрема ухвали про порушення провадження у справі, про відвід, відкладення розгляду справи та інші. Отже, оскаржуючи ухвалу суду, недобросовісний учасник правового конфлікту має на меті не досягнення позитивних наслідків реалізації права на оскарження, скасування незаконної ухвали суду та подальший всебічний, повний і неупереджений розгляд справи судом, а затягування процесу, з метою або виграшу правового конфлікту, або відтягування моменту відповідальності¹. Із судовим рішенням можна погоджуватися чи не погоджуватися, і навіть обґрунтовувати у встановленому законом порядку необхідність його відміни, однак потрібно суворо виконувати його приписи до тих пір, поки воно зберігає силу².

Отже, шикана як особливий вид зловживання

¹Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу / О. С. Фонова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – Вип. 6. – С. 188–192.

²Ляшенко Р. Д. Презумпція законності судового рішення / Ляшенко Р. Д., Власюк М. В. // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 3 (Частина 1). – С. 22.

процесуальними правами – це різновид правопорушення, що визначає неприпустимими здійснення процесуального права як такого, що робить розгляд справи у суді несвоєчасним, несправедливим і спричиняє настання шкідливих наслідків для іншої сторони, зокрема незручності майнового й морального характеру.

Проблеми доказування шикани у судовому порядку є досить актуальними, оскільки зміст даного поняття визначається судовою практикою та правовою доктриною. Окрім того, подібні дії мають підлягати також оцінці із позицій розумності, справедливості та добросовісності.

Поява оціночних категорій «добросовісності», «розумності» та «справедливості» стала приводом для дискусій серед науковців. В. П. Грибанов зазначав, що дані категорії є правилами, які дозволяють значно розширити вільний судовий розсуд і виходити за межі законності. Шикана – це правопорушення, що вчиняється виключно з прямим умислом, проте, навіть за таких умов, порушник може намагатися запевнити суд, що діяв без наміру завдати шкоду іншим, а лише з метою добросовісної реалізації та здійснення власних суб'єктивних прав. Визнання суб'єкта добросовісним чи недобросовісним, власне, є підставою для визнання його поведінки правомірною чи неправомірною¹.

Щодо звернення до суду за відсутності легітимного прагнення до захисту своїх прав від порушень, викладених у позові, то воно може бути кваліфіковане як використання права не за соціальним призначенням та – як недобросовісне, у суперечч. 3 ст. 27 ЦПК України, ч. 2 ст. 49 КАС України, ч. 2 ст. 22 ГПК України, здійснення процесуальних прав. Недобросовісне здійснення процесуальних прав однозначно можна кваліфікувати як недодержання моральних засад суспільства, що є ознакою вже зловживання правом згідно зі ст. 13 ЦКУ.

¹Бакалінська О. О. Добросовісність і розумність в цивілістичній концепції здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав / О. О. Бакалінська // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2011. – № 3 (11). – С.172–174.

Відсутність зацікавленості позивача у розгляді справи простежується, коли позивач не з'являється на засідання, розгляд справи неодноразово відкладається, а згодом позовна заява залишається без розгляду. Наприклад, подання клопотання про відкладення розгляду справи через хворобу представника, у якому зазначається про те, що докази хвороби будуть надані під час наступного судового засідання.

Для подолання проблем доказування шикани у судовій практиці, на нашу думку, необхідно:

- внести зміни до ст. 13 ЦКУ, доповнивши її поняттям шикани та нормами, що її забороняють;

- ч. 3 ст. 27 ЦПК України доповнити нормами, що забороняють шикану, як недобросовісне здійснення належних їм процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків;

- ч. 2 ст. 49 КАС України доповнити нормами, що забороняють особам здійснення шикани, як недобросовісного користування належними їм процесуальними правами та неналежне виконання процесуальних обов'язків.

У зв'язку з тим, що шикана тісно пов'язана з питаннями доказування, на наш погляд, ВСУ має розробити спеціальні методичні рекомендації для застосування категорії шикана у практичній діяльності судів.

Отже, доказування шикани у судовій практиці є досить складним процесом. Адже, відомо, що для встановлення у діях особи шикани, необхідно встановити факт наявності здійснення особою свого суб'єктивного права з єдиною метою заподіяння шкоди іншим. Окрім того, подібні дії мають підлягати також оцінці із позицій розумності, справедливості та добросовісності, відсутності реального законного інтересу до захисту своїх суб'єктивних прав, використання права не за соціальним призначенням, недодержання моральних засад суспільства. На нашу думку, внесення змін до законодавства України, визначення у ньому поняття шикани, виокремлення її ознак, розроблення ВСУ спеціальних методичних рекомендацій сприятимуть ефективному застосуванню у судовій практиці даної категорії. Оскільки законодавець недостатньо чітко регламентував у чинному законодавстві проблему шикани, випадки її застосування зустрічаються нечасто. Імовірно, суди побоюються застосовувати недостатньо врегульований нормами права правовий інститут.

1.7. Права громадян на землі в Україні

Відповідно до ст. 14 Конституції України, земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується¹. Наразі нормативно-правове регулювання прав громадян на землю в Україні знаходиться на етапі становлення і має багато суперечливих аспектів.

Права громадян на землю досліджували вчені І. І. Каракаш, Т. Г. Ковальчук, П. Ф. Кулинич, В. В. Носік, А. А. Погрібний, В. І. Семчик, М. В. Шульга та інші. У період завершення земельної реформи в нашій державі питання прав на землю ще більше актуалізується та потребує подальшого дослідження.

Громадяни використовують землі в Україні на правах власності та землекористування. Земельний кодекс України за обсягом наданих прав на землю поділяє фізичних осіб на громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства. Повним обсягом прав щодо набуття землі у власність наділені громадяни України. Вони можуть мати у власності будь-які землі, які Земельний кодекс України дозволяє передавати у власність громадян. Іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права набувати у власність землі сільськогосподарського призначення. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті ними у спадщину, протягом року підлягають відчуженню. Іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Для найбільш повної характеристики правового режиму земель будь-якої категорії необхідно розкрити питання обмеження прав на землю. Такі обмеження стосуються як права набуття земельної ділянки у власність чи користування, так і

¹Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

обмеження права використання земельної ділянки. Саме за ознакою обмежень прав на землю відрізняється одна категорія земель від іншої. Крім того, у межах однієї категорії земель може мати місце суттєва різниця в обмеженнях прав на землю.²

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі: а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міняння, іншими цивільно-правовими угодами; б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності; в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; г) прийняття спадщини; ґ) виділення у натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Відповідно до ст. 121 ЗК України право на безоплатну приватизацію землі мають лише громадяни України. Вони можуть претендувати на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності у таких розмірах: а) для ведення фермерського господарства – у розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство; б) для ведення особистого селянського господарства – не більше як 2 га; в) для ведення садівництва – не більше 0,12 га; г) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 га, селищах – не більше 0,15 га, містах – не більше 0,10 га; ґ) для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 га; д) для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 га¹.

Крім того, відповідно до ст. 119 Земельного кодексу України, громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади

²Бондарчук Н. В. Правовий режим земель: до визначення сутності і змісту / Н. В. Бондарчук // Правова держава. – 2012. – Вип. 23. – С. 606–610. – С. 609.

¹Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність чи надання у користування. Проте існують проблеми щодо механізму реалізації даної норми. Зокрема, не встановлена процедура набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування. Так, не визначено, яким чином має бути підтверджено факт добросовісного, відкритого та безперервного користування земельною ділянкою протягом 15 років. М. Самбор зазначає, що оскільки цей факт має юридичне значення, тобто від його встановлення залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичної особи, то громадянин повинен звернутися до суду із заявою про встановлення факту користування земельною ділянкою. Доказами у такій справі виступатимуть свідчення очевидців, людей, які проживають поряд понад 15 років, обробляють суміжні ділянки чи земельні ділянки по сусідству.²

Однією з найбільших проблем права приватної власності на землю у нашій державі залишається зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, оскільки мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення звужує права громадян України та перешкоджає формуванню конкурентоспроможних господарств ринкового типу.

До проблем права приватної власності громадян на землю в Україні можна також віднести той факт, що дана сфера є досить корумпованою. До злочинів, що найчастіше вчиняються у цій сфері є отримання хабара за виготовлення службової документації за незаконний перерозподіл, допомогу у вирішенні питання щодо безоплатної передачі у власність, сприяння та прискорення процедури прийняття рішень місцевою радою щодо надання дозволу на розробку проектів відведення земельних угідь, зміну цільового призначення земельних ділянок.

Громадяни мають право користуватися землею в Україні на правовому титулі оренди, концесії, земельного сервітуту, емфітевзису та суперфіцію. Право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування

²Самбор М. А. Набуття права власності на земельні ділянки на підставі набувальної давності: український досвід / М. А. Самбор // Право України. – 2011. – № 2. – С. 270 – 277. – С. 274.

земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності. Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам, іноземцям і особам без громадянства. Не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом. 12 лютого 2015 року було прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)”. Даним нормативно-правовим актом внесено зміни до низки кодексів та законів нашої держави, серед них – Земельний кодекс України та Закон України “Про оренду землі”. Зокрема, зміни стосуються умов договору оренди землі та форми орендної плати. Так, кількість істотних умов договору зменшилася з 11 до 3 (об'єкт оренди, строк дії договору оренди, орендна плата). Крім того, сьогодні орендна плата справляється у грошовій формі, проте, за згодою сторін, розрахунки щодо орендної плати за землю можуть здійснюватися у натуральній формі (відробіткову форму як пережиток радянських часів ліквідовано). Також встановлено мінімальний строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства, який не може бути меншим як 7 років.

Сучасний соціально-економічний розвиток України вимагає нових форм використання земель державної й комунальної власностей, які поєднували б у собі особливості приватного землекористування та загальносуспільний інтерес, із метою залучення значних фінансових ресурсів для реалізації масштабних проектів в інтересах усього суспільства й держави. Одним із найважливіших напрямів підвищення ефективного використання земель (земельних ділянок) державної й комунальної власності є використання на умовах концесії. У зв'язку із зазначеним, набуває актуальності аналіз і вивчення правової природи концесії у земельно-правовому аспекті в Україні, з урахуванням досвіду інших держав та історичного

розвитку концесії як особливої форми використання державного й комунального майна.

На нашу думку, концесія земельної ділянки – це земельні правовідносини, пов’язані з наданням земельної ділянки для задоволення суспільних потреб та отримання прибутку на підставі договору, платній і строковій основах уповноваженим органом виконавчої влади чи місцевого самоврядування юридичній або фізичній особі за умови взяття на себе концесіонером відповідних зобов’язань для реалізації суспільного інтересу. Вважаємо за доцільне внести зміни до ч.1 ст. 94 Земельного кодексу України та доповнити його визначенням поняття «концесія земельної ділянки». Для характеристики концесійного землекористування слід виділити такі основні правові ознаки концесії земельної ділянки: 1) пріоритет публічно-правового регулювання над договірним, оскільки концесія передбачає видання державою (територіальною громадою) спеціального акта (дозволу, розпорядження) про надання концесіонерів виключного права на здійснення певних видів діяльності; 2) головною метою концесійного землекористування є задоволення суспільних потреб, тоді як отримання прибутку має другорядне значення; 3) об’єктом концесії земельної ділянки є земельні ділянки винятково державної й комунальної власностей; 4) концесійне землекористування передбачає надання пільг, компенсацій щодо митних і земельних платежів, а також часткову фінансову участь держави у фінансуванні проекту¹.

За загальними положеннями Закону України “Про концесії” концесіонерами можуть фізичні особи – суб’єкти підприємницької діяльності. Недоліком правового регулювання концесійного землекористування є те, що, відповідно до ст. 94 Земельного Кодексу, для здійснення концесійної діяльності концесіонерів земельні ділянки надаються в оренду. Проте договір концесії та договір оренди не є рівнозначними поняттями. Особливостями, за якими концесійне використання земельних

¹Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання концесії земельної ділянки за законодавством України / Н. В. Бондарчук, Я. В. Ковальська // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Сер. «Юридичні науки». – 2015. – № 2 (I). – С. 149–153. – С. 151–152.

ресурсів відрізняється від орендного землекористування, є: 1) земельна ділянка як об'єкт концесії повинна належати на праві державної чи комунальної власності; 2) земельна ділянка може надаватися лише для здійснення підприємницької діяльності; 3) метою надання земельної ділянки в концесію є задоволення громадських потреб; 4) концесіонер вносить концесійні платежі, методики нарахування та граничні розміри яких визначаються Кабінетом Міністрів України; 5) після закінчення терміну концесійного договору або при його достроковому розірванні створені майнові об'єкти чи зведені споруди на наданих у концесію земельних ділянках переходять концесіодавцю². Отже, концесія є самостійним видом землекористування.

Відповідно до земельного законодавства, громадяни, які є власниками земельної ділянки або землекористувачами, мають право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою. Інститут права користування чужою земельною ділянкою був сформований ще за часів Стародавнього Риму і, пізніше, у результаті рецепції, одержав своє подальше поширення та розвиток у різних правових системах світу. Закономірність впровадження сервітуту в українську правову систему була обумовлена економічним розвитком України і введенням права приватної власності. Однак поки в Україні сервітут не може бути реалізований у повному обсязі за рядом об'єктивних причин, основною з яких є відсутність безперервної правової традиції застосування даного інституту.

Право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений.

Право користування чужою земельною ділянкою для

²Каракаш И. И. Право собственности на землю и право землепользования в Украине : [науч.-практ. пособие] / Каракаш И. И. – К. : Истина, 2004. – 216 с. – С. 63–64.

сільськогосподарських потреб (емфітевзис) і право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) виникають на підставі договору між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для таких потреб.

До емфітевзису, як правило, вдаються великі землевласники, які самі не спроможні обробляти свою землю, проте не бажають позбавлятися права власності на неї. Отже, об'єктом емфітевзису можуть бути лише земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Це, у свою чергу, означає, що землекористувачами за договором емфітевзису можуть бути лише особи, які, згідно із Земельним кодексом України, мають право набувати у власність землі сільськогосподарського призначення. Отже, іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть набувати емфітевзису, крім випадків його успадкування¹.

Згідно зі ст. 407 Цивільного кодексу України, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою (далі – емфітевт, землекористувач). Крім того, цією ж статтею встановлено, що право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється самими сторонами та фіксується у договорі². Однак, якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередивши про це другу сторону не менш як за один рік (ст. 408 Цивільного кодексу України).

¹ Кулинич П. Особисті земельні сервітути за законодавством України / П. Кулинич // Юридичний журнал. – 2004. – №10. – С.27 – 31.

² Уркевич В. Про правове регулювання користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб / В. Уркевич // Юридичний радник. – 2009. – № 2. – С. 1–3.

Відносини емфітевзису передбачають, що землекористувач (емфітевт) зобов'язаний використовувати земельну ділянку за призначенням, встановленим у договорі. Після укладення договору емфітевзису єдиною правомочністю власника земельної ділянки щодо її використання залишається контроль за використанням земельної ділянки землекористувачем за призначенням, встановленим у договорі. Однак, це не означає, що сторони за таким договором мають право самостійно встановлювати її цільове призначення.

У Цивільному кодексі України вказується, що право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб¹. Емфітевзис може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

На нашу думку, варто на законодавчому рівні, по-перше, розмежувати у Земельному кодексі України правове регулювання емфітевзису та правове регулювання суперфіцію, присвятити їм окремі статті. Крім того, слід доповнити дану главу Земельного кодексу України нормами про оплату емфітевзису та суперфіцію, положеннями про права й обов'язки емфітевта та суперфіціарія. Необхідно внести зміни до ч. 6 ст. 102-1 та зазначити як підставу припинення емфітевзису та суперфіцію, істотне погіршення земельної ділянки, необхідно розробити та затвердити типові або ж примірні договори про встановлення емфітевзису й суперфіцію. Також варто законодавчо обмежити коло можливих набувачів користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, включивши до нього фізичних осіб, які мають сільськогосподарську освіту чи досвід роботи у сільському господарстві, або займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва, чи ж юридичних осіб, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва та дати поняття сільськогосподарським потребам².

¹ Бусуйок Д. В. Обмеження прав на землю за законодавством України / Д. В. Бусуйок. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка» –2006. – 121 с. – С. 27.

² Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання емфітевзису і суперфіцію за законодавством України / Н. В. Бондарчук,

Законодавче регулювання прав громадян на землі в Україні не можна вважати достатнім. Норми права, що регулюють дане питання, розпорочені по різних правових актах та є нечіткими. До проблем права власності на землю в Україні можна віднести, зокрема, проблеми механізму реалізації нормативно-правових актів як у випадку розмежування земель державної та комунальної власностей, регулювання набуття права власності на землю за давністю користування чи необхідність прийняття нормативно-правових актів, так і у разі правового регулювання ринку земель тощо. Найбільш нагальним наразі питанням є зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, після чого можна буде говорити про новий рівень розвитку земельних та аграрних відносин у нашій державі³.

Для вдосконалення правового регулювання землекористування громадян необхідно встановити розмір плати за користування земельним сервітутом, доцільно доповнити ЗКУ нормами про оплату емфітевзису та суперфіцію, а також положеннями про права й обов'язки емфітевта та суперфіціарія. Крім того, варто доповнити ст. 94 ЗКУ частиною 3, де зазначити, що для здійснення концесійної діяльності також необхідно доповнити Земельний кодекс України ст. 94-1, яка міститиме положення про види земельних ділянок, що можуть надаватися у концесію, та порядок відводу даної земельної ділянки.

1.8. Права громадян України на ліси

Екологічні права громадян України становлять відносно нову групу прав, які вперше були закріплені в Законі України “Про охорону навколишнього середовища” у 1991 році та згодом у Конституції України 1996 року. У ст. 9 вищезазначеного закону вказано, що громадяни мають право здійснювати загальне й спеціальне використання природних об'єктів та їх ресурсів.

Я. В. Ковальська // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Сер. «Юридичні науки». – 2013. – № 3. – С. 113–117 С. 117.

³ Бондарчук Н. В. Проблеми права власності на землю в Україні / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 289–292. – С. 291.

Одним з найважливіших природних ресурсів та найбільших багатств України є ліс. Він відіграє надзвичайно важливу господарську, економічну та екологічну роль. З економічної точки зору ліс є основним джерелом деревини, технічної та лікарської сировини, що використовується для різних галузей господарства, також є основою паперової, меблевої та інших галузей промисловості. Екологічна функція лісів полягає у тому, що вони є джерелом поліпшення клімату, захищають ґрунти від вітрової та водної ерозій, місцем перебування звірів і птахів, використовується у рекреаційних, естетичних і культурно-оздоровчих цілях.

Правовий режим лісів та його окремі елементи досліджували вчені: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, Т. Г. Ковальчук, М. В. Краснова, Л. В. Мендик, В. Л. Мунтян, Ю. С. Шемшученко та ін. Проте, у період проведення реформ у сфері державного управління використанням та охороною лісів і адаптації українського лісового законодавства до європейського, дане питання залишається актуальним й потребує подальшого дослідження.

У законодавстві нашої держави закріплено право власності на ліси та право лісокористування. Відповідно до ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією¹. Отже, первинним суб'єктом права власності на ліси є український народ. Відповідно до ст. 7 Лісового кодексу України, (далі – ЛК) ліси можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власностях².

¹ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

Найбільш дискусійним є питання права приватної власності на ліси. Відповідно до ст. 12 ЛК громадяни й юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування лісів згідно із законом. Заслуговує на увагу положення ЛК про те, що громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі. Крім того, ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих громадян і юридичних осіб. Дане положення законодавства є надзвичайно позитивним, оскільки стимулює громадян висаджувати ліси, що, у подальшому, матиме сприятливий вплив на екологію. Згідно із ЛК суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України. Ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року. Аналогічна норма міститься і в Земельному кодексі України щодо земель сільськогосподарського призначення. Так, землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, повинні бути відчужені протягом року. Дану позицію законодавця вважаємо вірною, оскільки ліси, як і земля, є національним багатством України. І необхідно обмежити права власності на ліси іноземних громадян, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб. Існує наукова думка, що права громадян України щодо приватної власності на ліси варто було б розширити. Зокрема, збільшити площу лісів, що можуть перебувати у приватній власності. Прихильники такої позиції наводять такі історичні факти та зазначають, що перед лісовим господарством сьогоденної України стоять завдання, подібні до ситуації 1920-х років: необхідність відновлення лісової галузі, покращення умов господарювання на селі, підвищення добробуту селян. Маючи такі проблеми, керівництво нашої держави того часу прийняло Постанову ВУЦВК і РНК УСРР «Про забезпечення селянства лісами й побічним користуванням з

державних лісів УСРР» 27 травня 1925 року, згідно з якою селянам передавалися лісові ділянки площею до 55 га. Лісова площа такого розміру дозволяє більш ефективно використовувати природний ресурс і зробити цей вид діяльності більш рентабельним. Натомість, на лісовій ділянці площею до 5 га про ефективне ведення лісового господарства не може йтися¹.

Питання приватної власності на лісі є неоднозначним. З одного боку, приватна власність забезпечує стабільність та добробут суспільства, а у сфері лісокористування стимулює більш раціональне використання та бережливе ставлення громадян до належних їм лісових ресурсів, враховуючи цінність лісу для оточуючого середовища та майбутніх поколінь. З іншого боку, існує ризик, що приватна власність на лісі може нанести шкоду лісовому фонду країни через неконтрольовану поведінку власників, які будуть переслідувати лише короткострокові цілі. Для вирішення даної проблеми державою має бути створена належна нормативно-правова база та система заохочень за відповідальну поведінку власників й покарань за зловживання. Важливо також забезпечити вільний доступ населення до лісів, що перебувають у приватній власності. У ЛК передбачено, що громадяни мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власностей, якщо інше не передбачено законом. Питання щодо перебування громадян у лісах приватної власності також повинно бути врегульовано нормами ЛК¹.

Право користування лісами здійснюється у порядку постійного та тимчасового користування лісами. У постійне користування ліси надаються спеціалізованим державним та комунальним лісгосподарським підприємствам та іншим державним і комунальним підприємствам, установам, організаціям, у яких створено спеціалізовані лісгосподарські підрозділи. Найбільш актуальними нині питаннями у сфері

¹ Кіндюк Б. До питання про тимчасову передачу лісів селянству за часів НЕПу/ Б. Кіндюк // Юридика Україна. – 2011. – № 1. – С. 66–70. – С. 68–69.

¹ Бондарчук Н. В. Актуальні питання правового режиму лісів України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 276–279. – С. 277.

лісокористування є електронний облік деревини та лісопродукції. У 2012 році всі підприємства Держлісагентства планували повністю перейти на електронний облік деревини. Тим самим вони позбавлять можливості існування злочинних пилорам та унеможливлять обіг незаконно придбаної деревини. Електронний облік деревини ліквідує нечесну конкуренцію та виведе діяльність деревообробників у прозоре правове поле².

Тимчасове користування лісами може бути довгостроковим та короткостроковим. У довгострокове користування ліси надаються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт. Наразі актуальним питанням є внесення змін до законодавства про ведення мисливського господарства. Планується змінити підхід до мисливської справи. Зокрема, запровадити клубну систему в цій сфері. Запровадження таких новацій дасть змогу фінансувати проведення необхідних заходів – споруджувати вольєри, підгодівельні майданчики, засівати поля кормом для звірів, що сприятиме зростанню їх чисельності та збільшенню популяції. У короткострокове користування ліси надаються для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб. Проблемою нині є недофінансування галузі від підприємницької діяльності із заготівлі та переробки продуктів лісу, а саме: грибів і ягід. Є багато посередників, які за мізерні кошти скуповують у людей гриби і ягоди, потім платять копійки до місцевих бюджетів, а самі отримують надприбутки від реалізації цих продуктів у країнах Західної та Східної Європи. Нині Державне агентство лісових ресурсів України веде переговори з європейськими покупцями, які без посередників будуть купувати гриби та ягоди, сплачуючи кошти державним підприємствам, а ті, у свою чергу, вестимуть розрахунки з громадянами.

Проте для стабільного розвитку лісового господарства потрібне відповідне фінансування. Необхідно залучати як кошти

² Поденко В. Ліси – турбота держави. Державне агентство лісових ресурсів звітує перед Президентом України про свою роботу/ В. Поденко // Лісовий і мисливський журнал. – 2012. – № 4. – С. 2.

держави, так і приватних осіб. Розглядаються перспективи щодо фінансування проектів, пов'язаних із відновленням, відтворенням та охороною лісів, впровадження модернізованих методів переробки деревини, застосування безвідходних, маловідходних та енергозберігаючих технологій¹. Існує чимало проблем щодо формування інвестиційного забезпечення. Лісове господарство є малопривабливим для інвесторів, які намагаються отримати швидко віддачу від вкладеного капіталу. Тому необхідно створити умови для сприятливого інвестиційного клімату. Головним завданням інвестиційної політики має стати впровадження передових технологій використання вторинної сировини, що дозволить раціональніше використовувати уже наявну базу².

Важливим питанням права лісокористування в Україні є порядок доступу в ліси. Ліси в Україні можуть перебувати у державній, комунальній та приватній формах власності. У ЛК України передбачено, що громадяни мають право у лісах державної та комунальної власностей, а також, за згодою власника в лісах приватної власності, вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу, збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених законодавством. Порядок доступу в ліс визначений як вільний у всіх законах європейських країн. Особи, що знаходяться в лісі, можуть збирати гриби, ягоди й інші недеревні лісові продукти при дотриманні визначених правил, дуже детально визначених у чеському і польському кодексах. Однак передбачається можливість обмеження вільного доступу в ліс власниками, лісовою адміністрацією чи лісокористувачами у відповідних випадках, а угорським, литовським і польським законами визначені ділянки, у які доступ заборонений взагалі. У

¹ Дейнека А. М. Лісовий сектор: аналіз структури, взаємодії з іншими секторами економіки та доквіллям / Дейнека А. М. // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 144–151. – С. 148.

² Колісник Б. І. Інвестиційне забезпечення розвитку лісгосподарського комплексу: сучасний стан та пошук додаткових джерел / Колісник Б. І. // Інвестиції: практика і досвід. – 2008. – № 7. – С. 3–7. – С. 4.

литовському, латвійському, угорському і польському кодексах передбачається необхідність, у разі обмеження відвідування лісу, виставляти попереджувальні знаки³. Відповідно до лісового законодавства України, доступ в ліси приватної власності обмежений волею власника. Варто зазначити, що ЛК встановлює таке поняття як лісовий сервітут – це право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною лісовою ділянкою. У ст. 23 ЛК зазначено, що до лісових сервітутів застосовуються положення Цивільного та Земельного кодексів України. Отже, у разі недосягнення домовленості про встановлення лісового сервітуту та його умови із власником, відповідно до ст. 402 Цивільного кодексу України, спір вирішується судом.

Досліджуючи питання права лісокористування, варто наголосити на тому, що лісокористувачі мають не лише права, а й обов'язки. Так, громадяни під час здійснення загального використання лісових ресурсів зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Важливим елементом правового забезпечення раціонального використання лісів, захисту прав та законних інтересів лісокористувачів є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства і припинення їх проявів у майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні лісових правопорушень до юридичної відповідальності. Варто наголосити, що санкції за порушення лісового законодавства України є надзвичайно низькими. Необхідно внести зміни до законодавства, що передбачає покарання за порушення лісового законодавства значно підвищивши розмір санкцій.

Загалом, підбиваючи підсумок, можна зазначити, що наразі право лісокористування в Україні розвивається у руслі європейських тенденцій. До основних перспектив розвитку

³ Полякова Л., Сторожук В., Попков М., Кирилюк С. / Порівняльний аналіз лісових законів європейських країн // Лісовий і мисливський журнал. – 2003. – № 4. – С. 10 – 11.

можна віднести запровадження електронного обліку деревини та лісопродукції, запровадження клубної системи мисливства, впровадження модернізованих методів переробки деревини, застосування безвідходних, маловідходних й енергозберігаючих технологій. Наведені вище напрямки розвитку потребують відповідного законодавчого забезпечення шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, зокрема до Закону України “Про мисливське господарство та полювання”¹. Крім того, необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, з метою посилення відповідальності за лісові правопорушення.

¹ Бондарчук Н. В. Право лісокористування в Україні / Н. В. Бондарчук // Митна справа. – 2012. – № 6 (84). – С. 374–378. – С. 378.

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНА ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДО-РЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан правового регулювання діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об'єктів

Говорячи про стан правового регулювання діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту об'єктів довкілля від біологічних, хімічних, фізичних та інших чинників, матеріалів або продуктів, що негативно впливають чи, за певних умов, можуть негативно впливати на їх стан й стан здоров'я людини, доцільно звернутися до Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здоров'я-2020: український вимір»¹. Кризовий стан здоров'я громадян вищим органом у системі органів виконавчої влади пояснюється всім, чим завгодно, зокрема, обмеженою руховою активністю, тютюнокурінням, вживанням алкоголю, нерациональним та незбалансованим харчуванням, наркоманією, але тільки не впливом негативних факторів на навколишнє природне середовище. На думку Уряду, – це несформованість населення України до ефективної системи стимулювання збереження свого здоров'я².

Авторський колектив науковців Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку»³ акцентує увагу на тому, що в Україні здійснюється виснаження ґрунтів, яке є наслідком «слабких сівозмін», використання мінеральних добрив та хімікатів для

¹ Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми "Здоров'я 2020: український вимір": розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=244717787>

² Василенко Л. П. Правові проблеми діяльності органів виконавчої влади з питань екології: монографія / Л. П. Василенко – Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. – С. 76.

³ Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 744 с.

боротьби зі шкідниками (25-те місце серед 46 країн – за якістю використання земель, 22-ге із 46 – за показником біорізноманіття, 38-ме із 46 – за якістю води). Відзначається, що попри критичну ситуацію щодо отруєння землі, води та атмосферного повітря, в Україну здійснюється трансфер екологічно небезпечних застарілих технологій (36-те місце із 46 місць за показником участі в міжнародних угодах щодо захисту довкілля). Автори акцентують увагу на тому, що сировинне спрямування економіки руйнує природно-ресурсний потенціал та погіршує стан довкілля у країні та регіонах.¹

З огляду на зазначене, звернемося до постанови ВРУ, якою визначаються основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки². З метою усунення кризового стану довкілля, ВРУ пропонує удосконалити діючий економічний механізм природокористування і природоохоронної діяльності, стимулювати охорону й відтворення природно-ресурсного потенціалу країни шляхом створення економічних умов (фінансові засади досягнення мети). З метою реалізації діючого економічного механізму, того ж дня приймається ЗУ “Про внесення змін до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”³, яким, зокрема, у ст. 41 (Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища) вносяться зміни, які мають визначити сутність фінансових засад досягнення мети. У чому ж полягають

¹ Василенко Л. П. Проблемні питання законодавчого регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з порушенням законодавства про захист об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Вісник Запорізького національного університету Серія «Юридичні науки». 2011. – № 1. – С. 180.

² Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. №188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

³ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 35. – Ст. 546.

ці зміни, які мають змінити, відповідно до постанови, стимулювання захисту довкілля? У ч. 1 п. “Г” ст. 41, яка, зокрема, передбачала встановлення нормативів плати і розмірів платежів за здійснення отруйних викидів й скидів, відповідно до п. 6. ЗУ «Про внесення змін до Закону України» “Про охорону навколишнього природного середовища” у статтях 3, 17, 18, 19, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 68, 69 слова «плата», «платежі» у всіх відмінках замінено словом «збір», «збори» у відповідних відмінках. А 2 грудня 2010 року знов вносяться зміни до вищезазначеного закону, на підставі яких передбачається встановлення ставок екологічного податку. Як ми бачаємо, сутність закону від зміни термінів не змінилася, оскільки і надалі домінуючим залишилося право за мізерну плату здійснювати отруєння об’єктів довкілля. А відтак, не змінилася сутність організаційно-правових засад органів виконавчої влади у сфері захисту довкілля.

Постійний представник ООН в Україні Ф. М. О’Доннелл зазначає, що «незважаючи на те, що існують численні екологічні закони, укази й постанови, в Україні дотепер не було всеохоплюючого національного документа у сфері охорони навколишнього природного середовища». Представник звертає увагу на те, що підготовленою експертами ООН доповіддю «Національна екологічна політика України: оцінка й стратегії розвитку» констатовано, що серед населення України росте число випадків хронічних захворювань і спостерігається ослаблення імунітету. На відміну від інших держав Європи, винні у забрудненні навколишнього середовища не розплачуються за спричинену довкіллю шкоду¹.

Спеціальний доповідач ООН із питань токсичних відходів О. Ібеану, на міжнародній конференції з питань екологічних проблем України² відзначив, що на території України накопичилася велика кількість небезпечних хімічних речовин і

¹ Food and Agriculture Organization of the United Nations/ [Електронний ресурс]. – режим доступу : www.fao.org/organicag.

² Европейские экологические регионы // День. – 2008. № 106–19 июня 2008 года. [Електронний ресурс]. – режим доступу : www.day.kiev.ua/20304.

токсичних відходів, що залишилися у спадщину з радянських часів і систематично поповнюються незаконним ввезенням їх із сусідніх держав. Рекомендації держав європейського регіону для України, здавалося б, повинні бути прийняті на державному рівні, але стурбованості уряду України жахливим станом здоров'я громадян України не спостерігається.¹

Не менш критичним склалося становище в Україні у частині неконтрольованого застосування генетично модифіковані організми (ГМО), генетично модифіковані рослини (ГМР) та генетично модифіковані тварини (ГМТ). Відповідно до п. “б” ст. 20 ЗУ “Про охорону навколишнього природного середовища”, складовою державного контролю, який покладено на центральний орган виконавчої влади в галузі охорони середовища, є контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі. Європейська екологічна комісія ООН відзначає, що в Україні не існує спеціального закону, який би регулював використання та сертифікованих процедур тестування продуктів ГМО, визначення їх можливих негативних впливів на здоров'я людей та довкілля. Існуюча система біологічної безпеки не обумовлює питань регулювання імпорту, експорту та транзиту ГМО; так само не існує національних законодавчих засад для застосування принципу обережності до використання ГМО; не розроблено жодних критеріїв для оцінки, наскільки використання ГМТ, мікроорганізмів та несільськогосподарських рослин є екологічно прийнятним, також не розроблено методик та інструкцій для проведення відповідних тестів².

Вітчизняний генетик Г. П. Петюх констатує³, що ЗУ “Про

¹ Василенко Л. П. Організаційно-правові засади діяльності органів державної влади з питань екології : дис. канд. : 12.00.07 / Василенко Л. П. – Київ, 2012. – С. 154.

² Environmental Performance Reviews. Ukraine. Second Review. ECE/CEP/133. – № 24. – 2007. – 223 p. [Electronic resource]. – Available from: <http://www.un.org/russian>.

³ Петюх Г. П. Трансгенна навала: трохи історії: [генетично-модифіковані

державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів”¹ приймався без будь-якого розгляду і обговорення, він не відстоює інтереси України та її громадян, сутність його антинародна. Ухвалений нібито для регулювання питань трансгенних технологій, закон насправді нічого не регулює. Він не враховує вимог ратифікованого Україною Картахенського протоколу про біобезпеку та Конвенції про біологічне різноманіття². На думку фахівця, закон готували люди, які активно лобіюють інтереси біотехнологічних компаній, зовсім не думаючи про інтереси України. Науковець висловлює досить важливу думку, що багато вчених прямо або побічно пов’язані з компаніями, що лобіюють виробництво трансгенних рослин. Безпосереднє відношення мають до цього органи виконавчої влади Мінагрополітики, Мінприроди та Держмитниця, оскільки вони не створюють перешкод на шляху нелегітимного проникнення ГМР в Україну. У Мінагрополітики добре усвідомлюють, що матеріал, який завозиться під виглядом використання для тварин, є одночасно насінням, яке здатне до відтворення в Україні.

Українська екологічна асоціація «Зелений світ» відзначає³: Мінагрополітики та Мінприроди не виконують вимоги Концепції національної безпеки України; Мінагрополітики практично стовідсотково застосовує екологічно шкідливі та

продукти] / Г. П. Петюх // Сільські вісті. – 2007. – № 116. – С. 12.

¹ Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: закон України від 31 травня 2007 р. №1103-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.

² Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29 січня 2000 р. // [Електронний ресурс]// – режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.

³ Доповідна записка про реальні загрози національній безпеці України внаслідок самоусунення Мінекобезпеки України від координації діяльності органів виконавчої влади щодо збереження довкілля та про невідкладні заходи з екологізації сільськогосподарського виробництва від 18.12.99 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecoportal.univ.kiev.ua/uk>.

недосконалі аграрні технології, які призводять до негативних наслідків: деградації земель, ландшафтів, отримання продукції, яка за своїми якісними показниками не знаходить собі збуту за прийнятну ціну у промисловорозвинених країнах і у більшості випадків при тривалому вживанні викликає падіння рівня здоров'я населення, особливо дітей. З вини останнього здійснюється виснажливе користування природними ресурсами; у сільському господарстві України не впроваджуються безпечні технології вирощування сільськогосподарських культур; продовжується масове й достатньою мірою неконтрольоване ввезення в Україну та застосування (навіть в заборонених для цього зонах) екологічно небезпечних технологій і речовин, що, з огляду на стан довкілля і рівень державного контролю в Україні, є недопустимим.

Російськими та зарубіжними дослідниками незаперечно доказано, що забруднення ґрунтів пестицидами викликає не тільки інтоксикацію людини та великої кількості видів тварин, але й веде до істотного порушення відтворюючих функцій землі і, як наслідок, до важких демографічних та екологічних наслідків. Із тривалим застосуванням пестицидів пов'язують також розвиток стійких видів шкідників і появу нових шкідливих організмів, природні вороги яких були знищені. Так, Т. Г. Крупнова та Ю. І. Сухарев¹ відзначають, що концентрація в ґрунті різних хімічних сполук (токсикантів) згубно впливає на життєдіяльність ґрунтових організмів. При цьому зникає здатність ґрунту до самоочищення від хвороботворних й інших небажаних мікроорганізмів, що тягне за собою важкі наслідки для людини, рослинного та тваринного світу. Такими забруднювачами ґрунту є саме пестициди (отрутохімікати) та мінеральні добрива. Пестициди викликають глибокі зміни всієї екосистеми, поширюючи негативну дію на всі живі організми, в той час, коли людина використовує їх для знищення досить обмеженого числа видів організмів.

Водночас, Державною цільовою програмою розвитку

¹ Крупнова Т. Г. Химия окружающей среды: учеб. пособие / Т. Г. Крупнова, Ю. И. Сухарев. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2005. – Ч. 2. – С. 36.

українського села на період до 2015 року (автор КМУ)¹ та галузевою програмою «Захист рослин 2008–2015» (автор Мінагрополітики)² затверджуються державні програми виробництва мінеральних добрив, засобів захисту рослин та хімічних сполучень, насичення ринку пестицидами, що суперечить ст. 3, 50 Конституції України. Доцільно відзначити, що правове регулювання діяльності центрального органу виконавчої влади, яке забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, і не передбачає їх втручання у процес тотального отруєння сільськогосподарських угідь та водних ресурсів.

Г. О. Білявський та Р. С. Фурдуй³ відзначають, що на зміну перевіреним віками схемі землекористування – земля – зерно – гній – земля – прийшла неприродна, виснажлива для ґрунтів схема: земля – зерно – мінеральні добрива – зерно – більше мінеральних добрив тощо. При цьому культурні рослини засвоюють усього близько 40 % хімічних поживних речовин, що містяться в мінеральних добривах. Решта ж 60 % вимивається з ґрунту й потрапляє у водойми, забруднюючи їх. Надмірне застосування мінеральних добрив, зокрема азотних, призводить до збільшення вмісту нітратів у продуктах харчування, а це небезпечно для здоров'я людини. Навантаження на ґрунт хімічних засобів боротьби стає нестерпним. На отруєній землі не може вирости неотруєний колос або плід. Величезна кількість речовин, які пропонує сучасна хімія сільському господарству, – мінеральні добрива, пестициди, антибіотики, гормони, стимулятори та інгібітори розвитку, кормові дріжджі й багато інших, урешті-решт, потрапляють в організм людини й загрожують не лише нам, а й нашим нащадкам. До того ж,

¹ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова КМ України від 19 верес. 2007 р., № 1158 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – Ст. 2715.

² Про затвердження галузевої програми "Захист рослин 2008-2015": наказ Мін-ва аграр. політики України від 6 груд. 2007 р., № 867/112 // [Електронний ресурс]// – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>

³ Білявський Г. О. Основи екологічних знань: підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй. – К.: Либідь, 1997. – 297 с.

комахи та інші шкідники сільського господарства швидко адаптуються до хімічних засобів боротьби з ними, з'являються різновиди шкідників, на які отрута вже не діє, тому доводиться збільшувати її дозу або застосовувати нові, ще більш отруйні засоби. Сучасний соціально-економічний розвиток України вимагає нових форм використання земель державної й комунальної власностей, які поєднують у собі особливості приватного землекористування та загальносуспільний інтерес, із метою залучення значних фінансових ресурсів для реалізації масштабних проектів в інтересах усього суспільства й держави. Одним із найважливіших напрямів підвищення ефективного використання земель (земельних ділянок) державної й комунальної власностей є використання на умовах концесії.¹

Рослинний світ є одним із об'єктів, який підлягає захисту відповідно до ЗУ “Про охорону навколишнього природного”²; державний контроль за належним захистом рослинного світу покладений на центральні органи виконавчої влади в галузях охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Відповідно до вимог ст. IV Конвенції³, безпосереднє виконання передбачених нею обов'язків мало б бути покладено на офіційну національну організацію захисту рослин, але, всупереч Конвенції, ці обов'язки покладені на центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері захисту рослин, які законодавчим шляхом звільнені від передбачених нею обов'язків, а замість цього наділені правом «організації обстеження»; відповідно до ЗУ “Про захист рослин” та на підставі ЗУ “Про пестициди і агрохімікати”, інспекції наділені

¹ Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання концесії земельної ділянки за законодавством України / Н. В. Бондарчук, Я. В. Ковальська // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Сер. «Юридичні науки». – 2015. – № 2 (I). – С. 149–153. – С. 150.

² Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р., № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 35. – Ст. 546.

³ Міжнародна конвенція про захист рослин: затв. конф. ФАО на її 29-ій сесії у листоп. 1997 р. // [Електронний ресурс]// – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

одночасно правом необмеженого втручання у сферу торгового обігу отрутохімікатів та правом адміністративного примусу щодо застосування отрутохімікатів. ЗУ “Про захист рослин”,¹ який має положення щодо застосування отрутохімікатів, не передбачає методів безпечного захисту рослин та безпечного ведення сільськогосподарського виробництва, а це дає підстави вважати, що отруєння рослин не є їх захистом. Як ми вже зазначали², застосування отрутохімікатів є безконтрольним, оскільки Мінагрополітики здійснює контроль за самим собою. Стаття 20 ЗУ “Про охорону навколишнього природного середовища” свідчить про те, що у компетенцію центральних органів виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища не входить обов’язок здійснювати контроль за застосуванням отрутохімікатів у сфері сільськогосподарського виробництва, де отруєння ґрунтів та вод здійснюється без застосування так званих економічних заходів забезпечення охорони навколишнього природного середовища; повноваження цього органу обмежуються здійсненням державної реєстрації отрутохімікатів, у той час, коли домінуючою є «компетенція» стосовно визначення асортименту та обсягів виробництва засобів захисту рослин вітчизняною промисловістю, координація закупівлі їх за імпортом; організація та здійснення державного контролю за своєчасним проведенням підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами заходів щодо захисту рослин, дотриманням регламентів застосування засобів захисту рослин, погодження асортименту засобів захисту рослин, технічних умов їх виробництва і застосування, плану державних випробувань і реєстрації засобів захисту рослин, переліку пестицидів, дозволених до використання в Україні, асортименту пестицидів, що завозяться в Україну тощо. При цьому, ч. 4 ст. 7 ЗУ “Про

¹ Про захист рослин: закон України від 14 жовт. 1998 р., № 180–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 310.

² Василенко Л. П. Організаційно-правові засади діяльності органів державної влади з питань екології : дис. канд. : 12.00.07 / Василенко Л. П. – Київ, 2012. – С. 114.

пестициди і агрохімікати”¹ встановлює неоднозначне правило, відповідно до якого, у разі державної реєстрації пестицидів чи агрохімікатів в Україні, забороняється протягом десяти років з дати такої реєстрації використовувати інформацію, що міститься в документації щодо безпечного застосування цих пестицидів, агрохімікатів без дозволу суб’єкта господарювання, за зверненням якого здійснено реєстрацію. Цілком зрозуміло, що такі норми не можуть сприяти реалізації конституційних положень щодо створення безпечного для життя та здоров’я довкілля. За умов відсутності законодавчих положень щодо безпечного ведення сільськогосподарського виробництва, безпечного захисту об’єктів рослинного світу – легалізація застосування отрутохімікатів суперечить не тільки вимогам ст. 50 Конституції України, але й принципам захисту землі, води та атмосферного повітря від негативних чинників, про що зазначено ЗУ “Про охорону навколишнього природного середовища”.

І найголовніше. Зміст ч. 1. ст. 20 ЗУ “Про охорону навколишнього природного середовища”, обумовлюючи компетенцію центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, яка полягає у здійсненні державного контролю за охороною земель, вод, атмосферного повітря, об’єктів рослинного світу, флори та фауни – не містить положень щодо державного контролю у сфері захисту об’єктів довкілля від джерел отруєння. Інші, відмінні положення містяться у положенні про Держекоінспекцію², завданнями якої визначені, зокрема, організація та здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Обов’язки та відповідальність посадових осіб у положенні – відсутні.

Отже, ЗУ “Про охорону навколишнього природного

¹ Про пестициди і агрохімікати: закон України від 2 берез. 1995 р., № 86/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №14. – Ст. 91.

² Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 р. № 454/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 11. – Ст. 617.

середовища» має такі недоліки: відсутність положень стосовно захисту об'єктів довкілля від негативних чинників; домінування ресурсного напрямку; зосередження двох полярних видів діяльності, якими є охорона об'єктів довкілля й розпорядження надрами та об'єктами довкілля як природними ресурсами; встановлену багатоступеневу систему контролюючих органів, які, всупереч канонам юриспруденції наділені компетенцією та повноваженнями, але позбавлені обов'язків; відсутність реальних заходів щодо зменшення впливу негативних чинників, що підтверджується незмінністю «економічного механізму», який діє з 1988 р., і за своєю сутністю не може сприяти реалізації гарантій, що впливають із змісту ст. 3, 50 Конституції України.

Наведені факти свідчать, що діяльність гілок влади грубо порушує визначені основним законом принципи демократичної, соціальної та правової держави.

2.2. Шляхи удосконалення діяльності органів виконавчої влади України у галузі захисту об'єктів довкілля

Наразі положення ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р., у тому числі й постанови ВРУ «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» 1998 р., ґрунтуються на трьох суперечливих напрямках, якими є: а) охорона навколишнього природного середовища (охорона довкілля згідно з постановою ВРУ); б) використання природних ресурсів; в) забезпечення екологічної безпеки. Така правова конструкція завуальовує необхідність реалізації таких важливих складових, як захист об'єктів довкілля від негативних чинників, систематичне їх виявлення та попередження, здійснення заходів із відшкодування спричиненої довкіллю шкоди, відновлення природного стану об'єктів довкілля, про що ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» обмежується тільки згадуванням.

Чинний ЗУ зберіг багатоступеневу систему контролюючих органів, яка була встановлена Законом 1960 р.; дублювання компетенції і текстів закону знайшло найбільше вираження в

декларованих повноваженнях усіх органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування контролювати природоохоронну діяльність, що, власне, ніяким чином не сприяє і нині захисту об'єктів довкілля від негативних чинників. Зміст компетенції або повноважень зазначених органів не містить обов'язків щодо запобігання спричиненню шкоди об'єктам довкілля; притягнення до відповідальності винних у спричиненні об'єктам довкілля шкоди.

Що важливо, не змінилася і сутність цілей та завдань Міністерства екології й природних ресурсів, яке має право розпорядження надрами та об'єктами довкілля.

Отруєння (забруднення) об'єктів довкілля здійснюється за рахунок недосконалого, суперечливого та декларативного змісту існуючого економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища, ігнорування безпечних форм та методів захисту рослин й ведення сільськогосподарського виробництва тощо, що у сукупності є наслідком: а) незадовільної якості законодавства у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників; б) сировинно-витратного спрямування економіки, що призводить до руйнування природно-ресурсного потенціалу і негативно відображається на стані об'єктів довкілля; в) неправильного визначення цілей та завдань органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування; г) незадовільної діяльності численних контролюючих та управляючих органів, які дублюють повноваження або компетенцію одне одного у сфері охорони; д) відсутністю єдиного національного документа у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників та єдиної національної організації захисту об'єктів довкілля від негативних чинників; е) відсутності дієвого механізму відшкодування шкоди, спричиненої довкіллю, включаючи і відповідних методик; д) відсутності реальних економічних механізмів захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, які б передбачали впровадження маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії тощо; ж) застарілим розумінням сутності адміністративних процедур, в яких відсутнє розуміння обов'язків посадових та службових осіб гілок влади і органів місцевого самоврядування,

та їх відповідальності, яка за змістом ст. 61 Конституції України повинна мати персональний (індивідуальний) характер; з) існуванням подвійного механізму оподаткування доходів громадян, який полягає в тому, що, окрім встановлених законом податків, вони сплачують ще й вартість зборів за скиди, викиди та розміщення відходів, які включені у собівартість продукції, послуг. Отже, вбачається доцільним змінити порядок адміністрування податків, на підставі якого будь-які витрати платника податку, пов'язані з утриманням та експлуатацією фондів природоохоронного призначення, включаються до валових витрат, що сприяє ухиленню підприємств від реального захисту довкілля; створює підстави для подвійного оподаткування доходів громадян, що не можна визнати таким, що відповідає Основному Закону.

На жаль, Концепція адміністративної реформи також не містить положень щодо вдосконалення сутності адміністративних процедур, найважливішими складовими яких мають бути чітке обумовлення питань функцій, обов'язків та відповідальності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, зокрема, у сфері захисту довкілля від негативних чинників. Ми підтримуємо позицію Г. Бребана, який відзначає, що в адміністративних процедурах надзвичайно важливими є питання обов'язків, які слід розглядати у двох аспектах: аспекті принципу законності, тобто пов'язаності апарату управління законом, і аспекті принципу відповідальності, згідно з яким адміністрація, у випадку заподіяння нею збитку, особливо внаслідок провини або недоглядів по службі, зобов'язана відшкодувати збиток.¹

Положення статей 3, 19 та 50 КУ мають взаємопов'язаний характер. На гілках влади лежить обов'язок створити для людини такі умови, зокрема, безпечне для життя та здоров'я довкілля, стан якого б дозволив стверджувати, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Проте, наведені у

¹ Брѳбан Г. Французское административное право: пер. с фр. / Г. Брѳбан; под ред. и со вступ. ст. С. В. Боботова. – М.: Прогресс, 1988. – 488 с.

попередніх розділах висновки говорять про те, що внесені у ЗУ зміни, зокрема, вилучення слів «шкідливий вплив для здоров'я людей», «створення небезпеки для здоров'я людей», «санітарні норми» тощо є сприянням інтересам великого капіталу, а не забезпеченням реалізації вимог ст. 3 КУ, з якої випливає, що здоров'я людини – це попередня умова якості життя і складова частина соціального, культурного й економічного її розвитку.

Визначення цілей та завдань ОБВ у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників й охорони природних ресурсів має причинний зв'язок із фактами грубого порушення конституційних та законодавчих приписів.

Так, всупереч приписам статей 3, 50 КУ, в Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про екологічну експертизу» на підставі ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 6 квітня 2000 р., № 1642-III вилучені слова: «шкідливий вплив для здоров'я людей», «створення небезпеки для здоров'я людей», «санітарні норми», що дає можливість здійснювати екологічну експертизу без врахування інтересів людини і застосовувати інші (екологічні), а не санітарні норми, які є єдиними до застосування на території України.

Прийняття зазначених та інших норм, які неправильно відображають нормативно-правові потреби суспільного буття, зокрема, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, за нашим глибоким переконанням, є свідченням відсутності правового механізму, який би дозволяв прийняття законів, що пройшли відповідну правову експертизу. Досвід зарубіжних країн свідчить, що прийняттю закону передують його перевірка на конституційність, наприклад, як це передбачено ст. 61 Конституції Французької Республіки: закони та регламенти палат до введення їх в дію мають бути надані до Конституційної Ради, яка повинна надати висновок щодо відповідності їх Конституції.

Європейський Суд із прав людини сформулював позицію в означеній сфері і відзначає, що охорона здоров'я тісно пов'язана зі статтею 2 (право на життя) і зі статтею 8 (право на повагу приватного життя) Конвенції про захист прав людини й

основних свобод (справа Гуерри проти Італії)¹. Європейська соціальна Хартія вказує на те, що «кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я»².

Захист людини та об'єктів довкілля від впливу негативних чинників за своєю глибинною сутністю має санітарно-гігієнічний аспект, а тому встановлення ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» інших екологічних нормативів «з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів» є нонсенсом, адже у державі повинні діяти єдині норми, які мають ґрунтуватися на положеннях ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»; вилучення ж з тексту ст. 33 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» («Екологічні нормативи») на підставі ЗУ від 6 квітня 2000 р., № 1642-III положень, що нормативи повинні відповідати вимогам охорони здоров'я людей від негативних чинників, свідчить про те, що такі зміни грубо порушують конституційні права громадян і приймаються вони на користь зацікавлених осіб у сфері великого капіталу.

З огляду на зазначене, вбачається, що потреба у існуванні положень ст. 33 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» («Екологічні нормативи») відсутня, оскільки вони охоплені ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», у тому числі й положеннями щодо гігієнічної регламентації і державної реєстрації небезпечних факторів.

¹ Eur. Court H.R. Guerra and others v. Italy, Judgment of 19 February 1998. Reports. 1998-I [Electronic resource]. – Available from: <http://www.espch.ru/>.

² Європейська соціальна хартія: прийнята Радою Європи 18 жовт. 1961 р., реєстр. № ETS, № 35 // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 475 с.

Чисельність захворювань загального характеру або здоров'я нації має причинний зв'язок із кризовим станом довкілля. Відповідно до ст. 3 КУ, забезпечення належного стану здоров'я громадян має здійснюватися через захист довкілля від негативних чинників, результатом якого має бути безпечне довкілля. Рациональне ж використання природних багатств надр та об'єктів довкілля у якості природних ресурсів, – це аспекти їх охорони в інтересах забезпечення прав власника, яким є український народ; розвитку економіки, у тому числі й відновлення природного стану об'єктів довкілля, що, в цілому, не здійснюється.

Обумовлений Конституцією України принцип верховенства права означає підпорядкування діяльності усіх державних інститутів потребам реалізації прав людини, а тому вбачається, що законодавство у сфері реалізації прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля, зокрема, правильне визначення цілей, завдань та функцій гілок влади (їх посадових осіб) стосовно захисту людини, землі, води, повітря від негативних чинників, реалізація реформи адміністративного права та адміністративної реформи – потребують комплексного вирішення шляхом приведення конституційних та законодавчих положень відповідно до потреб людини і принципів правової держави, що безпосередньо впливає із змісту статей 1, 3, 50 КУ та приписів Всесвітньої Хартії природи. За нашим глибоким переконанням, реалізація конституційних приписів можлива за умов прийняття нової редакції Закону України «Про захист довкілля», який ґрунтуватиметься на інших, відмінних від існуючого ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» положеннях.

Нормативно-правові потреби суспільного буття відповідно до ст. 50 КУ потребують кардинальної зміни законодавчих положень у напрямку розмежування понять «захист об'єктів довкілля від негативних чинників» і «охорона ресурсів надр та об'єктів довкілля, які використовуються в якості природних ресурсів», що підтримується фахівцями з питань економіки, якими наголошується «необхідність створення принципово нової системи управління й регулювання у сфері природокористування

та природоохорони»¹ ; скасування наданих органу «охорони середовища» прав щодо здійснення дозвільних функцій у сфері використання надр та природних ресурсів; відомчих «екологічних нормативів» замість державних санітарно-гігієнічних; реформування численних, дублюючих одне одного органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сферах державного управління й державного контролю, шляхом створення національної організації захисту об'єктів довкілля від негативних чинників (надалі НОЗД) та національної організації з використання об'єктів довкілля і надр.²

Передбачається, що НОЗД, відповідно до проекту ЗУ «Про захист довкілля», виконуватиме роль єдиної координуючої служби захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, якій надано права щодо нагляду за діяльністю ОБВ, ОМС, юридичних та фізичних осіб у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників. Зокрема, це стосується національної організації з використання надр та об'єктів довкілля, які використовуються у якості природних ресурсів.

Проведення вищезазначених заходів може бути можливим тільки за умов конкретизації адміністративних процедур, найголовнішою складовою яких є визначеність функцій, обов'язків та відповідальності посадових й службових осіб за неналежне виконання чи невиконання ними обов'язків, спричинення шкоди публічним або приватним інтересам. Тобто, трансформація законодавчих положень, у тому числі й визначення цілей та завдань адміністративних (виконавчих) органів, потребує відповідної зміни існуючих конституційних положень шляхом наділення посадових та службових осіб ОБВ конкретними функціями, обов'язками і відповідальністю. Зазначене має прямий зв'язок із необхідністю внесення певних змін у Конституцію України (зокрема, це стосується ст. 56 і положень розділу VI) та у ЗУ «Про Кабінет Міністрів», які, на

¹ Державне регулювання економіки: навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

² Василенко Л. П. Правові проблеми діяльності органів виконавчої влади з питань екології: монографія / Л. П. Василенко – Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. – С. 69.

відміну від досвіду Франції, у першому випадку взагалі не містять положень щодо кримінальної відповідальності членів Уряду, в іншому – посилаються на їх «солідарну відповідальність».

Загальновідомо, що правопорушення споконвічно зазіхають на те, що береться під захист. Цілком беззаперечним є і те, що захисту від небезпечних факторів підлягають людина та довкілля, а не законодавчі та нормативні акти відомств. Іншими словами, все, що суспільно шкідливе (небезпечне), – те суперечить праву. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності слід розглядати саме факт спричинення шкоди об'єкту довкілля. У якості об'єкта адміністративного правопорушення можна розглядати тільки те, що береться під адміністративно-правовий захист. Нелогічно брати під захист матеріальну норму, нормативний акт відомства тощо. Таким чином, здійснення адміністративних процедур у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників та сфері використання об'єктів довкілля у якості природних ресурсів повинно ґрунтуватися на чітких матеріальних нормах, які обумовлюють полярні сфери діяльності. Тобто провадження у справах про адміністративні правопорушення у двох різних сферах має узгоджуватися з конституційними приписами статей 1, 3, 8, 19 (ч. 2), 22, 50 та ст. 124.

З огляду на зазначене, у проект ЗУ «Про захист довкілля» і КУпАП мають увійти положення, відповідно до яких адміністративні процедури з боку посадових та службових осіб повинні бути обмежені складанням протоколів за фактом спричинення шкоди об'єктам довкілля. Протоколи про правопорушення, докази, що підтверджують факт спричинення шкоди об'єктам довкілля, та розрахунки спричиненої шкоди мають бути передані у судову інстанцію для розгляду справи за фактом.

Відповідно до зазначеного, вбачається доцільним у Кодексі України про адміністративні правопорушення:

- виключити статтю 242-1 «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів»;

- статтю 221 «Районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді)», після цифр «212-2 – 212-33» доповнити цифрою «242-1».

Орієнтуючись на вимоги ст. 66 Конституції України та враховуючи, що встановлені у статтях санкції (попередження, штраф) є спотворенням обов'язку відшкодування шкоди об'єктам довкілля, – вбачається за доцільне доповнити статтю 242-1 КУпАП обов'язком відшкодування шкоди, розмір якої був би адекватним спричиненій об'єктам довкілля шкоди. Одночасно вбачається доцільним переглянути положення матеріальних норм, в яких відносно об'єктів довкілля застосовується термін «збитки».

З огляду на необхідність вдосконалення діяльності органів виконавчої влади, нами пропонується внесення змін та доповнень у Конституцію України.

Статтю 6 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 6. Забезпечення реалізації публічних та приватних інтересів є обов'язком державної влади, яка здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Виконання органами законодавчої, виконавчої та судової влади функцій та обов'язків держави здійснюється у встановлених цією Конституцією межах, відповідно до законів України».

Статтю 8 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 8. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах принципів верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти, що частково або повністю суперечать приписам Конституції України, вважаються частково або повністю мірі неконституційними.

Закони набирають чинності і можуть бути опублікованими за умов визнання їх Конституційним Судом України такими, що відповідають Конституції України.

Норми Конституції України є нормами прямої дії.

Звернення до суду для захисту публічних та приватних інтересів безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Ніхто не може бути змушеним робити те, що не передбачено законодавством».

Статтю 19 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 19. Діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, їх представників здійснюється лише на підставі, в межах обумовлених Конституцією функцій та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Невиконання або неналежне виконання Конституції України, Законів України, дії та акти, що призвели до порушення публічних та приватних інтересів, спричинення майнової та моральної шкоди кваліфікуються як злочини або інші правопорушення на момент їх скоєння».

Статтю 56 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 56. Посадові та службові особи державних органів та місцевого самоврядування несуть персональну кримінальну та цивільну відповідальність за дії (акти), що скоєні ними при виконанні своїх функцій.

Кожен має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди за рахунок посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, завданої їх незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні ними своїх повноважень».

З огляду на конституційні приписи та вимоги ЗУ «Про джерела фінансування органів державної влади», пропонується скасувати наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 30 січня 2002 року, № 46 «Про затвердження Порядку надання платних послуг екологічного характеру територіальними органами Міністерства екології та природних ресурсів України».

Вбачається, що головною метою проекту ЗУ «Про захист довкілля» мають бути: а) захист людини, землі, води, атмосферного повітря, флори й фауни від впливу негативних чинників шляхом їх попередження та ліквідації; б) нагляд за відтворенням лісів та рекультивацією земель; відновленням природного стану водних ресурсів; мінімізацією шкідливого впливу технологічних процесів добування природних ресурсів на здоров'я людини; в) забезпечення природного стану ландшафтів, природних комплексів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України; г) передача НОЗД у судові органи матеріалів за фактами спричиненої шкоди

довкілля з одночасним обґрунтуванням розміру спричиненої шкоди, що цілком узгоджується з вимогами статей 50, 66 Конституції України; д) забезпечення неухильного застосування, дотримання й виконання правил захисту об'єктів довкілля від негативних чинників у всіх сферах виробничо-господарської та приватної діяльності тощо.

Вивчення проблематики питань правового регулювання змісту організації та діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту об'єктів довкілля дає підстави запропонувати теоретичне визначення поняття інституту «служби захисту довкілля», під яким слід розуміти сукупність адміністративно-правових й технічних норм, які визначають організаційно-правовий статус національної організації захисту довкілля і регламентують безпосереднє виконання нею обов'язків, що впливають із приписів статей 3, 50 Конституції України стосовно здійснення превентивних заходів із попередження впливу негативних факторів на людину та об'єкти довкілля; ліквідації наслідків впливу негативних факторів на людину та об'єкти довкілля; реалізації майнового впливу на винних осіб у спричиненні шкоди об'єктам довкілля; забезпечення неухильного застосування, дотримання та виконання чітко визначених на законодавчому рівні правил захисту об'єктів довкілля від негативних чинників у всіх сферах виробничо-господарської та приватної діяльності; виконання інших функцій, що впливають з положень Конституції України і Всесвітньої Хартії природи.

Передбачається, що проект ЗУ «Про захист довкілля» має охопити функції та завдання НОЗД, ОДВ та ОМС; процедурні аспекти діяльності цих органів, включаючи обов'язки їх посадових та службових осіб; обов'язки посадових і службових осіб підприємств, установ та організацій; обов'язки фізичних осіб; відповідальність перелічених осіб тощо.

Нова редакція ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» потребує: переосмислення у частині застосовування поняття «понад допустимі рівні», яким виправдовується дозвільна система щодо отруйних скидів і викидів; корінної зміни сутності економічного механізму, в основі якого лежить механізм отруєння довкілля за мізерну плату і такої ж за розміром штрафної системи покарання, що у

своїй сукупності не може сприяти відновленню отруєних земель, водоймищ, атмосферного повітря та втраченого людиною здоров'я.

Оскільки застосування у сільськогосподарському виробництві «без принципу економічного механізму» отрутохімікатів, ГМО, ГМР та ГМТ призвело до вкрай негативного стану земельних угідь та водних ресурсів, вважаємо, що одним із напрямків діяльності НОЗД повинен бути також і нагляд за діяльністю Мінагрополітики та виробників сільськогосподарської продукції.

Переосмислення державної та правової політики у сфері сільськогосподарського виробництва повинно бути здійснено шляхом відмови від застосування отрутохімікатів та якнайшвидшого переходу до виробництва безпечної для життя та здоров'я людини сільськогосподарської продукції. Зокрема, це стосується і безпечного захисту рослин. Тобто наявна проблема у контексті із захистом довкілля від негативних чинників потребує прийняття ЗУ «Про органічне виробництво сільськогосподарської продукції, маркування її та продуктів харчування», який би врахував найкращі традиції зарубіжного досвіду. У зв'язку із зазначеним, потребується перегляд доцільності існування ЗУ «Про пестициди і агрохімікати» та ЗУ «Про карантин рослин».

Передбачається, що:

- підбір фахівців у НОЗД має здійснюватися із врахуванням наявності відповідної освіти, знань та/або наукових праць у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, зокрема, у сфері безпечного захисту рослин і безпечного ведення сільського господарства, володіння знаннями міжнародних правових актів, директив, рекомендацій та регламентів ЄС в означеній сфері;

- у числі головних функцій НОЗД мають бути визначені: запобігання спричиненню шкоди довкіллю від негативних факторів, у тому числі й при веденні робіт, пов'язаних із використанням її об'єктів та ресурсів надр; ліквідація наслідків спричиненої довкіллю шкоди; створення і ведення єдиного державного реєстру джерел скидів та викидів; виробників відходів й місць захоронення відходів; суб'єктів господарської

діяльності, які мають ліцензію на збирання і заготівлю відходів тощо; забезпечення виконання з боку юридичних та фізичних осіб встановлених законом вимог у галузі захисту довкілля; забезпечення рекультивації земель, відновлення лісів, очищення та знезараження вод тощо; притягнення до відповідальності винних у спричиненні шкоди довкіллю;

- на НОЗД має бути покладений обов'язок виявлення фактів спричинення шкоди об'єктам довкілля, здійснення підготовки матеріалів для передачі у судові органи, з обґрунтуванням розміру збитків тощо (як ми вже відзначали, методики мають бути визначені на законодавчому рівні);

- НОЗД є координуючим національним органом у сфері розробки наукових методик стосовно захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, у тому числі й методик відшкодування шкоди; створення нових процесів, пристроїв, систем чи методів у відновленні природного стану об'єктів довкілля тощо;

- НОЗД сприяє дотриманню юридичними та фізичними особами стандартів, норм і правил у галузях: а) захисту об'єктів довкілля від негативних чинників; б) екологічного ведення сільськогосподарського виробництва.

Основним економічним стимулом захисту довкілля, відповідно до запропонованого проекту, мають бути:

- майнова відповідальність, тобто повинен бути створений дієвий та реальний механізм майнового впливу на винних осіб за спричинення шкоди, розроблення методик її відшкодування, внесення відповідних змін у чинні законодавчі акти щодо майнової відповідальності юридичних і фізичних осіб за спричинення шкоди об'єктам довкілля;

- реальні, з врахуванням досвіду зарубіжних країн, і докладно визначені ЗУ «Про захист довкілля» стимули щодо впровадження підприємствами, установами, організаціями й фізичними особами очисних пристроїв та установ, безпечної для довкілля утилізації відходів, здійснення рекультивації земель, впровадження маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, нетрадиційних видів енергії тощо;

- створення за рахунок коштів державного бюджету (за рахунок коштів платників податків) й коштів, що стягуються з винних осіб, єдиного державного фонду захисту довкілля, який

дозволив би здійснення реальних заходів із попередження та ліквідації наслідків впливу негативних факторів; не використані у звітному році кошти фонду вилученню не підлягають, переходять на наступний рік і використовуються на цілі, передбачені цим фондом;

- нові форми та методи адміністрування податків, тягар яких не має бути перекладений на громадян.

З метою подолання негативних тенденцій у сфері захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, централізації державного адміністрування у галузі використання природних багатств надр та об'єктів довкілля, що використовуються у якості природних ресурсів, пропонується розмежувати два полярні напрямки діяльності Міністерства екології та природних ресурсів, створити національну організацію захисту об'єктів довкілля від негативних чинників (факторів) та національну організацію з використання надр і об'єктів довкілля (національна організація природоресурсів). Вимоги НОЗД стососовно безпечного для людини та довкілля використання природних ресурсів є обов'язковими для всіх юридичних й фізичних осіб за умов їх деталізованого обґрунтування законом.¹

2.3. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення

Найважливішим елементом правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, захисту прав і законних інтересів власників землі, землекористувачів є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень земельного законодавства і припинення їх проявів у майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні земельних правопорушень до юридичної відповідальності. За порушення земельного законодавства винні особи можуть бути притягнені до дисциплінарної, цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

¹ Василенко Л. П. Правові проблеми діяльності органів виконавчої влади з питань екології: монографія / Л. П. Василенко – Житомир: Житомирський національний агроєкологічний університет, 2014. – С. 29

Питання юридичної відповідальності у сфері земельних праввідносин досліджували вчені Г. І. Балюк, А. Берлач, С. Л. Гоштинар, С. А. Диптан, О. В. Измайлов, П. Ф. Кулинич, Г. К. Лоїк, О. С. Мірошніченко, І. І. Нестеренко, Ю. С. Петлюк, А. М. Шульга та інші.

Кількість захворювань загального характеру або здоров'я нації має причиновий зв'язок із кризовим станом довкілля. Відповідно до ст. 3 Конституції України, забезпечення належного стану здоров'я громадян має здійснюватися через захист довкілля від негативних чинників, результатом якого має бути безпечно довкілля. Рациональне ж використання природних багатств надр та об'єктів довкілля як природних ресурсів – це аспекти їх охорони в інтересах забезпечення прав власника, яким є український народ; розвитку економіки, у тому числі й відновлення природного стану об'єктів довкілля, що, загалом, не відбувається.¹

Правопорушення у сфері використання та охорони земель України можна розділити на дві групи: 1) правопорушення, об'єктом яких є земля як природний об'єкт; 2) правопорушення, об'єктом яких виступають права на землі авіаційного транспорту України. До першої групи можна віднести дії чи бездіяльність осіб, які спричинили забруднення земель. До другої групи правопорушень – самовільне захоплення земель чи використання без належно оформленої документації.

Відповідно до Земельного Кодексу України, громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за такі порушення: 1) укладення угод із порушенням земельного законодавства; 2) самовільне зайняття земельних ділянок; 3) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними й радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; 4) розміщення,

¹ Василенко Л. П. Тенденції удосконалення національного законодавства про захист довкілля / Л. П. Василенко // Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2014. – № 7. – Режим доступу до ресурсу: www.PAP.IN.UA. – С. 110

проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; 5) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; 6) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; 7) знищення межових знаків; 8) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри й кількість земельних ділянок; 9) непроведення рекультивації порушених земель; 10) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень; 11) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту; 12) самовільне відхилення від проектів землеустрою; 13) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них; 14) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок; 15) порушення строку видачі держаного акта на право власності на земельну ділянку¹.

Проте слід зазначити, що зазначена дана стаття містить низку недоліків. Зокрема, в ній передбачені земельні правопорушення, за які не визначено санкцій у національному кримінальному та адміністративному законодавствах. Натомість ряд статей Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення містять склади земельних правопорушень, не вказаних у ст. 211 ЗКУ.

До земельних правопорушень, за які не визначено санкцій, належать приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок, ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них, а також порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок. До земельних правопорушень, за які передбачені санкції в українському адміністративному та кримінальному законодавствах, але склади яких не вказано у ст. 211 ЗКУ, відносяться незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих

¹ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2002 р. – № 3–4 – Ст. 27. – Ст. 211.

розмірах. Крім того, оскільки державні акти на право власності на земельну ділянку не видаються з 1 січня 2013 року, то правопорушення, передбачене п. к ст. 211 ЗКУ, необхідно виключити. Отже, слід узгодити норми ЗКУ із нормами ККУ та КпАП².

Адміністративна відповідальність у галузі земельних відносин – це застосування уповноваженими на те державними органами санкцій, передбачених адміністративно-правовою нормою, до осіб, які порушили вимоги земельного законодавства. Л. Мілімко пропонує наступне визначення: адміністративна відповідальність у сфері земельних відносин – це специфічне реагування держави, спрямоване на захист земельних відносин шляхом виконання суб'єктом, який вчинив адміністративний проступок, примусово застосованих до нього заходів впливу спеціально уповноваженими органами чи посадовими особами за процедурою, визначеною КУпАП чи іншими законодавчими актами¹.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачено такі підстави притягнення до адміністративної відповідальності за земельні правопорушення: 1) псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а також невжиття заходів із боротьби з бур'янами; 2) використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна

² Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення // Літописець. Випуск 11: Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (Житомир, 26–27 листопада 2015 року) – Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2016. – С. 6–8. – С. 7.

¹ Мілімко Л. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин / Л. Мілімко // Підприємство, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 28–38. – С. 38.

експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд та захисних лісонасаджень; 3) самовільне зайняття земельної ділянки; 4) приховування або перекручення даних державного земельного кадастру; 5) зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу, а також невиконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту; 6) незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; 7) порушення строку видачі державного акта на право власності на земельну ділянку; 8) порушення встановлених законом строків внесення відомостей до Державного земельного кадастру, вимагання непередбачених законом документів для внесення відомостей до Державного земельного кадастру та для надання таких відомостей; 9) несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель або не приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; 10) самовільне відхилення від проектів внутрігосподарського землеустрою; 11) знищення межових знаків; 12) незаконне використання земель державного лісового фонду; 10) пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду¹.

Серед всіх заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин застосовується згідно з КпАП України тільки штраф. О. С. Мірошніченко підкреслює, що ст. 148 ЗК України передбачає конфіскацію земельної ділянки із зазначенням лише того, що вона може мати місце виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Проте безпосередньо ЗК України не встановлено підстави, розмір та порядок конфіскації земельних ділянок, отже не конкретизовано, про яку конфіскацію йде мова: адміністративне стягнення, кримінальне покарання чи захід цивільної відповідальності. Аналіз ЗК України та КпАП України дозволяє виявити розбіжності як у переліках порушень земельного законодавства, за які настає адміністративна відповідальність, так і у формулюванні самих складів

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1152.

правопорушень. Наприклад, КпАП не передбачає адміністративну відповідальність за приховування від обліку, реєстрації та перекручення даних про стан земель, натомість він містить статтю, якою передбачена відповідальність за приховування або перекручення даних земельного кадастру¹.

На думку С. Л. Гоштинара, необхідно встановити в Кодексі України про адміністративні правопорушення адміністративну відповідальність відносно власників земельних ділянок, землекористувачів, в тому числі орендарів, за ненадання відомостей про якісні і кількісні зміни земельної ділянки відповідним органам, з метою забезпечення принципу достовірності земельно-реєстраційної системи.

Вказане положення прямо відноситься і до вдосконалення системи ведення державного земельного кадастру з погляду забезпечення принципу актуальності кадастрових відомостей. Як показує практика, багато господарюючих суб'єктів не подають відомості про наявність і використання земель і не ведуть статистичну звітність. Даний склад правопорушення повинен стосуватися і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, від рішення яких багато в чому залежить юридична доля земельної ділянки².

Досить актуальним є питання адміністративної відповідальності юридичних осіб за земельні правопорушення. В Україні до адміністративної відповідальності залучаються лише громадяни і посадові особи. Законодавством деяких країн Європейського Союзу та Росії передбачена можливість притягнення до адміністративної відповідальності також і юридичних осіб.

Досвід таких європейських країн як Німеччина, Італія,

¹ Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право; фінансове право; інформаційне право» / О. С. Мірошніченко. – Харків, 2005. – 20 с. – С. 13.

² Гоштинар С. Л. Правове регулювання ведення державного земельного кадастру в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Гоштинар С. Л. – Київ, 2008. – 199 с. – С. 151–152.

Португалія показує, що для припинення зростання правопорушень, скоєних корпораціями, вони пішли шляхом освоєння інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб. Найбільше цей інститут використовується в юридичній практиці Європейського Союзу. Простежується певна світова тенденція у вирішенні цієї проблеми. В Україні інститут відповідальності юридичних осіб стає активно затребуваним і виправданим ще і внаслідок того, що у нас виникає безліч господарюючих суб'єктів, які часто не мають, на відміну від державних підприємств, ясної і формально встановленої структури управління або приховують її. На думку Г. К. Лоїка та С. А. Диптана, відсутність адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері використання та охорони земель послаблює механізм боротьби з адміністративними правопорушеннями у сфері землекористування та пропонуються виділити окремий розділ Кодексу України про адміністративні правопорушення під назвою «Адміністративна відповідальність юридичних осіб», в котрому необхідно визначити, серед іншого, відповідальність за порушення земельного законодавства юридичними особами¹.

До заходів профілактики порушень у сфері земельного законодавства можна віднести: спостереження за станом земель; надання власникам і землекористувачам обов'язкових до виконання вказівок з питань використання та охорони земель, усунення виявлених недоліків; одержання від органів виконавчої влади, землевласників і землекористувачів даних про наявність, стан і використання земельних угідь тощо.

Для зменшення кількості земельних правопорушень необхідно активно впроваджувати профілактичні заходи, а також запровадити адміністративну відповідальність юридичних осіб за земельні правопорушення².

¹ Лоїк Г. К. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення вимог земельного законодавства України / Г. К. Лоїк, С. А. Диптан // Сучасні проблеми аграрного і природо ресурсного права : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. 30–31 жовтня 2009 р., Київ / за заг. ред. В. М. Єрмоленка та ін. – К. : ІРІДУМ, 2009. – С. 179 – 181.

² Бондарчук Н. В. Правовий режим земель авіаційного транспорту

2.4. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства

Сучасний стан нашої цивілізації призвів до того, що необхідність вирішення екологічних проблем посіло першочергове місце у розвитку суспільства. Одним із найважливіших компонентів природного середовища є ліс, тому, що від нього залежить клімат, водний режим, врожайність сільськогосподарських культур, стан здоров'я нації. Наразі у сфері охорони лісів склалася критична ситуація, однією з причин якої є діюча система природоохоронного права, що не здатна захистити наші природні багатства. При цьому керівники лісової галузі приховують такі негативні наслідки своєї діяльності: знищення лісів у водоохоронних зонах, заплавах річок, на схилах гір.

Протягом останніх десяти років природа вже багато разів подавала людям сигнал про грубе порушення законів її розвитку. Це катастрофічні повені в Карпатах, що принесли мільярдні збитки народному господарству країни, супроводжувалися людськими жертвами та великими руйнуваннями. Виходячи з цього, створення ефективної правової бази охорони лісів є однією з пріоритетних завдань сучасної правової науки¹.

Поряд з організаційно-правовими заходами охорони лісів чинне законодавство України передбачає юридичну відповідальність за порушення лісового законодавства. За порушення законодавства про охорону та використання лісів винні особи можуть бути притягнені до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності. Правопорушення у сфері використання та охорони лісів України можна поділити на дві групи: 1) правопорушення, об'єктом яких є ліс як природний об'єкт; 2) правопорушення, об'єктом яких виступають права на ліси

України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.06 / Бондарчук Наталія Валеріївна. – К., 2011. – 181 с. – С. 148–149.

¹ Кіндюк Б.В. Правове регулювання охорони лісів на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій / Б.В. Кіндюк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 41.

України. До правопорушень першої групи можна віднести незаконну порубку лісу; пошкодження та знищення лісових культур і молодняка; знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками. До правопорушень другої групи належать: незаконне використання земель державного лісового фонду; порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі й вивезення деревини, заготівлі живиці¹.

Відповідно до ст. 105 Лісового кодексу України, порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону².

Адміністративна відповідальність є репресивним видом юридичної відповідальності і пов'язана із застосуванням уповноваженими державними органами і посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку. Вона є оперативним засобом впливу на порушників і застосовується в адміністративному, іноді – у судовому порядку.

Така відповідальність покладається на винних осіб лише за ті проступки, які не мають значної суспільної небезпеки і передбачені чинними адміністративним законодавством. Адміністративні заходи впливу на правопорушників стимулюють додержання ними вимог і правил, закріплених лісовим законодавством.

Визначення складу лісопорушень і порядок притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення встановлює Кодекс України про адміністративні правопорушення (КпАП)³.

¹ Бондарчук Н. В. Актуальні питання правового режиму лісів України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 276–279. – С. 278.

² Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

³ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Офіційний сайт

Найпоширенішим видом юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства є адміністративна відповідальність. Підставою для настання такої відповідальності є вчинення адміністративного проступку. Дані проступки передбачені гл. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка має назву «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини»¹.

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за:

- незаконне використання земель Державного лісового фонду (ст. 63);

- порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст.64);

- незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст.65);

- знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст.65-1);

- знищення або пошкодження підросту в лісах (ст.66);

- здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст.67);

- порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68);

- пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69);

- самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід на ділянках, де це заборонено або допускається тільки за лісовими квитками (ст. 70);

- введення в експлуатацію виробничих об'єктів без

Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

¹ Бондарчук Н. В. Актуальні питання правового режиму лісів України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 276–279. – С. 278–279.

- обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71);
- пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (ст. 72);
 - засмічення лісів побутовими відходами і покидьками (ст. 73);
 - знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74);
 - знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75);
 - знищення корисної для лісу фауни (ст. 76);
 - порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77);
 - самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77-1).

Найпоширенішим видом адміністративного стягнення за вчинені лісові правопорушення є штраф. Правовою підставою притягнення до адміністративної відповідальності є норми лісового та адміністративного законодавства.

Суми штрафів за вказані лісопорушення різні і встановлені у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян (далі НМДГ).

Відповідно до Перехідних положень Податкового кодексу України¹, у випадку посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, що дорівнює 100 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку. У той же час, прожитковий мінімум для працездатної особи дорівнює мінімальній заробітній платі, яка станом 01 квітня 2013 року дорівнює 1147 грн.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян був вперше встановлений Декретом КМУ “Про прибутковий податок з громадян” від 26 грудня 1992 р. Першочергово, неоподатковуваний мінімум дорівнював розміру мінімальної заробітної плати і був досить значною сумою. Відповідно і адміністративні штрафи за лісопорушення були значними.

Окремою проблемою, котра також є наслідком незмінності розміру НМДГ, є відсутність ефективної адміністративної відповідальності.

Запровадження більш високих штрафів виключно за порушення лісового законодавства, порушить системність КУпАП, де розміри всіх штрафів взаємопов’язані.

Викладене вище дозволяє дійти висновку, що для вирішення вказаної проблеми є два вихода:

1) вносити зміни у санкції всіх статей КУпАП, орієнтуючись на розмір НМДГ у 17 грн.

2) внести зміни в одну статтю Податкового кодексу України, якою збільшити розмір НМДГ.

Другий шлях є набагато простішим і потребує набагато менше зусиль. І найголовніше, він дозволяє миттєво підняти рівень штрафів за скоєння всіх адміністративних правопорушень, а також дисциплінувати громадян з метою утримання від їх скоєння¹.

2.5. Адміністративна відповідальність за псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами

Стаття 16 Конституції України визначає, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на

¹ Німко О. Б. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : Зб. наук. ст. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 11 квітня 2013 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. нац. агроекологічний ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2013 – 201 с. – С. 79–81.

території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Найважливішим елементом правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, захисту прав та законних інтересів власників землі, землекористувачів є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень земельного законодавства і припинення їх проявів у майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні земельних правопорушень до юридичної відповідальності. За порушення земельного законодавства винні особи можуть бути притягнені до дисциплінарної, цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності¹.

Визначення змісту організації та діяльності гілок влади у галузі захисту об'єктів довкілля повинно відповідати приписам Основного Закону, який декларує принципи правової держави – тобто держави, де забезпечується реальне народовладдя, гарантується принцип верховенства права, закони узгоджуються з принципами верховенства права.² Цікавим є питання співвідношення понять «раціональне використання» та «охорона» земель. В минулому, коли людина тільки брала від природи її багатства без будь-яких обмежень, охорона природи полягала, в основному, в тому, що окремі об'єкти вилучалися з користування і охоронялися. Охорону природи розуміли тоді як абсолютне протиставлення використанню. Сучасні масштаби і форми використання природних ресурсів по-новому ставлять проблему охорони природи.³

¹ Бондарчук Н. В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення / Н. В. Бондарчук // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63), № 2. – С. 407.

² Василенко Л. П. Деякі питання змісту організації та діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» – К., 2011. – Вип. 157. – С. 226.

³ Бондарчук Н. В. Правове забезпечення раціонального використання та охорони земель авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук //

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Має місце порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Розораність земель є найвищою в світі. Інтенсивне сільськогосподарське використання земель призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переуцільнення (особливо чорноземів), втрати грудкувато-зернистої структури, водопроникності та аераційної здатності з усіма екологічними наслідками. Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості. Понад 40% органіки, отриманої в результаті діяльності великих тваринницьких комплексів та птахофабрик, з потенційних органічних добрив перетворюються на джерела забруднення довкілля.¹

Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року (автор КМУ) та галузевою програмою "Захист рослин 2008–2015" (автор Мінагрополітики) затверджуються державні програми виробництва мінеральних добрив, засобів захисту рослин та хімічних сполучень, насичення ринку пестицидами, що суперечить ст. 3, 50 Конституції України. Доцільно відзначити, що правове регулювання діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища і не передбачає їх втручання у процес тотального отруєння сільськогосподарських угідь та водних ресурсів.²

Ситуація із забрудненням територій ускладнилася після аварії на ЧАЕС.

Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 267–271. С. 267.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Василенко Л. П. Проблемні питання законодавчого регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з порушенням законодавства про захист об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. 2011. – № 1. – С. 180.

Адміністративна відповідальність є репресивним видом юридичної відповідальності і пов'язана із застосуванням уповноваженими державними органами і посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Вона є оперативним засобом впливу на порушників і застосовується в адміністративному порядку.

Така відповідальність покладається на винних осіб лише за ті проступки, які не мають значної суспільної небезпеки і передбачені чинними адміністративним законодавством. Адміністративні заходи впливу на правопорушників стимулюють додержання ними вимог і правил, закріплених екологічним законодавством.

Визначення складу земельних правопорушень і порядок притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення встановлює Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Адміністративна відповідальність застосовується за адміністративні правопорушення. Згідно зі Ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням визнається протиправна, винна (умисна чи необережна) дія або бездіяльність, що посягає на державний чи суспільний порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність – це найбільш поширений вид юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Вона також має каральний характер.

Основний вид адміністративного стягнення – адміністративний штраф, що накладається у встановленому порядку державними органами й органами місцевого самоврядування. Правовою підставою притягнення до адміністративної відповідальності є норми екологічного та адміністративного законодавства.

Ст. 52 КУпАП правопорушення встановлює адміністративну відповідальність за псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами.

Відповідно до ст. 244 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 52 КУпАП, розглядає Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.¹

Від імені зазначеного органу розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право:

1) Головний державний інспектор сільського господарства України;

2) головні державні інспектори сільського господарства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, їх заступники;

3) старші державні інспектори сільського господарства, державні інспектори сільського господарства.

Відповідно до п. 7-1 ч.2 ст 255 КУпАП, протоколи про адміністративні правопорушення складає громадський інспектор сільського господарства (правопорушення, передбачені ст. 52 КУпАП).

Вказані правопорушення, з урахуванням суб'єктного складу, поділяють на три групи:

- вчинені посадовими особами;
- вчинені громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності;
- вчинені лише громадянами.

Досягнення реалізації численних конституційних гарантій щодо забезпечення прав фізичних та юридичних осіб можна здійснити тільки за умов чіткого встановлення обов'язків та відповідальності посадових та службових осіб гілок влади.²

¹ О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно деятельности Министерства аграрной политики и продовольствия Украины, Министерства социальной политики Украины, других центральных органов исполнительной власти, деятельность которых направляется и координируется через соответствующих министров: Закон Украины от 16 октября 2012 г. № 5462-VI // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

² Василенко Л. П. Деякі питання змісту організації та діяльності органів

Відповідно до Ст. 14 КУпАП посадові особи підлягають адміністративній відповідальності лише за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з недодержанням правил, забезпечення виконання яких входить до кола їх службових обов'язків. Якщо посадова особа вчинила проступок, не пов'язаний з виконанням службових обов'язків, вона несе відповідальність нарівні з громадянами.

У Ст. 52 КУпАП передбачено склад адміністративного правопорушення, що полягає у псуванні та забрудненні сільськогосподарських та інших земель. У зазначеній статті містяться три самостійні склади правопорушень:

- псування сільськогосподарських та інших земель;
- забруднення земель хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими й іншими відходами;
- невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами.

Викладене вище дозволяє дійти висновку про те, що застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення екологічного та земельного законодавства повинно ґрунтуватися на вимогах закону. Ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах та у порядку, встановлених законодавством. Порушення провадження у справах про адміністративні правопорушення повинні здійснюватися з додержанням законності й правопорядку. Уповноважені органи та посадові особи застосовують заходи адміністративного впливу у межах їхньої компетенції та у повній відповідності з законодавством.¹

виконавчої влади у галузі захисту об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» – К., 2011. – Вип. 157. – С. 226.

¹ Нимко О. Б. Административная ответственность за порчу сельскохозяйственных земель, загрязнение химическими радиоактивными материалами, нефтью и нефтепродуктами, неочищенными сточными водами, производственными и иными отходами / О. Б. Нимко // Современные тенденции правового регулирования экологических отношений : материалы междунар. науч.-

2.6. Правові засади діяльності саморегулівних організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища

Саморегулівні організації у світовій практиці визнають підприємницькі асоціації, добровільні об'єднання, які встановлюють для своїх членів формальні правила у веденні бізнесу. Розвиток саморегулювання сприяє взаємодії між суб'єктами, що здійснюють господарську та професійну діяльність певного виду, та самостійній розробці ними єдиних та зрозумілих всім категоріям громадян правил здійснення господарської діяльності певного виду.

Повноцінна нормативно-правова база, що регламентує діяльність саморегулівних організацій, сприяє здійсненню та розвитку господарської діяльності, підвищенню якості товарів, робіт та послуг, забезпеченню ефективної взаємодії між суб'єктами, які здійснюють господарську¹.

Питання діяльності саморегулівних організацій на ринку землевпорядних послуг підлягають всебічному розгляду та обговоренню на різних рівнях державного регулювання. Слід визнати, що статей, і тим більше монографічних досліджень в українській господарсько-правовій науці, практично не опрацьовано. Окремі аспекти правового регулювання земельних відносин досліджувались у працях А. Берлача, А. Корецького, В. Курила. Але жодна з цих робіт не містить системного і концептуального обґрунтування засад правового регулювання саморегулівної діяльності у сфері землевпорядкування.

До ознак саморегулівної організації, на думку української дослідниці Шатковської І., належать:

- добровільне об'єднання;

практ. конф., Минск, 26–27 апреля 2013 г. ,– Минск : Изд. центр БГУ, 2013. – С. 212–214.

¹ Німко О. Б. Правові засади державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування / О. Б. Німко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Научный журнал. Серия: Юридические науки. – № 4. – Симферополь, 2012. – С. 292–295.

- членство – професійні учасники ринку;
- функції – саморегулювання, встановлення формальних правил ведення бізнесу;
- відносини з державою – держава передає їм частину своїх функцій¹.

Українська дослідниця Сулова В. вважає, що саморегулівна організація виконує такі функції:

- акумулюючу та об'єднувальну інтересів своїх засновників щодо порядку здійснення ними своєї господарської або професійної діяльності;

- нормотворчу, в межах якої формується, оптимізується власне порядок здійснення господарської або професійної діяльності;

- засновницьку, в межах якої створюються необхідні органи саморегулівної організації, що сприяють здійсненню нею саморегулівної діяльності, а також таку, яка реалізується у формі перетворення саморегулівної організації, що трансформується у більш складні форми в своєму розвитку;

- регулятивну, в межах якої відбувається одна з головних функцій саморегулівної організації, що реалізує її організаційно-господарське призначення – регулювати діяльність суб'єктів господарювання в межах відповідного ринку товарів та послуг, окремого виду професійної діяльності;

- представницьку, в межах якої суб'єкти господарювання та суб'єкти професійної діяльності фактично виходять на рівень публічних відносин, доносять до держави свої колективні інтереси і вступають у діалог, що має конкретне правове значення;

- контрольну, в межах якої здійснюються контрольні заходи, що забезпечують ефективність цілої низки інших функцій: регулятивної, нормотворчої тощо;

- інформаційно-аналітичну, яку можна розглядати і в самостійному, і допоміжному сенсі, виходячи з того, що інформаційний формат є універсальним чинником будь-якої взаємодії, взаємовідносин. Для виконання саморегулівною

¹ Шатковська І. Аспектні питання законодавчого забезпечення діяльності саморегулівних організацій в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2011_3/p6_17.html.

організацією низки функцій об'єктивно затребуваною є її інформаційно-аналітична діяльність в інтересах її учасників;

– освітньо-кваліфікаційну, що є в цілому допоміжною функцією, але в умовах постійного зростання рівня конкурентоздатності товарів та послуг, вимогливості суспільства і споживачів набуває дедалі більшого значення;

– судову, що реалізується в межах третейського судочинства, адже розгляд спорів між учасниками саморегулівної організації має стати її додатковою функцією;

– умовно-страхову, що покладається на саморегулівну організацію в різних площинах суспільних відносин з її участю як в контексті формування відповідних накопичувальних грошових фондів для надання допомоги у період кризи чи інших економічних несприятливих періодів господарської діяльності або для компенсації шкоди, завданої споживачам унаслідок діяльності окремих суб'єктів – учасників саморегулівної організації, що загрожує підіриванням високої ділової репутації цих суб'єктів на відповідному ринку як таких;

– правоохоронну, що полягає у застосуванні до суб'єктів засновників господарських санкцій, право на застосування яких делеговано саморегулівним організаціям державою¹.

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт” від 2 жовтня 2012 року², було змінено зміст ст.63 Закону України “Про землеустрій” від 21 червня 2012 року³.

За внесеними змінами вказана стаття змінила редакцію з

¹ Сулова В. Функціональні завдання саморегулівної організації та їх законодавче закріплення // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 4. – С. 122–130.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт: Закон України від 2 жовтня 2012 року р. №5394-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5394-17>.

³ Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року р. №858-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

«Самоврядний контроль при здійсненні землеустрою» на «Саморегулювання у сфері землеустрою».

За попередньою редакцією самоврядний контроль при здійсненні землеустрою проводився сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами відповідно до законодавства України.

Відповідно до ст. 63 Закону України “Про землеустрій” від 21 червня 2012 року у поточній редакції, саморегульвними організаціями у сфері землеустрою є громадські організації, які об’єднують фізичних осіб, визнаних сертифікованими інженерами-землевпорядниками у порядку, встановленому цим законом, отримали свій статус відповідно до вимог цього Закону та здійснюють повноваження з громадського регулювання землеустрою.

Утворення та порядок діяльності саморегульвних організацій у сфері землеустрою регулюються відповідно до закону¹.

Саморегульвні організації у сфері землеустрою є юридичними особами, які діють на засадах самоврядування і діяльність яких не має на меті отримання прибутку.

Громадська організація фізичних осіб, визнаних сертифікованими інженерами-землевпорядниками відповідно до цього Закону, що претендує на визнання її статусу саморегульвної організації у сфері землеустрою, повинна відповідати таким критеріям:

- її кількісний склад повинен налічувати не менше 250 сертифікованих інженерів-землевпорядників;
- не менше 90 відсотків членів її загального кількісного складу повинні бути сертифікованими інженерами-землевпорядниками;
- наявність встановленої процедури внутрішньої сертифікації своїх членів з метою контролю за якістю проведених ними робіт із землеустрою.

¹ Німко О. Б. Проблемні питання законодавства, що регулює встановлення внесків загальнообов’язкового державного соціального пенсійного страхування фізичними особами – суб’єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування / О. Б. Німко // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – № 4 (17). – 2010. – С. 97–101.

Порядок визнання статусу саморегульованої організації у сфері землеустрою центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Саморегульовані організації у сфері землеустрою здійснюють такі повноваження з громадського регулювання землеустрою:

- визначення правил і стандартів підприємницької та професійної діяльності, обов'язкових для виконання всіма членами таких організацій, а також передбачення механізму відшкодування збитків, завданих споживачам внаслідок надання членами саморегульованої організації товарів, виконання робіт (послуг) неналежної якості;

- контроль за виконанням положень нормативно-технічних документів, державних стандартів, норм і правил у сфері землеустрою, забезпеченням належної якості документації із землеустрою, яка складається сертифікованими інженерами-землевпорядниками – її членами;

- участь у розробленні нормативно-правових актів з проведення землеустрою;

- участь у професійній підготовці та сертифікації інженерів-землевпорядників;

- участь у складі Кваліфікаційної комісії;

- захист своїх членів у питаннях судового та досудового вирішення спорів, пов'язаних із проведенням землеустрою, відповідно до закону;

- сприяння розвитку конкуренції у сфері землеустрою;

- підвищення професійного рівня членів саморегульованої організації шляхом внутрішньої сертифікації за процедурою, встановленою саморегульованою організацією;

- сприяння розвитку інформаційних технологій у сфері землеустрою, широкому інформуванню суспільства про особливості організації раціонального використання та охорони земель, формування сталого землекористування;

- встановлення інших вимог щодо сумлінного виконання своїми членами робіт із землеустрою, забезпечення виконання ними вимог цього Закону, нормативно-технічних документів у сфері землеустрою¹.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

На нашу думку, головним завданнями СРО у сфері землеустрою вбачаються:

- участь у проведенні громадської (позавідомчої) експертизи програм і проєктів, техніко-економічних обґрунтувань, планів наукових досліджень і розробок в галузі землеустрою, використання і охорони земель, державного земельного кадастру, моніторингу земельних ресурсів;

- сприяння захисту інтелектуальної власності, професійних і соціальних прав їх членів;

- внесення пропозицій щодо удосконалення земельного і природоохоронного законодавства;

- сприяння впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки, передового досвіду;

- сприяння розвитку міжнародного співробітництва, взаємного обміну з зарубіжними організаціями новітніми досягненнями в галузі землеустрою, раціонального використання і охорони земель, державного земельного кадастру, моніторингу земельних ресурсів;

- сприяння підготовці кадрів спеціалістів землевпорядного профілю, юристів із земельного права та інших фахівців, їх працевлаштуванню.

Загалом, підбиваючи *підсумок*, можна зазначити, що наразі головним завданням саморегульованих об'єднань землевпорядників є такі: захист законних соціальних, економічних та інших інтересів своїх членів; сприяння вирішенню актуальних науково-технічних проблем; прогнозування розвитку науки і техніки в галузі землеустрою; використання і охорона земель, державного земельного кадастру, моніторингу земельних ресурсів; підвищення технічного рівня і якості землевпорядних робіт.

Отже, створення відповідних організацій стимулюватиме вільну конкуренцію на відповідних ринках, покращуватиме ефективність виробництва та сприятиме захисту прав споживачів послуг виконавців робіт із землеустрою¹.

дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт: Закон України від 2 жовтня 2012 року р. № 5394-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5394-17>.

¹ Німко О. Б. Правові засади діяльності саморегульованих організацій у сфері землеустрою / О. Б. Німко // Митна справа. – № 6 (84). – Ч 2. – 2012. – С. 366–370.

2.7. Адміністративно-правовий статус Державного земельного банку

Сучасне сільське господарство не може успішно розвиватися без державної допомоги, особливо у період економічної кризи, коли гостро відчувається проблема кредитування аграрного сектора¹.

Створення державного земельного банку сприяє кредитуванню покупців сільськогосподарських угідь на іпотечній основі, збереження цілісності меліоративних систем, крупності сівозмін і, за необхідності, формуванню фонду відтворення ґрунтової родючості, недопущенню нецільового використання сільськогосподарських угідь².

Науково-теоретичну базу з проблематики законодавства щодо адміністративно-правового регулювання складають загальнотеоретичні праці фахівців як адміністративного, так і інших галузей права: В. Авер'янова, Ю. Битяка, Л. Коваль, але їхні праці відображають проблему адміністративно-правового регулювання в цілому. Окремі аспекти проблеми адміністративно-правового регулювання у сфері земельних відносин висвітлювались у працях А. Берлача, А. Корецького, В. Курила. Отже, окреслена вище проблема є недостатньо дослідженою, а відтак важливою та актуальною.

Законодавче рішення про створення Державного земельного банку було запроваджено в лютому 2010 року, що знайшло відображення у розділі IX Прикінцевих положень діючого наразі Земельного кодексу України.

Відповідно до Проекту Закону “Про ринок земель”, державний земельний банк – спеціалізований іпотечний банк, що створюється за рішенням Кабінету Міністрів України та має виключне право на здійснення діяльності на ринку земель сільськогосподарського призначення відповідно до вимог цього

¹ Німко О. Б. Німко О. Б. Механізм правового регулювання організації та проведення земельних аукціонів в Україні / О. Б. Німко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 130–132.

² Станко Г. В. Роль Земельних банків у регулюванні аграрних відносин / Г. В. Станко // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5. – С. 238–241. – С. 240.

Закону, Закону “Про банки і банківську діяльність”, інших законів.

Відповідно до прийнятого Верховною Радою України в першому читанні законопроекту “Про ринок земель” від 7 грудня 2011 року за №9001-д, вказана фінансова установа здійснюватиме:

- кредитування безпосереднє, або опосередковане через механізм гарантій, сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі, іншої нерухомості та майна;
- кредитування громадян під заставу нерухомості для розвитку особистого селянського господарства;
- контроль за цільовим використанням наданих кредитів;
- купівлю, продаж, передачу в оренду, та оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства;
- участь в реалізації державних цільових програм, спрямованих на підтримку та розвиток агропромислового комплексу;
- іншу банківську діяльність відповідно до чинного законодавства.

Діяльність Державного земельного банку України базується на таких принципах:

- пріоритетності розвитку агропромислового комплексу;
- відкритої діяльності;
- рівного та вільного доступу до кредитних ресурсів;
- доцільності застосування переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства;
- формування економічно вигідних кредитних ставок і тарифів на послуги на рівні, що не перевищує рівень тарифів на такі ж послуги інших банків;
- недопущення протиправного чи шкідливого використання монопольного становища¹.

¹ Проект Закону «Про ринок земель» від 07.12.2011 р. №9001-д // [Електронний ресурс]. [І](#) Режим доступу:

Проектом визначається коло суб'єктів, яким надаються кредити на розвиток сільського господарства, зокрема, сільськогосподарським підприємствам, основним видом діяльності яких є вирощування, переробка та збут самостійно виробленої сільськогосподарської продукції, а також підприємствам, основним видом діяльності яких є виробництво та зберігання сільськогосподарської продукції.

Виписаний за цим законопроектом механізм створення земельного банку країни та його повноваження дають можливість повністю задовольнити основні вимоги народу України щодо унеможливлення реалізації земель сільськогосподарського призначення нерезидентам, тим самим забезпечуючи конституційні права громадян України та продовольчу безпеку Держави.

При цьому створення Державного земельного банку не передбачає його монопольного становища на ринку земельного кредитування та земельних відносин. Модель банку є такою, що передбачає надання можливості абсолютно всім фінансовим установам доступу до кредитування сільськогосподарських виробників з використанням в якості застави гарантій емітованих Державним земельним банком під іпотеку землі, що належить позичальнику. Тому, побоювання у монопольності його положення не є виправданим.

Кабінет Міністрів України постановою “Про створення Державного земельного банку” від 2 липня 2012 року за №609¹ створив публічне акціонерне товариство «Державний земельний банк» та постановою “Про затвердження Статуту публічного акціонерного товариства “Державний земельний банк” від 25 липня 2012 р. за №934 затвердив його статут.

Засновником Банку є держава в особі Кабінету Міністрів України. За напрямками функціонування Банк є універсальним. Банк здійснює банківські операції на підставі банківської ліцензії, а також інші операції відповідно до законодавства та входить до складу банківської системи України.

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981.

¹ Про створення Державного земельного банку : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2012 р. № 609 // [Електронний ресурс]. Ї Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609-2012-п>.

Метою діяльності Банку є створення сприятливих умов для розвитку економіки та сільського господарства, функціонування ринку земель, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, переважно малого та середнього фермерського господарства, зміцнення та реалізація виробничого і торгового потенціалу сільського господарства, розвиток сільськогосподарського виробництва, а також одержання прибутку від здійснення банківських операцій та провадження іншої діяльності відповідно до законодавства.

Державний земельний банк України – це спеціалізована державна фінансова установа, основним завданням якої є кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі та іншого майна.

Державному земельному банку України належить виключне право заставаотримувача земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства та право купівлі та продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства.

Концепція Державного земельного банку складається з двох частин. Перша – ефективне управління землями державної власності, консолідація земель, розвиток сільських територій. Друга – фінансово-кредитна установа, метою якої є розвиток малого і середнього бізнесу на селі за рахунок дешевих кредитів.

Державний земельний банк повинен стати універсальною фінансовою установою, яка працюватиме з усіма формами агропідприємств, використовуватиме різноманітні види застави за кредитами та забезпечить здешевлення вартості кредитних ресурсів для селян. Окрім того, банк має активно співпрацювати з комерційними банками України в частині рефінансування, надання та отримання гарантій, а також брати на себе частину ризиків, пов'язаних з кредитуванням аграріїв.

Однією з основних цілей Земельного банку є консолідація земель, яка розглядається як основний двигун розвитку сільських територій та підняття рентабельності фермерських господарств за рахунок консолідованих масивів.

Управління та консолідація земель – це досить дорогі

процеси, які не може дозволити собі бюджет України. Тому Земельний банк в Україні повинен працювати на принципах самоокупності та самофінансування за рахунок ринкових операцій із землею. Таким чином, банк забезпечуватиме ефективно наповнення Державного бюджету. Крім того, він забезпечить у державній власності сталі об'єми сільськогосподарських земель, що стане запорукою національної продовольчої безпеки.

Одним з інструментів залучення коштів у сільське господарство є банківське кредитування. Однак, банківська система в Україні фактично не виконує функцію інвестора національної економіки. Національному виробнику сільгосппродукції вкрай не вигідно брати кредити в комерційних банках, зважаючи на високі відсоткові ставки, короткостроковість, відсутність можливості забезпечити боргові зобов'язання під заставу землі¹.

Отже, встановлені законодавством нині банківські фінансові механізми та інструменти дозволяють земельному банку здійснювати залучення дешевих ресурсів та їх перерозподіл між всіма сільгоспвиробниками з повною прозорістю. Маючи у своєму банківському арсеналі відповідні фінансові інструменти для монетизації земельного ресурсу Держави, земельний банк в змозі підтримати втілення пріоритетних програм Держави з розвитку села без додаткових навантажень на бюджет.

Викладене вище дозволяє дійти висновку, що Державний земельний банк сприятиме підвищенню ефективності використання державних земель сільськогосподарського призначення, стане підставою для створення ефективного ринку землі у майбутньому, забезпечивши при цьому низку соціальних гарантій для власників розпайованої землі.

Крім того, саме ця фінансова установа надасть можливість Державі дотримуватися справедливої цінової політики на ринку земель з підтримкою дрібних фермерів.

¹ Німко О. Б. Адміністративно-правовий статус Державного земельного банку / О. Б. Німко // Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис. – 2012. – № 4. – С.146–148.

Запровадження земельного ринку передбачає і запровадження цивілізованих та прозорих фінансових відносин, без яких розвиток цього ринку є неможливим, і саме державний фінансовий агент (державний земельний банк) має змогу підтримати розвиток земельного ринку при встановлених законодавством обмеженнях стосовно ефективного використання земель сільськогосподарського призначення¹.

¹ Німко О.Б. Адміністративно-правовий статус Державного земельного банку / О.Б. Німко // Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис. – 2012. – № 4. – С.146–148.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

3.1. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування

Протягом усього часу становлення державності земля для українців завжди була і залишається однією із найбільших цінностей, гарантією їх економічного благополуччя і добробуту. Вона є об'єктом концентрації різних громадських інтересів. І тому в ст. 14 Конституції України зазначено, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під охороною держави. Це є конституційною гарантією для створення необхідних умов зміцнення в Україні законності у сфері земельних правовідносин. Відповідно до завдань державних органів є забезпечення у повному обсязі виконання вказаного конституційного принципу. Одним із найважливіших засобів реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів є створення дієвої та ефективної нормативно-правової бази, спроможної встановити реальний правопорядок у сфері земельних відносин.

Зважаючи на цінність землі, вона дедалі частіше стає об'єктом злочинних зазіхань. Злочинці, користуючись своїм службовим становищем, знаходять все нові прогалини в законодавстві України і здійснюють незаконні операції із землею. Тому, на нашу думку, виявлення і дослідження основних правових і організаційних проблем розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин дозволить ефективніше протидіяти злочинцям.

Дане питання неодноразово досліджувалось вченими-юристами і практиками, серед них: О. Ю. Татаров, О. С. Тарасенко, О. Я. Дякін, Л. В. Мілімко, А. В. Настенко, І. С. Тальянчук, В. Л. Гребельський, М. Л. Никифорчук, А. Д. Луговик, Р. С. Белкін.

Злочини у сфері використання та охорони земель України можна класифікувати на дві групи: 1) злочини, об'єктом яких є земля як природний об'єкт; 2) злочини, об'єктом яких

виступають права на землі. До першої групи можна віднести забруднення або псування земель (ст. 239 ККУ), безгосподарське використання земель (ст. 254 ККУ). До другої групи злочинів відноситься незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-¹) та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (239-²)¹.

Відповідно до звіту про результати роботи Державної інспекції сільського господарства України у 2015 році Держсільгоспінспекцією України проведено 1482 перевірки дотримання вимог земельного законодавства, за результатами яких виявлено 775 порушень та видано 648 приписів з метою усунення виявлених порушень. До громадян та посадових осіб, в діях яких були присутні ознаки правопорушень, застосовувалися заходи адміністративного впливу, внаслідок чого складено 447 протоколів. За результатами розгляду адміністративних справ винесено 392 постанови про накладення адміністративних стягнень на суму 78 тис. грн.

До органів прокуратури, органів досудового розслідування направлено 374 матеріали справ щодо порушення вимог земельного законодавства, в яких вбачаються ознаки злочину, несплати втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, стягнення в судовому порядку шкоди, заподіяної державі внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу.

Нараховано розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу у сумі 48 354 тис. грн (у 322 випадках).

¹ Бондарчук Н. В. Злочини у сфері земельних правовідносин / Н. В. Бондарчук // Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19–20 травня 2016 року / Суми : Сумський державний університет, 2016. – С. 73–76. – С. 74.

Перевірено 1208 рішень, наказів та розпоряджень з питань регулювання земельних відносин, з яких виявлено 436 рішень, наказів та розпоряджень, що прийняті з порушенням вимог земельного законодавства, у зв'язку із чим до органів місцевого самоврядування та виконавчої влади внесено 238 клопотань щодо приведення наказів та розпоряджень у відповідності до земельного законодавства¹.

Досліджуючи дані Єдиного державного реєстру судових рішень, було встановлено, що за 2013 році було винесено 7 обвинувальних вироків. Покарання призначалися у вигляді штрафів в розмірі від 850 до 3400 грн. Заслугує на увагу той факт, що одна особа була позбавлена волі з випробувальним терміном на один рік за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом і одна службова особа позбавлена права обіймати службові посади терміном на два роки. Виправдовувальних вироків не виносилося.

У 2014 році було винесено 13 обвинувальних вироків за земельні злочини. Покарання передбачали стягнення штрафу з особи правопорушника, у більшості кримінальних проваджень особи визнають вину і укладають угоду зі стороною обвинувачення. Заслугує на увагу і той факт, що найбільш суворі покарання припадають на злочини, пов'язані з незаконним заволодінням ґрунтового покриву, середня сума штрафу складає 8000 грн, також прослідковується вектор посилення кримінальної відповідальності за вчинення даного злочину, а саме, одна особа була засуджена до фактичного позбавлення волі терміном на один рік. В 2014 році було прийнято 2 виправдовувальні вироків.

Дані за 2015 рік свідчить про те, що в даному році було винесено лише 4 обвинувальних вироків за земельні злочини. Слід зазначити, що покарання в даних вироках призначено у вигляді штрафів від 1700 до 3400 грн. Виправдовувальні вироків не виносилися. На фоні соціально-реформаційних подій у суспільстві ми прослідковуємо викривлення бачення земельних

¹ Звіт про результати роботи Державної інспекції сільського господарства України за 11 місяців 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disgu.gov.ua/index.php/dostup-do-publichnoi-informacii/zvity>

злочинів суддями загальної юрисдикції як суспільно небезпечних злочинів і віднесення їх до категорії кримінальних проступків, про що свідчить виключний характер майнових санкцій щодо правопорушників¹.

На наше переконання, таке завершення кримінальних проваджень у сфері земельних злочинів не виконує ні превентивних, ні охоронних, ні відновлюваних функцій у сфері земельних праввідносин. Вище зазначені дані свідчать про наявність організаційних та правових проблем розслідування злочинів у земельній сфері.

На думку відомих фахівців (Гребельський, Никифорчук і Луговик) одними із головних факторів, які унеможливають розкриття земельних злочинів є недостатня теоретична база щодо виявлення, протидії і запобігання злочинів, на ранніх стадіях, а також ефективні схеми приховування вже вчинених злочинів. Ключову роль відіграє, на жаль, і низький рівень професійної підготовки слідчих, адже ефективність діяльності підрозділів ДСБЕЗ з виявлення, попередження та розслідування злочинів у сфері земельних відносин обумовлюється рівнем обізнаності

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :- <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

оперативного працівника з основними способами їх вчинення¹. Недосконалість (або в деяких випадках повна відсутність) нормативних актів, що регламентують кваліфікацію дій осіб за порушення земельного законодавства також ускладнює діяльність оперативних підрозділів. Вищевказане дозволяє посадовим особам органів влади маскувати свої дії під суспільно-корисні, приймаючи рішення колегіально, надаючи у власність земельні ділянки без дотримання відповідної процедури, змінюючи цільове призначення, обумовлюючи такі дії службовою необхідністю².

З метою надання практичної допомоги оперативним підрозділам у виявленні злочинів у сфері земельних правовідносин була розроблена оперативно-розшукова характеристика таких злочинів, визначена її структура, що ґрунтується на криміналістичній, кримінологічній, кримінально-правовій та інших характеристиках злочинів³.

Однією із сприятливих умов для росту злочинності в земельній сфері та одночасно однією з проблем виявлення земельних злочинів наразі є практично відсутність державного контролю у сфері використання та охорони земель. Постійне реформування державних органів виконавчої влади, що організовують та здійснюють державний нагляд (контроль) у частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель спонукає до вчинення злочинів у цій сфері, а також до неефективної роботи цих органів. Крім того, злочинці є досить обізнаними та володіють значним арсеналом вмінь та навичок, які їм дозволяють оперативно протидіяти правоохоронцям.

¹ Тарасенко О. С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються у сфері земельних відносин / О. С. Тарасенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2009. – № 21. – С. 341–348.

² Настенко А. В. Виявлення і розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовими особами у сфері земельних правовідносин / А. В. Настенко // Право і безпека. – 2013. – № 3. – С. 95–99.

³ Дякін О. Я. Типові версії у справах про злочини у сфері земельних відносин / О. Я. Дякін // Вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 240–246.

Вивчення стану земельних відносин, аналіз матеріалів кримінальних проваджень та даних слідчих, які займаються розслідуванням злочинів у сфері земельних відносин, дозволило дійти висновку, що одним із факторів, які унеможливають розкриття злочинів, є протидія розслідуванню злочинів у сфері земельних відносин. Вона полягає в *якісній підготовці до вчинення злочину*. Для здійснення цього злочинці залучають фахівців у сфері земельних відносин. До них відносяться: голови відповідних рад, які безпосередньо беруть участь у розподілі земель; землевпорядники, що в багатьох випадках також мають до цього відношення; особи, які працюють в органах виконавчої влади, що здійснюють контроль за використанням земельних відносин; працівники правоохоронних органів, судді та адвокати, котрі мають досвід у розслідуванні справ даної категорії.

Маскування злочину. Діяння зі знищення слідів злочину може здійснюватися як до того моменту, коли інформація про злочин надійде до правоохоронного органу, так і у процесі розслідування. Маскування може полягати у знищенні посадовими особами органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади, які були співучасниками вчинення злочину чи отримали грошову винагороду, документів, що можуть використовуватися у процесі доказування (протоколи засідань сесій відповідних місцевих рад, у яких зафіксовано рішення щодо безкоштовної передачі певній особі земельної ділянки у приватну власність, грошова чи експертна оцінка землі) або внесення змін до цих документів; знищення особи, яка безпосередньо вчинила злочин та слідів такого злочину; нотаріусів, котрі посвідчували договір купівлі-продажу, оформляли доручення тощо.

Дача обвинуваченим завідомо неправдивих показів. Зазначені дії можуть здійснюватися з метою ухилення від кримінального покарання та кримінальної відповідальності як самого обвинуваченого, так й інших співучасників злочину. Нерідко обвинувачені дають завідомо неправдиві показання для заведення слідства по хибному шляху, й відповідно втрачається час, протягом якого земельні ділянки, здобуті незаконним шляхом, реалізуються.

Підкуп експертів, слідчих, оперативних працівників. Результатом цього може бути фальсифікація матеріалів

кримінального провадження або не вжиття слідчим необхідних заходів для розкриття злочину¹.

Сприятливими умовами для вчинення земельних злочинів є недосконалість земельного законодавства, неефективна робота державних органів виконавчої влади, що організують та здійснюють державний нагляд (контроль) у частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель, корупція та відсутність прозорого ринку земель в Україні. До організаційних та правових проблем розслідування земельних злочинів слід віднести низький рівень професійної підготовки слідчих, який не дозволяє ефективно виявляти і документувати такі злочини, складність кваліфікації таких злочинів. Натомість знання особливостей виявлення злочинів надасть можливість працівникам правоохоронних органів визначити основні форми та способи вчинення злочинів у сфері земельних правовідносин, змодельовати злочинну поведінку осіб, які підозрюються у їх вчиненні, сформулювати порядок дій при фіксації злочинної діяльності.

3.2. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практична діяльність

Вирішення співробітниками правоохоронних органів сучасних завдань боротьби зі злочинністю наразі є неможливим без докорінного поліпшення їх діяльності, істотного підвищення якості і результативності їх роботи. Адже на теперішньому етапі розвитку державності можна спостерігати стрімке зростання злочинних проявів порівняно з минулими роками.

З урахуванням цього розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сучасних умовах набуває суттєвих особливостей, що обумовлені, передусім, організованим характером злочинних формувань, наявністю широкого кола корумпованих зв'язків, у тому числі в правоохоронних органах, обізнаністю злочинців щодо засобів і методів роботи правоохоронних органів, і це ще далеко неповний перелік

¹ Мілімко Л.В. Особливості протидії земельних злочинам / Л. В. Мілімко // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 115–119.

об'єктивних обставин, які суттєво ускладнюють процес їх розкриття та розслідування. Не можна не враховувати і ту обставину, що значна кількість тяжких злочинів вчиняється особами, котрі мають якісну як теоретичну, так і практичну підготовку, достатньо добре технічно оснащені. Все це надає злочинцям можливість приховувати сліди своїх протиправних діянь та активно протидіяти зусиллям правоохоронних органів у їх розкритті та розслідуванні.

В цих умовах одним із найбільш предметних і чітких показників необхідності удосконалення практичної діяльності є вивчення її потреб, котрі, на думку А. В. Ищенко, можна визначити як періодично повторювана різноманітним способом виражена необхідність у вирішенні певних питань розкриття, розслідування і попередження злочинів. Він вважає, що ціллю вивчення потреб практики є її удосконалення, та визначає головні форми її прояву: а) відображення незадовільного стану справ у конкретній сфері діяльності; б) вираження необхідності вирішення конкретного питання, вказавши окремі напрямки його вирішення; в) заявка на розробку конкретного криміналістичного засобу¹.

Загалом, у науковій літературі практика вважається основою і критерієм розвитку науки, її рушійною силою. Оскільки саме практика визначає перспективні напрями наукових досліджень, результати яких у подальшому впроваджуються у практичну діяльність з метою її подальшого удосконалення. З приводу цього Р. С. Белкін висловлює думку, що удосконалення практики неможливе без вивчення її потреб². Ми підтримуємо висловлену позицію, вважаючи, що напрями сучасних наукових досліджень повинні відповідати потребам сучасного стану практичної

¹ Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика" / А. В. Ищенко. – К., 1984. – С. 13.

² Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : [в 3 т.] / Белкин Р. С. – М. : Акад. МВД СССР, 1977 – Т. 1: Общая теория советской криминалистики. – 1977. – С. 145–146.

діяльності правоохоронних органів, оскільки залишення осторонь нагальних потреб сьогодення може призвести до небажаних результатів під час вирішення завдань кримінального судочинства у майбутньому.

Вивчаючи потреби сучасної практики як одного із найбільш предметних і чітких показників необхідності удосконалення повсякденної діяльності, ми маємо змогу виявляти відповідні прогалини у роботі працівників практичних підрозділів щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що, перш за все, виявляються у відсутності практичних навичок використання технічних засобів, невмілому застосуванні тактичних прийомів, недостатньому рівні отриманої теоретичної підготовки під час навчання тощо та визначати шляхи усунення конкретних недоліків, аби забезпечити реалізацію завдань кримінального судочинства. З цього приводу А. В. Ищенко цілком правомірно зазначає, що у цих випадках наука криміналістика має займатися не тільки теоретичним обґрунтуванням практичної діяльності, а й реалізовуватись у створенні необхідних умов для використання досягнень науки і техніки, методів та методик на практиці. Тобто, на його думку, криміналістика, окрім інших завдань, має виконувати й функцію криміналістичного забезпечення практичної діяльності, вирішуючи також комплексні завдання, притаманні для декількох різних видів діяльності. Криміналістичне забезпечення розглядається ним не просто як результат розвитку науки, а як цільова діяльність, котра полягає у вивченні потреб практики, розробці засобів їх вирішення і здійсненні заходів з їх впровадження у практику¹.

Більшість вчених зазначають, що відсутність єдності точок зору з приводу поняття та змісту криміналістичного забезпечення пояснюється новизною вказаної проблематики і консервативністю поглядів на неї деяких вчених, які не враховують або вузько предметно трактують соціальні функції і

¹ Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судостроительство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / А. В. Ищенко. – К., 1984. – С. 9.

завдання криміналістики в сучасних умовах боротьби зі злочинністю. Однак, В. В. Матвієнко вважає не зовсім коректним стверджувати, що проблема криміналістичного забезпечення, у тому числі слідчої практики, є для криміналістики новою. Він зазначає, що практично всі дослідники криміналістичних проблем протягом багатьох років в тій чи іншій мірі займалися криміналістичним забезпеченням практики. Адже вивчення переважної більшості проблем, які стосуються використання криміналістичних знань у боротьбі зі злочинністю, мають безпосереднє відношення до теми, що розглядається. Це стосується, наприклад, можливостей використання функціональних ознак зовнішності людини в розслідуванні злочинів чи застосування передового досвіду в слідчій практиці, окреслення потреб слідчої практики, встановлення ролі принципу раптовості в розслідуванні, висвітлення специфіки наукового криміналістичного забезпечення слідчої тактики чи особливостей організації та проведення досліджень проблем судово-експертної діяльності, спрямованих на забезпечення практики боротьби зі злочинністю науково обґрунтованими, перевіреними, ефективними техніко-криміналістичними прийомами, засобами та методами¹.

Важко не погодитись із висловленою думкою В. В. Матвієнка, проте все ж таки більшість проблем криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень наразі залишаються не в достатній мірі вивченими, що, у свою чергу, іноді не дає можливості вирішити поставлене питання без використання комплексу розроблених криміналістичних засобів та методів². Підтвердженням цьому слугує достатньо велика кількість розмов,

¹ Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матвієнко Володимир Васильович. — К., 1999. — С. 23–24.

² Першин А. Н. Содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений / А. Н. Першин, И. Т. Белов // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : материалы вузов. юбил. науч.-практ. конф., (к 85 летию со дня рождения Р. С. Белкина) : [в 2 ч.]. — М., 2007. — Ч. 2. — С. 271.

що велися та й ведуться донині навколо проблематики криміналістичного забезпечення процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, проте лише одиниці мають чітке уявлення про зміст вказаного поняття, що саме воно в себе включає, а також даними вивчення слідчої практики.

Також та обставина, що й досі у криміналістичних словниках відсутнє єдине визначення криміналістичного забезпечення, значно ускладнює процес його вивчення і дослідження, а також не сприяє розробці ефективних рекомендацій по боротьбі з протиправними діяннями. З цього приводу Ю. В. Гаврилін, О. Ю. Головін та І. В. Тишутіна зазначають, що відсутність єдиного підходу до визначення основних криміналістичних понять і термінів ускладнює сприйняття навчального матеріалу, використання розроблених криміналістикою рекомендацій у правоохоронній практиці¹.

Звичайно, появі нового терміну у тій чи іншій галузі знання передують значна робота щодо його обґрунтування, окресленню змісту, визначенню поняття, оскільки, як зазначають А. В. Іщенко та С. В. Павлов, криміналістика, виконуючи комунікативну функцію, повинна не просто обмежуватися «ін'єкціями» у практичну сферу певних порцій нової інформації. Вона повинна відповідати за те, щоб ця інформація була зрозумілою практикою, ефективно засвоювалася². Саме для реалізації вказаної функції криміналістичної науки, з метою подальшого обґрунтування категорії криміналістичного забезпечення, визначення його змісту та власне самого поняття, ми визнали за доцільне звернутися до окремих методичних підходів, розроблених В. Я. Радецькою, відповідно до яких необхідно здійснювати введення нових термінологічних одиниць у наукових дослідженнях³. На їх основі

¹ Гаврилін Ю. В. Криміналістика в поняттях і термінах : [учеб. пособие] / Гаврилін Ю. В., Головін А. Ю., Тишутіна І. В. – М. : Книжний мир, 2006. – С. 6.

² Іщенко А. В. Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах (теоретико-прикладний аспект) : [монографія] / А. В. Іщенко, С. В. Павлов. – Запоріжжя : Запоріжжя, 2004. – С. 151.

³ Радецька В. Я. Мова науки криміналістики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес

ми, власне, й зробимо спробу довести необхідність та право на існування криміналістичного забезпечення як окремої наукової категорії.

«Забезпечення» являє собою загальне широке наукове поняття, яке стимулює діяльність і є її структурним компонентом, що передує іншим структурним елементам предметно-перетворюючої діяльності, наприклад, слідчої, господарської, політичної, коли перед ухваленням рішення суб'єкт обов'язково одержує якусь порцію інформації ззовні¹. «Забезпечення» може трактуватися й як надання достатніх матеріальних ресурсів, необхідних для життя, або ж забезпечити чимось у достатній кількості, зробити цілком можливим, дієвим, реально виконуваним².

З логічної точки зору, слово «забезпечення» у філософії, теорії пізнання та інших галузях знань не визначено і при використанні сутність його змісту не розкривається. Між тим, згідно з правилами логіки використання загальних (збірних понять) потребує конкретизації функціональної значущості відносно мети застосування або визначення конкретно охоплюваних ним об'єктів при визначенні напрямків використання³.

Так, *забезпечення в інформації* – це сукупність методів, засобів і заходів, направлених на автоматичну обробку даних за допомогою обчислювальної техніки⁴; *соціальним забезпеченням*

та криміналістика ; судова експертиза” / В. Я. Радецька. – К., 2002. – С. 12–13.

¹ Салтевський М. В. Інформаційне забезпечення досудового слідства : теоретичний аспект / М. В. Салтевський // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – Вип. 1(32). – С. 135.

² Словарь русского языка / под ред. д-ра филолог. наук проф. Н. Ю. Шведовой. – [10-е изд., стереотип.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1973. – С. 388.

³ Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / Є. Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – С. 12.

⁴ Першиков В. И. Толковый словарь по информатике / В. И. Першиков, В. М. Савинков. – М. : Финансы и статистика, 1991. – С. 70.

визначається система заходів, пов'язаних із задоволенням специфічних потреб немолодих людей та інвалідів, і спрямованих на відновлення і збереження їх соціальних зв'язків і відносин, активне сприяння в здійсненні, захисті прав цих категорій населення¹; *забезпечення суб'єктивних прав громадян* визначається як гарантування правомірного використання індивідом своїх прав і свобод, на відміну від їх охорони, спрямоване на створення ефективних умов їх реалізації².

У правознавстві термін «забезпечення» як і сам процес, що визначається ним, розглядається, в основному, двоєю. По-перше, правова діяльність виступає як суб'єкт забезпечення суспільних відносин. Так, наприклад, у *цивільному праві* важливе значення надається забезпеченню позову та забезпеченню виконання зобов'язань³. В *адміністративному праві* певне значення мають заходи адміністративно-процесуального забезпечення громадської безпеки⁴. У *кримінально-виконавчому праві* згадуються засоби кримінально-правового забезпечення належної роботи виправно-трудових установ⁵. Криминологія спеціально досліджує питання інформаційного забезпечення профілактики

¹ Пронина Л. И. Повышение эффективности социального обеспечения / Пронина Л. И. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 5–6.

² Іерусалимов І. О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності : [навч. посіб.]. / Іерусалимов І. О. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 16.

³ Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 9.

⁴ Гижевский В. К. Сущность и назначение мер административного принуждения, применяемых органами внутренних дел на транспорте в целях охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Государственное право и управление ; советское строительство ; административное право ; финансовое право” / В. К. Гижевский. – К., 1984. – С. 10.

⁵ Джужа А. Н. Предупреждение действий, дезорганизующих работу исправительно-трудовых учреждений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / А. Н. Джужа. – К., 1984. – С. 16.

злочинів¹. По-друге, правова діяльність представляється сама як об'єкт всебічного забезпечення. Найбільш характерною, з цієї точки зору, виступає слідча діяльність як різновид правової діяльності.

Термін «забезпечення» у юридичному значенні можна розглядати в двох аспектах, а саме унормування певного порядку діяльності суб'єктів суспільних відносин, по-перше, і передбачені законом чи вироблені практикою сукупності заходів, спрямованих на удосконалення або покращення функціонування будь-чогось за певних умов.

Семантичні аспекти і тлумачення «забезпечення» з лінгвістичних позицій дозволяє розглядати його як вид діяльності, як систему напрямків чи певні заходи, цілеспрямовані на покращення чи удосконалення чогось конкретного.

Таким чином, термін «забезпечення» як номінативну одиницю мови припустимо розглядати в теоретичному значенні як сукупність засобів, інструментів, застосованих для вирішення певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення, і в практично-функціональному значенні – як сукупність напрямків створення зазначених вище засобів та умов, визначення порядку і правил їх апробації, впровадження і застосування у практичних сферах діяльності.

Під забезпеченням у широкому розумінні щодо розслідування кримінальних правопорушень, виходячи з наведеного його тлумачення, належить розуміти систему відповідно наукових і практичних напрямків його оптимізації, а також розробки і прийняття певних рішень і заходів у процесі діяльності органів досудового розслідування при провадженні в конкретних кримінальних справах².

В юридичній літературі досить пильна увага приділяється розрізним аспектам забезпечення діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а саме

¹ Клименко Н. И. Природа и структура криминалистического знания / Н. И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1991. – Вып.43. – С. 10–17.

² Загіка Г. В. Щодо визначення поняття «інформаційне забезпечення» / Г. В. Загіка, Г. О. Лузанова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Спец. випуск : [у 3 ч.]. – Луганськ, 2008. – № 5, ч.1. – С. 167.

процесуальному, оперативному та іншим видам забезпечення, хоча по суті їх зміст у повній мірі ще й досі залишається невизначеним. Проте, однозначним є те, що криміналістичне забезпечення необхідно відрізнити від *процесуального*, під яким в основному вбачається вимога слідчого надати необхідну інформацію, якою він не володіє, процесуальними засобами (вносить постанову, направляє окрему вимогу). *Криміналістичне ж забезпечення* визначається як непроцесуальна форма використання знань, якими адресат не володіє¹.

Отож, як видно з наведеного вище, поняття «забезпечення» досить широко використовується не лише в юридичній науці, але й в інших галузях наукового знання. Якщо розглядати забезпечення крізь призму діяльності, спрямованої на розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, то тут мова йтиметься, власне, про криміналістичне забезпечення, оскільки, як нами вже попередньо було визначено, засоби, методи, прийоми роботи з доказами, необхідні для здійснення вказаного виду діяльності, розробляються криміналістичною наукою. Необхідність введення нової моделі терміна, криміналістичного забезпечення, досить очевидна, а факт відсутності іншої номінальної норми, яка б розкривала сутність поняття, не викликає сумнівів.

Виникнення та розвиток криміналістичного забезпечення, як зазначає Е. К. Горячев, було визначено, перш за все, потребами практики розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, різкою негативною зміною криміногенної обстановки в країні. Труднощі адаптації правоохоронних органів до нових умов діяльності наполегливо потребували удосконалення форм та методів їх роботи, розробки та реалізації адекватних організаційних, правових, науково-технічних заходів боротьби зі злочинністю. Не випадково розробка цієї проблеми помітно активізувалася в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Цьому, в основному, сприяли і рівень розвитку теоретичних основ криміналістики².

¹ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. — К. : Кондор, 2005. — С. 438–439.

² Горячев Э. К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Горячев Эдуард Константинович. – М., 2004. – С. 29–30.

Аналіз наведеної проблематики в історичному аспекті та сучасного стану її розробки дає можливість визначити не лише її генезис, але й вплив певних факторів на її розвиток, що має важливе значення для її подальшого дослідження.

Початок наукової розробки та включення у науковий обіг поняття «криміналістичне забезпечення», на думку деяких вчених-криміналістів, було покладено В. Г. Коломацьким, котрий ще у 1979 році підготував та видав у Академії МВС СРСР відповідну лекцію. В ній він вперше наводить визначення криміналістичного забезпечення, яке пізніше, з певними корективами, було відображено у підручнику з криміналістики. На його думку, криміналістичне забезпечення являє собою систему: «внедрения в практическую деятельность должностных лиц, подразделений, служб и органов внутренних дел по охране общественного порядка и борьбе с преступностью криминалистических знаний, воплощенных в умениях работников использовать научные, методические и тактические криминалистические рекомендации, технико-криминалистические средства и технологии их применения в целях предотвращения, раскрытия и расследования преступлений»¹.

Аналізуючи визначення криміналістичного забезпечення, запропоноване В. Г. Коломацьким, можна стверджувати, що це, перш за все, система, що має у своїй структурі взаємопов'язані елементи, кожний із яких може бути розглянутий окремо, при цьому їх сукупність буде утворювати криміналістичне забезпечення як дієвий та цілісний механізм розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Продовжуючи розробку цієї проблематики,

¹ Горячев Э. К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Горячев Эдуард Константинович. – М., 2004. – С. 14.

Першин А. Н. Содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений / А. Н. Першин, И. Т. Белов // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : материалы вузов. юбил. науч.-практ. конф., (к 85 летию со дня рождения Р. С. Белкина) : [в 2 ч.]. – М., 2007. – Ч. 2. – С. 274.

В. Г. Коломацький прийшов до висновку, що система криміналістичного забезпечення включає в себе три елементи: криміналістичну науку, криміналістичну освіту, криміналістичну техніку. При цьому криміналістичне забезпечення він розглядає у якості одного із елементів системи управління діяльністю органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю¹. Таким чином, він піддав сумнівам приналежність криміналістичного забезпечення до предмету криміналістики. З цього приводу, як зазначає Е. К. Горячев, В. Г. Коломацький висловлює думку, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів не є органічною частиною науки криміналістики у традиційному тлумаченні її предмету та структури. Він вважає, що її предметом є не закономірності вчинення злочину і утворення інформації про злочин та злочинця, а закономірності змісту діяльності з розслідування злочинів².

На нашу думку, є нелогічним розглядати криміналістичну науку в якості складового елемента криміналістичного забезпечення, оскільки, як, нами попередньо встановлено, останнє є однією із її категорій. Тобто, окреме не може поглинати загальне. Проте, продовжуючи розвивати ідею В. Г. Коломацького, Р. С. Белкін замінив елемент «криміналістична наука» на «криміналістичні знання», що, як зазначається Р. Г. Аксеновим і С. Р. Акімовим, цілком виправдано, так як інші елементи системи вже ґрунтуються на досягненнях науки, саме криміналістичне забезпечення є частиною криміналістичної науки і, як наслідок, співвідноситься з останньою як частина та ціле³.

Розглядаючи «криміналістичне забезпечення» як наукову категорію, та дотримуючись визначених методичних підходів для

¹ Коломацький В. Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений / В. Г. Коломацький // Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью : информ. бюл. №13. – М., 2001. – С. 19.

² Горячев Э. К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. . канд. юрид. наук : 12.00.09 / Горячев Эдуард Константинович. – М., 2004. – С. 19.

³ Аксенов Р. Г. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств : [учеб. пособие] / Р. Г. Аксенов, С. Р. Акимов. – Тюмень, 2006. – С. 10.

удосконалення рівня моделювання термінів, вважаємо за доцільне зробити акцент власне на певних відмінностях між терміном, поняттям та категорією, що внесе певну ясність у процес дослідження.

Так, наукова філософія розуміє категорії як загальні форми пізнавально-світоглядного ставлення людини до природи, суспільства і свого власного буття. Категорії (від грецьк. «kategoria» – висловлювання, ознака) – це універсальні форми мислення, які відображають загальні властивості і відношення об'єктивної дійсності та пізнання¹; найбільш загальні та фундаментальні поняття, що відображають суттєві, всезагальні властивості і відношення явищ дійсності і пізнання, утворились як результат узагальнення історичного розвитку пізнання та суспільної практики². Іншими словами – це результат реально-практичної взаємодії людини і світу, відображення об'єктивного в суб'єктивному. Тому вони об'єктивні за змістом і суб'єктивні (ідеальні) за формою. Вони універсальні й необхідні. Це абстракції, наповнені живим, конкретним змістом³. Кожна наука через свої категорії, у нашому випадку криміналістика, через криміналістичне забезпечення здійснює пізнання. Разом у сукупності вони утворюють науковий апарат (систему знань) певної науки, в якій відображаються істотні сторони предметів, процесів, явищ.

Виражаючи суттєві зв'язки дійсності, категорії повинні бути так само рухливими, гнучкими, взаємопов'язаними, як і предмети та процеси матеріального світу. Не можна розглядати категорії науки як нерухомі, раз і назавжди дані. Кожна із категорій відображає окрему сторону об'єктивного світу.

На відміну від категорії, поняття у філософії – це форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки і

¹ Словник іншомовних слів / за ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука. – [2-ге вид., виправл. і допов.]. – К. : Укр. рад. енциклопедія, 1985. – С. 396.

² Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. — [4-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – С. 564.

³ Щерба С. П. Філософія [Електронний ресурс] : [посібник] / Щерба С. П. – Режим доступу : http://chitalka.info/gp_27/gp_270118.htm.

відношення предметів та явищ¹. Варто відзначити, що будь-яке визначення повинно характеризувати головні сторони поняття, забезпечувати концентроване вираження його сутності. Необхідно проаналізувати поняття, виявити його головні, визначальні моменти. Кінцевим результатом повинна стати саме дефініція – точне логічне визначення, що встановлює суттєві відмінні риси предмета. Недоцільно включати у визначення другорядні характеристики та перетворювати його у просторовий опис, оскільки виникає ризик загромодження визначення дрібними деталями і зведення його до висвітлення змістовної бази.

Відповідно, термін (від лат. «terminus» – межа, кордон) – це слово або словосполучення, котре вживається з відтінком спеціального призначення; слово або словосполучення, що є назвою певного поняття якої-небудь спеціальної галузі науки, техніки, мистецтва².

Фундамент будь-якої науки становить система чітких однозначних понять і категорій. Як нами вже попередньо встановлено, поняття — це форма (спосіб) узагальнення предметів і явищ. Поняття має тим більше наукове значення, чим істотніші, змістовніші ознаки, за якими узагальнюються предмети. Категорія — це поняття, що відображає найзагальніші властивості, істотні відношення і зв'язки явищ матеріального світу (час, простір, рух, форма і зміст тощо).

Кожне поняття є певним узагальненням предмета, явища, процесу реальності, а відповідна сфера дійсності може бути відображена тільки системою понять, категорій, законів. Можливість існування однорідних понять, визначень, термінів, відсутність їхніх фіксованих значень призводять до багатозначного тлумачення одних явищ, процесів і не сприяють пізнанню об'єктивної дійсності.

Розглядаючи «криміналістичне забезпечення» як наукову категорію, слід зауважити, що межі її використання визначаються

¹ Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т.2. – 1991. – С. 181.

² Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т.2. – 1991. – С. 464.

мовою науки криміналістики, її категоріальним апаратом. Тобто, ми не пропонуємо вносити його до норм кримінального або кримінально-процесуального права, а наголошуємо на необхідності оперування ним у межах криміналістичної науки, оскільки вказана категорія входить, як нами встановлено попередньо, саме до її предмету.

Отже, на нашу думку, провівши аналіз розрізнених наукових поглядів щодо визначення поняття криміналістичного забезпечення, останнє вважаємо за доцільне визначити як результат розвитку криміналістичної науки, цільову діяльність уповноважених згідно із законом на її здійснення органів та посадових осіб, котра полягає у всебічному вивченні потреб практики і розробці на основі одержаних результатів ефективних та допустимих засобів, методів їх вирішення та реалізації заходів з їх впровадження у практику розслідування злочинів. Вважаємо за можливе внесення наведеного вище визначення категорії «криміналістичне забезпечення» до сучасних юридичних і криміналістичних словників як усталеного та доцільного у науковому використанні.

3.3. Зміст криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля

Аналізуючи сучасний етап розвитку науки, можна відмітити одну закономірну тенденцію – процес інтеграції та диференціації сучасного наукового знання охоплює як науку в цілому, так і окремі її галузі. Не виключенням з цього стала і криміналістика. Вона, як і будь-яка інша наука, постійно розвивається, а концепції та положення, що складають її зміст, зазнають закономірних змін, уточнюються й оновлюються. Це наочно проявляється при розробці концептуальних основ криміналістичного забезпечення. Щоб зрозуміти сутність вказаної криміналістичної категорії, вважаємо за необхідне, перш за все, ознайомитися з поглядами вчених-криміналістів, які займалися цим, в деякій мірі, спірним питанням.

Так, одним із перших вітчизняних науковців ще у 1984 році А. В. Іщенко у своїй кандидатській дисертації обґрунтовує необхідність розгляду питань розробки і впровадження

криміналістичних засобів як єдиного процесу – діяльності із забезпечення слідчої практики досягненнями науки і техніки¹. Він не використовує термін «криміналістичне забезпечення», проте аналізуючи згаданий вище вид діяльності, можливо припустити, що саме він мають на увазі.

Досить вміло, на наш погляд, показав генезис проблематики криміналістичного забезпечення І. О. Ієрусалимов у своїй статті, в якій зазначив, що одне з перших відомих нам згадувань цього терміна зустрічається ще у 1981 році у тезах виступів на теоретичному семінарі з проблем доказування в радянському кримінальному процесі, який відбувся в НДІ МВС СРСР у Москві².

За іншими даними, вперше термін «криміналістичне забезпечення» був використаний у назві збірки наукових праць Академії МВС колишнього СРСР – «Криминалистическое обеспечение работы органов внутренних дел по укреплению законности и правопорядка, усилению охраны прав граждан», у 1990 році, в якій була опублікована стаття науковця з тоді ще Київської вищої школи МВС СРСР В.В. Чурпіти: «Использование сведений о способе совершения преступления в криминалистическом обеспечении раскрытия преступлений». Але у зазначеній статті не розкривалося саме поняття криміналістичного забезпечення, а висвітлювалися лише окремі аспекти розслідування, розкриття та запобігання злочинам³.

У 1991 році В. О. Волинський захищає дисертацію на тему, яка присвячена техніко-криміналістичному забезпеченню розкриття та розслідування злочинів, котре, на його думку,

¹ Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ищенко Андрей Владимирович. – К., 1984. – С. 79.

² Ієрусалимов І. О. Генезис проблематики криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Ієрусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 1(5). – С. 47.

³ Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : [навч. посіб.] / Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 67.

включає в себе організаційне, правове, науково-методичне, техніко-криміналістичне та кадрове забезпечення¹, а в 1992 році виходить книга «Криміналістическое обеспечение расследования преступлений» за редакцією В. О. Образцова².

У 1993 році О. О. Ексархопуло в докторській дисертації серед криміналістичних принципів практичної діяльності висуває принцип орієнтування на передовий досвід криміналістичного забезпечення розслідування, зосереджуючи при цьому увагу на необхідності використання матеріальних стимулів для впровадження передового досвіду в роботу правоохоронних органів³. Пізніше Г. І. Грамович відокремлює техніко-криміналістичне забезпечення кримінального судочинства⁴, а Г. А. Голубенко розглядає його особливості на першочерговому етапі розкриття квартирних крадіжок та як діяльність, що характеризується комплексним вирішенням взаємопов'язаних правових, організаційних, науково-технічних та методичних проблем⁵.

У наступному році В. О. Волинський, навпаки, узагальнює проблеми техніко-криміналістичного забезпечення стосовно

¹ Волинский В. А. Техничко-криминалістическое обеспечение раскрытия преступлений : методологические, организационные и правовые проблемы : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. А. Волинский. – М., 1991. – С. 15.

² Образцов В. А. Криминалістическое обеспечение расследования преступлений / Образцов В. А. ; под ред. В. А. Образцова. – М. : Высшая школа, 1992. – С. 152–153.

³ Эксархопуло А. А. Криминалістическая теория : формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / А. А. Эксархопуло. – СПб., 1993. – С. 13–14.

⁴ Грамович Г. И. Некоторые вопросы технико-криминалістического обеспечения уголовного судопроизводства / Г. И. Грамович // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики : тез. докладов науч.-практ. конференции / [редкол. : В. Ф. Берзин (отв. ред.) и др.]. – К., 1993. – С. 86–88.

⁵ Голубенко Г. А. Техничко-криминалістическое обеспечение раскрытия квартирных краж на первоначальном этапе расследования (По материалам органов полиции Республики Молдова) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Голубенко Г. А. – М., 1993. – С. 111–112.

розкриття та розслідування злочинів¹, а В. К. Єгоров уперше пов'язує криміналістичне забезпечення з іншими видами кримінально-процесуальної діяльності, а саме з державним обвинуваченням².

Також необхідно зазначити, що у 1996 році, вперше, криміналістичне забезпечення, як термін, поняття та напрям роботи використовується у назві структурного підрозділу навчального закладу. Так, в Академії внутрішніх справ Російської Федерації було створено кафедру криміналістичного забезпечення органів внутрішніх справ³.

У 1996 році В. О. Образцовим підготовлено та опубліковано видання «Криминалистика: Курс лекцій», в якому другий розділ особливої частини названо «Методико-криминалистическое обеспечение предварительного расследования»⁴. Він зазначав, що суть криміналістичного забезпечення кримінального судочинства полягає у наданні посадовим особам правоохоронних органів, котрі професійно ведуть боротьбу зі злочинністю, наукової продукції, що розробляється у криміналістиці, освоєння та використання якої сприяє підвищенню ефективності вирішення правових завдань, що стоять перед споживачами такої продукції. Поняттям криміналістична наукова продукція об'єднуються найрізноманітніші результати криміналістичних досліджень теоретичного та практичного характеру: теорії, вчення, поняття, характеристики, класифікації, типології, принципи, методи, прийоми, методика, матеріали та технічні засоби, рекомендації по їх використанню в кримінальному судочинстві⁵.

У 1997 році виходить книга під редакцією Т. В. Авер'янової та Р. С. Белкіна «Криминалистическое обеспечение деятельности

¹ Вольинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : [пособие] / Вольинский В. А. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. – С. 72.

² Егоров К. Криминалистическое обеспечение государственного обвинения / К. Егоров // Законность. – 1994. – № 11. – С. 37–38.

³ Іерусалимов І. О. Генезис проблематики криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 1(5). – С. 48.

⁴ Образцов В. А. Криминалистика : [курс лекцій] / Образцов В. А. – М. : Право и закон ; Юнифир, 1996. – С. 174–176.

⁵ Криминалистика : [учебник] / под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Образцова. – М. : Юристь, 1997. – С. 25–30.

кримінальної міліції і органів попереднього розслідування», в якій автори одними з перших висловили думку про існування криміналістичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ як самостійної специфічної діяльності, що є системою криміналістичних знань і заснованих на них навичок та вмій співробітників правоохоронних органів використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи і технології їх використання з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів¹. Аналізуючи наведене вище визначення, можна зробити однозначний висновок, що у зміст криміналістичного забезпечення вони включають: криміналістичні знання, криміналістичну освіту і криміналістичну техніку.

Відмітимо, що В. О. Образцов, на відміну від Т. В. Авер'янової та Р. С. Белкіна, не включав до змісту поняття розробку та впровадження у практичну діяльність криміналістичних рекомендацій з метою полегшення діяльності щодо розкриття та розслідування злочинів практичними працівниками. Суть криміналістичного забезпечення зводиться ним лише до надання наукової продукції споживачам з метою підвищення ефективності виконання завдань кримінального судочинства. Споживачами вказаної продукції він вважає осіб, уповноважених законом проводити розслідування у справі². Проте, не зважаючи на певну відмінність у формулюванні поняття, така думка також заслуговує на існування та висвітлює суттєві сторони криміналістичного забезпечення.

У 1997 році також підготовлено довідник дисертацій, захищених у спеціалізованих вчених радах України «Криміналістическое обеспечение борьбы с преступностью», метою видання якого була оптимізація вибору тем наукових досліджень за відповідною спеціалізацією, насамперед, молодими вченими-юристами³.

¹ Аверьянова Т. В. Криміналістическое обеспечение деятельности кримінальной милиции и органов предварительного расследования / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин. – М. : Новий Юрист, 1997. – С. 64.

² Криміналістика : [учебник] / под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1997. – С. 25–30.

³ Ищенко А. В. Криміналістическое обеспечение борьбы с преступностью / Ищенко А. В., Ищенко Н. Д., Иерусалимов И. А. – К. : Правник ; НАВСУ, 1997. – С. 60.

У 1998 році А. В. Іщенко та В. В. Матвієнко в плані постановки проблеми криміналістичного забезпечення практики розслідування злочинів визначили його, як іманентно суттєву ознаку криміналістики, що полягає у виявленні потреб слідчої практики та всебічному «озброєнні» працівників правоохоронних органів дієвими криміналістичними рекомендаціями, які забезпечують оптимізацію розслідування злочинів¹.

В. Ю. Сокол звернув увагу на методологічні та організаційні аспекти тактико-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів², а І. О. Батаєв – на взаємозв'язок оперативно-розшукового і криміналістичного забезпечення процесу розслідування крадіжок із квартир громадян³. І. П. Касперський також розглядав питання криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, визначивши його як систему розробки та впровадження у діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів криміналістичних засобів, прийомів та методів, необхідних для попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів⁴.

У 1999 році А. В. Іщенко та В. В. Матвієнко в навчально-довідковому посібнику узагальнили напрями криміналістичного

¹ Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (постановка проблеми) / А. В. Іщенко, В. В. Матвієнко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – Запоріжжя, 1998. – Вип.2. – С. 177.

² Сокол В. Ю. Тактико-криміналістическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. Ю. Сокол. – Москва, 1998. – С. 16.

³ Батаєв І. А. Оперативно-разыскное и криминалистическое обеспечение процесса расследования краж из квартир граждан : дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Батаєв Иса Ахмадович. – Ижевск, 1998. – С. 109.

⁴ Касперський І. П. Поняття, форми та значення криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності / І. П. Касперський // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. міжнар. наук.-практ. конференції : [в 2 ч.] / МВС України. НАВСУ. Ф-т підготовки слідчих та криміналістів. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 163.

забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів¹. У тому ж році професор П. Т. Скорченко видає посібник для вищих навчальних закладів «Криміналістика. Техніко-криміналістическое обеспечение расследования преступлений», в якому вперше викладено правові, організаційні та наукові основи техніко-криміналістичного забезпечення, розкрито можливості експертно-криміналістичних підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення розслідування².

У наступні два роки публікується ряд різнопланових наукових робіт з вказаної тематики. В них розкриваються як проблеми техніко-криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих дій, так і правові й організаційні аспекти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів зокрема. Крім того, розглядаються особливості техніко-криміналістичного забезпечення авторознавчої експертизи, криміналістичного забезпечення операцій по боротьбі з тероризмом, діяльності митних органів, розслідування серійних вбивств, розкриття та розслідування злочинів минулих років. Як окремий різновид криміналістичного забезпечення виділяється експертне забезпечення процесу розкриття та розслідування злочинів³.

Ж. В. Удовенко у своїй кандидатській дисертації, присвяченій проблемам криміналістичного забезпечення процесу доказування, вказане поняття визначила як самостійну, специфічну діяльність відповідних суб'єктів за створення необхідних умов оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві⁴. Загалом нею було проведено комплексне ґрунтовне

¹ Ищенко А. В. Криміналістическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений : [учеб.-справ. пособие] / А. В. Ищенко, В. В. Матвиенко. – Одесса : НИРИО ОИВД, 1999. – С. 112.

² Скорченко П. Т. Криміналістика. Техніко-криміналістическое обеспечение расследования преступлений : [учеб. пособие для вузов] / Скорченко П. Т. – М. : Былина, 1999. – С. 202–203.

³ Ієрусалимов І. О. Генезис проблематики криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Ієрусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 1(5). – С. 47–50.

⁴ Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Удовенко Жанна Володимирівна. – К., 2004. – С. 92.

дослідження проблем криміналістичного забезпечення, а саме: розкрито питання цілей та завдань згаданого виду діяльності; визначено критерії та шляхи підвищення ефективності криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві. Зроблені висновки заслуговують на увагу та у подальшому можуть бути використані у наукових дослідженнях.

У свою чергу, В. В. Лисенко визначає криміналістичне забезпечення розслідування злочинів як систему обробки та впровадження у практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. За змістом криміналістичне забезпечення характеризується ним сукупністю взаємопов'язаних дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів¹. Автор не погоджується із думкою Ж. В. Удовенко, вважаючи, що криміналістичне забезпечення нею було розглянуто досить вузько, лише як створення необхідних умов для реалізації криміналістичних знань. Також ним заперечується думка О. І. Чучукало з приводу того, що до переліку суб'єктів криміналістичного забезпечення нею було включено всіх учасників розгляду кримінальних справ у суді. Вона ж розглядає криміналістичне забезпечення доказування на судовому слідстві як діяльність зі створення належних умов для застосування у процесі доказування при судовому розгляді кримінальної справи системи

¹ Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. В. Лисенко. – Київ, 2006. – С. 9–10.

кримінально-процесуальних положень та криміналістичних знань і відповідне отримання судом, суддею та учасниками розгляду вмінь і навичок з використання науково-методичних рекомендацій, із застосуванням методів та засобів криміналістики з метою всебічного, повного і об'єктивного розгляду справ у суді¹.

Автори монографії «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко криміналістичне забезпечення розглядають як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків з розробки нових, пристосованні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань. Або ж полягає у виявленні потреб слідчої практики й всебічному озброєнні працівників правоохоронних органів дієвими криміналістичними рекомендаціями, які забезпечують оптимізацію розслідування злочинів². У вказаній роботі співавторами було відмічено, що «...оскільки засоби, методи, прийоми роботи з доказами – прерогатива криміналістики, то є підстави говорити про забезпечення саме криміналістикою розслідування злочинів»³.

В. Я. Сас, досліджуючи проблематику криміналістичного забезпечення провадження дізнання в установах виконання покарань, визначає його як створення для виконання завдань розслідування належних організаційних, техніко- і тактико-криміналістичних умов, вибір ефективних криміналістичних методик, методів і засобів, з урахуванням особливостей розслідуваних ситуацій. Він розглядає криміналістичне

¹ Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чучукало Оксана Ігорівна. – Київ, 2004. – С. 125–126.

² Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 17.

³ Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 13.

забезпечення на двох основних рівнях, а саме як типове, що формулюється у певних криміналістичних методиках відносно розслідування тих чи інших родових груп злочинів; або ж як конкретне, яке ґрунтується на типовому, але враховує особливості конкретного злочину і дану ситуацію його розслідування, набуваючи предметного виразу завдяки плану розслідування та планам підготовки та проведення слідчих дій. Структурно криміналістичне забезпечення він представляє у такому вигляді: 1) організаційно-методичне; 2) техніко-криміналістичне; 3) тактико-криміналістичне¹.

Аналізуючи все викладене вище, можна дійти висновку, що наразі важливість теоретичної та практичної розробки проблем криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень не повинна бути залишена поза увагою вчених-криміналістів та практиків, оскільки, перш за все, «криміналістичне забезпечення» як наукова категорія, й досі не має єдиного трактування, окремі питання з вказаного приводу залишаються невирішеними, або й досі не розглянуті.

Було б недоречно коротко не зупинитися на проблематиці розробки теорії криміналістичного забезпечення, що наразі є досить актуальним. Дослідженням цього питання займався безпосередньо І. О. Ієрусалимов, котрий відмітив, що теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, як і будь-яка інша, не виникає на порожньому місці, не створюється, починаючи з нуля. Вона спирається на своїх попередниць, які мають визначальне значення для розвитку науки та вдосконалення слідчої практики і поза їх впливом формуватися не може. Це такі теорії: боротьба зі злочинністю, ідентифікація, прогностика, систематика, експертологія, ситуалогія, використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві. Передумови теорії криміналістичного забезпечення

¹ Сас В. А. Криміналістичне забезпечення провадження дізнання в установах виконання покарань / В. А. Сас // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. міжнар. наук.- практи. конференції / МВС України. НАВСУ. Факультет підготовки слідчих та криміналістів. – К., 2001. – Ч.1. – С. 70–71.

слідчої діяльності є за своїм характером базисними, в силу чого вони у своїй єдності виступають як її основи. Тобто теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності базується на філософських методологічних основах, без чого жодне дослідження не відповідає вимогам науковості, на системі галузей діючого права, на здобутих тільки нею емпіричних даних і, нарешті, на результатах дослідження спеціальних (або окремих) криміналістичних та інших теорій боротьби зі злочинністю¹.

Варто також зазначити, що положення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності мають досить істотне пізнавальне значення як у процесі безпосередньо практичної діяльності слідчих органів, що здійснюють розкриття, розслідування кримінальних правопорушень та запобігання їм, так і у процесі криміналістичних теоретичних досліджень з проблем слідчої діяльності. При цьому теорія покликана не тільки дати точне відображення досліджуваної діяльності слідчого, а й на основі опису конкретного об'єкта виявити його природу та умови існування, виходячи на рівень практичної діяльності суб'єкта, що пізнає, і сприяючи тим самим зміні світу, або ж, іншими словами, сприяє розв'язанню конкретних завдань, що виникають під час здійснення практичної діяльності².

В Україні, як зазначає в дисертації В. В. Матвієнко, забезпечення слідчої та експертної практики трактується переважно з інформаційної, наукової та науково-методичної точок зору³. Що стосується проблем інформаційного забезпечення, то вирішенню вказаного питання були присвячені роботи К. І. Беякова⁴, В. І. Галагана¹, Н. С. Карпова²,

¹ Іерусалимов І. О. Передумови теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2005. – Вип. 2(4). – С. 57–59.

² Іерусалимов І. О. Евристична функція теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 2(6). – С. 52–53.

³ Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матвієнко Володимир Васильович. – К., 1999. – С. 19.

⁴ Беяков К. И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дисс. на

Є. Д. Лук'янчикова³, Ю. В. Попова⁴, П. В. Цимбала⁵, Д. І. Сулейманова⁶, а також кандидатська дисертація І. О. Іерусалимова на тему: «Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів»⁷.

соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / К. И. Беляков. – К., 1993. – С. 11.

¹ Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галаган Владимир Иванович. – К., 1992. – С. 121–122.

² Карпов Н. С. Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Карпов Никифор Семенович. – К., 1989. – С. 55.

³ Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лук'янчиков Євген Дмитрович. – Київ, 2005. – С. 237–238.

⁴ Попов Ю. В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / Ю. В. Попов. – К., 1989. – С. 11.

⁵ Цымбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / П. В. Цимбал. – К., 1992. – С. 13–14.

⁶ Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / Д. И. Сулейманов. – К., 1997. – С. 22.

⁷ Іерусалимов І. О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / І. О. Іерусалимов. – К., 1998. – С. 16.

Слід наголосити, що рівень інформаційного забезпечення практичної діяльності є одним із важливих факторів забезпечення її успіху та ефективності. Власне кажучи, інформаційне забезпечення полягає у наданні певної інформації про події, які досліджуються, відповідним посадовим особам, уповноваженим законом здійснювати діяльність щодо розслідування кримінальної справи по суті. Є. Д. Лук'янчиков розуміє його як систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі¹.

На думку М. В. Салтевського, інформаційне забезпечення – це подання досудовим слідством суду доказового матеріалу, сутність якого допустимо інтерпретувати як компонент інтелектуальної слідчої діяльності або як функцію суб'єкта збирання доказів і надання джерелу та відображуваній ним інформації наочності й очевидності. Він дотримується тієї точки зору, що не слід ототожнювати криміналістичне та інформаційне забезпечення, оскільки останнє має ряд специфічних особливостей, якими відрізняється від криміналістичного:

– інформаційне забезпечення – це компонент дослідницької пізнавальної процедури одержання інформації, відсутньої у адресата;

– інформаційне забезпечення – це попередня процедура одержання необхідної інформації суб'єктом досудового слідства перед провадженням слідчої дії або оцінкою її результатів, перед прийняттям процесуального рішення почати діяти;

– інформаційне забезпечення – це створення умов реалізації принципів інформації: відкритості, доступності, об'єктивності, повноти, точності і вільного обміну;

– інформаційне забезпечення – це діяльність із здійснення принципу наочності, що забезпечує єдність сприйняття і абстрактного мислення².

¹ Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 116.

² Салтевський М. В. Інформаційне забезпечення досудового слідства : теоретичний аспект / М. В. Салтевський // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – Вип. 1(32). – С. 139–140.

Є. П. Іщенко та П. П. Іщенко у визначенні інформаційного забезпечення поділяють думку О. М. Воронова, котрий визначив його як спеціально організовану в межах органу управління діяльність, спрямовану на створення, функціонування та удосконалення інформаційних систем, які слугують виконанню завдань управління¹. Вони вважають, що саме вказане визначення відображає ряд головних, найбільш важливих рис інформаційного забезпечення. По-перше, воно відображає перманентний характер цієї роботи. По-друге, ця діяльність неодмінно повинна бути спеціально організованою вже в силу своєї складності та необхідності використання важливих технічних, програмних, а, головне, людських ресурсів².

Питанням наукового забезпечення були присвячені роботи А. В. Іщенка та Н. С. Карпова, в яких вони звертають увагу на необхідність наукового забезпечення практики, аналізують його стан, недоліки та здобутки, вказують на необхідність подальших наукових досліджень, які торкатимуться проблем практичної діяльності, а власне зміст та визначення не розглядають³.

У подальшому А. В. Іщенко зазначає, що якісні зміни в галузі боротьби з правопорушеннями та злочинністю неможливі без активного залучення досягнень науки, яка повинна забезпечити якісно новий рівень організації боротьби зі злочинністю, оптимальну світоглядну, юридичну та професійну підготовку кадрів правоохоронних органів. Наукове забезпечення успішного вирішення цих завдань передбачає знання того, що вже досягнуто у тому чи іншому напрямі⁴. Проте, як не прикро про це говорити,

¹ Воронов А. М. Содержание системы информационного обеспечения управления органами внутренних дел / А. М. Воронов // Российский следователь. – 2004. – № 2. – С. 44.

² Іщенко Е. П. Понятие и структура информационного обеспечения следственной деятельности / Е. П. Іщенко, П. П. Іщенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спец. випуск : [у 3 ч.]. – Луганськ, 2008. – №5, ч.1. – С. 11.

³ Іщенко А. В. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью : [учеб. пособие] / А. В. Іщенко, Н. С. Карпов. – К. : НАВДУ, 1997. – С. 136.

⁴ Іщенко А. В. Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики / А. В. Іщенко // Теоретические и

вивчення та узагальнення результатів наукових досліджень проводяться епізодично та фрагментарно, більшою частиною в результаті дослідження лише окремих проблем.

О. Н. Ярмиш висловив деякі свої припущення з приводу організації наукового забезпечення діяльності ОВС, відзначивши, що попередньо повинні бути вирішені наступні питання: визначення стратегічних завдань і пріоритетних напрямів відомчої наукової політики; нарощення обсягів державного фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; оптимізація мережі науково-дослідних підрозділів, удосконалення нормативно-правових засад їх діяльності; забезпечення відомчих наукових інституцій висококваліфікованими кадрами з відповідною спеціалізацією; удосконалення механізму впровадження результатів науково-дослідних робіт у практичну діяльність ОВС¹. Наважимося висловити думку, що наразі говорити про належне наукове забезпечення діяльності практичних підрозділів дуже важко, а то і зовсім недоречно, перш за все, це пов'язано з політичною та економічною нестабільністю нашої держави та, як наслідок, занадто мало уваги приділяється нашими високопосадовцями питанням належного фінансування наукових проектів, розробок, які б сприяли оптимізації процесу розслідування та їх подальшого впровадження.

Ще одним не менш важливим напрямом криміналістичного забезпечення є науково-методичне його спрямування, що знайшло своє відображення у роботах В. П. Бахіна, В. І. Галагана, І. В. Гори, В. К. Лисиченка². Варто зазначити, що основним

практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами : [науч. труды / МВД Украины, Украинск. академия внутренних дел]. – К., 1992. – С. 57.

¹ Ярмиш О. Н. Про наукове забезпечення діяльності ОВС України в сучасних умовах / О. Н. Ярмиш // Наука і правоохорона : юрид. журнал / МВС України. – К., 2008. – № 1. – С. 15.

² Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 5–11.

недоліком названого виду забезпечення є те, що нині наукою розроблена значна кількість тактичних прийомів і рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій і здійснення розслідування взагалі, проте лише в окремих випадках зазначені розробки доводяться до безпосередніх споживачів – практичних працівників.

Вивчаючи погляди вчених, котрі займалися дослідженням питання науково-методичного забезпечення, його можна визначити як створення умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику, що охоплює апробацію, уточнення умов і порядку застосування, розробку методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовку користувачів тощо¹.

В. П. Бахін та В. К. Лисиченко визначають основні напрями взаємодії науки з практикою, з яких випливають функціональні завдання науково-методичного забезпечення як зв'язуючої ланки між ними: 1) аналіз результатів науково-дослідних розробок, присвячених пристосуванню досліджень природничих, технічних та інших галузей науки до цілей розкриття, розслідування й попередження злочинів, перевірки їх новизни та ефективності у процесі провадження слідчих дій і судових експертиз; 2) розробки рекомендацій з питань застосування конкретних наукових прийомів, методів і технічних засобів, а також окремих різновидностей криміналістичних та інших спеціальних знань, що розширюють пошуково-пізнавальні можливості слідчих органів і сприяють підвищенню якості їх діяльності; 3) створення

Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. И. Галаган. – К., 1992. – С. 15.

Лисиченко В. К. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений / В. К. Лисиченко В. П. Бахин // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики : тезисы науч.-практ. конференции. – К., 1993. – С. 84–86.

Галаган В. И. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності : [монографія] / Галаган В. И. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 299.

¹ Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 12.

умов для оперативного надходження повноцінної інформації про науково-технічні досягнення до практичних органів і забезпечення оптимізації їх застосування¹. Також необхідно відмітити, що, на їхню думку, науково-методичне забезпечення включає в себе два напрями: а) розробку засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації, дослідження і використання доказової інформації і створення необхідних умов для відтворення і застосування практикою наукових рекомендацій; б) цілеспрямовану діяльність відповідних структур і органів щодо більш активного й оптимального використання таких рекомендацій².

В. І. Галаган визначає науково-методичне забезпечення як систему науково визначених напрямів діяльності, на кожному з яких здійснюється відповідний комплекс заходів, що сприяють оптимізації здійснення кримінально-процесуальної діяльності. На його думку, ці напрями можуть бути об'єднані у дві великі групи: наукове і методичне забезпечення. До наукового забезпечення належать: а) визначення проблем, які мають місце в практичній діяльності і вимагають наукового дослідження та розробки; б) апробація розробки, визначення рівня її наукової корисності; в) встановлення значущості розробки, можливості її використання для пошуку, збирання, фіксації, оцінки доказів, їх використання в процесі доказування; г) впровадження розробки у практичну діяльність, визначення форми її реалізації.

Методичне забезпечення прямо залежить від наукового і полягає у реалізації отриманого наукового результату шляхом: а) розгляду результатів наукової розробки в компетентному відомстві, розробки, апробації і затвердження інструкції про порядок впровадження її результатів у практичну діяльність; б)

¹ Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 7–9.

² Лисиченко В. К. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений / В. К. Лисиченко В. П. Бахин // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики : тезисы науч.-практ. конференции. – К., 1993. – С. 84.

надсилання у придатній формі (інструкція, інформаційний лист, огляд тощо) рекомендацій у практичні підрозділи щодо впровадження розробки в розслідування злочинів, встановлення термінів її реалізації та контролю виконання; в) доведення сутності наукової розробки до широкого кола практичних працівників завдяки опублікуванню її результатів у збірниках наукових статей, методичних посібниках, підручниках, монографіях тощо¹.

Відповідно до результатів опитування, проведеного А. Б. Марченком, 15,2% слідчих вважає, що неналежно організоване науково-методичне забезпечення розслідування є однією із обставин, які сприяють виникненню слідчих помилок². Наслідком допущення останніх є втрата доказів, нерозкриття кримінального правопорушення, складнощі у проведенні слідчих дій, закриття кримінального провадження, зупинення провадження у кримінальній справі тощо. У цьому випадку, на думку А. В. Іщенка та А. Б. Марченка, для того, щоб діяльність слідчих була результативною, їх необхідно забезпечити не тільки відповідною матеріально-технічною базою, але й науково-методичними рекомендаціями. Це особливо важливо на сучасному етапі функціонування слідчих підрозділів, оскільки змінилося кримінальне законодавство, у стадії докорінної зміни й процесуальне³.

Отже, підводячи підсумок, можна зазначити, що наразі розробка проблем криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень має важливе як теоретичне, так і практичне значення, оскільки більшість із

¹ Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності : [монографія] / Галаган В. І. – К. : НАВСУ, 2002. – С. 207 – 208.

² Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / А. Б. Марченко. – К., 2006. – С. 14.

³ Іщенко А. В. Слідчі помилки : сутність, методи дослідження та шляхи запобігання : [монографія] / А. В. Іщенко, А. Б. Марченко ; МВС України. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 149.

зазначених проблем й досі залишаються недостатньо вивченими або нерозглянутими взагалі, а визначення його тлумачення залишається дискусійним та у вітчизняній криміналістичній науці остаточно невизначеним. Низка авторів, які займалися дослідженням вказаної проблематики, визначали його по-різному у відповідності до своїх наукових поглядів. Відсутність однозначності у трактуванні згаданого поняття створювало певні перешкоди у процесі його вивчення та реалізації його завдань на практиці. Тому розробка концептуальних положень категорії криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень як окремого наукового напрямку наразі є необхідним, відображає потреби практики і у результаті збагачує її науковими та дієвими положеннями, практичними рекомендаціями, які уможливають удосконалення практичної діяльності.

Відповідно, зміст криміналістичного забезпечення можна розкрити через цілеспрямовану діяльність вчених-криміналістів та практиків по розробці нових, пристосуванні наявних криміналістичних засобів, їх подальше впровадження у практику розслідування злочинів з метою найбільш оптимального вирішення її завдань, а також підготовка кадрів для практичних підрозділів правоохоронних органів з урахуванням особливостей змісту злочинної діяльності та сучасних напрямів у виявленні та розслідуванні злочинів.

ВИСНОВКИ

1. Природоресурсне право – це підгалузь екологічного права, яка регулює суспільні відносини з охорони, раціонального використання, управління окремими видами природних ресурсів, а також застосування відповідальності за порушення природоресурсного законодавства. Природоресурсне законодавство – система нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини з охорони, раціонального використання, управління окремими видами природних ресурсів.

2. Юридична відповідальність існує у визначених видах і формах, що збігаються з галузевими компонентами системи права, які виражають її охоронне призначення. Юридична відповідальність як цілісне правове явище може бути визначена як обов'язок суб'єкта права дотримуватися вимог, встановлених юридичною нормою через забезпечення можливості державного примусу.

3. Юридична відповідальність за порушення природоресурсного законодавства є комплексним міжгалузевим інститутом природоресурсного права і характеризується тим, що, по-перше, має особливу підставу – природоресурсне правопорушення, а, по-друге, передбачає застосування санкцій кримінально-правового, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру до осіб, що його вчинили.

4. Відповідальність у позитивному аспекті розуміється як усвідомлення особистістю змісту і значення власних поступків, свого обов'язку перед суспільством, колективом, іншими людьми. Позитивна юридична відповідальність характеризується як відповідальність за майбутню поведінку. Не можна юридичну відповідальність представляти тільки як відповідальність за правопорушення, оскільки при такому підході залишаються в тіні позитивні аспекти юридичної відповідальності. Підставою позитивної відповідальності служить той факт, що поведінка індивіда має суспільне значення і регулюється правовими нормами. Він зобов'язаний дотримуватися законів і забезпечувати правопорядок, а держава має право вимагати від нього це.

Ретроспективна юридична відповідальність настає тільки після вчинення протиправного діяння. Вона базується на державному примусі, виражається у визначених санкцією негативних наслідках для правопорушника особистого, майнового, організаційного характеру і здійснюється у процесуальній формі.

5. Позитивну юридичну відповідальність слід вважати добровільною формою реалізації юридичної відповідальності, яка полягає у відповідальності за майбутні дії, в активній поведінці стосовно правильного, належного виконання суб'єктом своїх обов'язків, дотримання і виконання вимог права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів права, яка заохочується у вигляді застосування державою різних заходів правового заохочення (особистого, майнового та організаційного характеру). Враховуючи викладене, можна зробити висновок щодо багатогранності категорії «юридична відповідальність». Чим вищий рівень відповідальності в активному сенсі (позитивна відповідальність), тим краще у суспільстві дотримуються соціальні норми і рідше застосовується відповідальність у її ретроспективному аспекті (пасивна, негативна відповідальність).

6. Зловживання правом – це здійснення особою свого суб'єктивного права всупереч його призначенню, з використанням такої форми реалізації, яка виходить за межі здійснення даного права, що завдало шкоди охоронюваним суспільним благам. Феномен зловживання правом є різновидом правопорушення: латентним (якщо суб'єкт, здійснюючи право, порушує лише правові принципи) або явним (якщо суб'єкт порушує конкретні норми права, за що передбачено певні санкції).

7. Форми зловживання правом такі: шикана; зловживання правом з метою задоволення власних корисливих інтересів. Достатньо широкий простір свавільного розсуду, що надається суб'єкту при виборі способів реалізації свого суб'єктивного права, породжує спокусу отримати більше благ, ніж передбачалося законодавцем при юридичному закріпленні певного права; зловживання владою та посадовими повноваженнями.

У разі встановлення факту зловживання правом воно не захищається і не охороняється. Юридична відповідальність настає тільки у разі встановлення факту зловживання суб'єктивним правом, а це можливо, коли зловживання правом завдає істотну шкоду інтересам, що охороняються законом.

8. Особливою формою зловживання правом є шикана. Шикана здійснюється з єдиною метою – завдати шкоду іншій особі. У законодавстві України термін шикана не закріплений, що є його суттєвим недоліком. У ст. 13 Цивільного кодексу України міститься заборона здійснювати право із наміром завдати шкоди іншій особі (тобто фактично – шикана) та зловживати правом у інших формах, а також встановлено обов'язок при здійсненні цивільних прав додержуватися моральних засад суспільства та не порушувати права інших осіб. Дії особи слід вважати шиканою у тих випадках, коли вони здійснюються із прямим умислом та з єдиною метою – завдати шкоду іншій особі. Подібними діями є, наприклад, зміна власником земельної ділянки русла потоку для того, щоб відвести його із сусідньої ділянки, розташованої нижче за течією. Істотною ознакою шикани є прямий умисел та настання суспільно-шкідливих наслідків у результаті її здійснення. Якщо правомочний суб'єкт реалізував своє право лише для того, щоб завдати шкоди іншій особі, але не добився з яких-небудь причин бажаного результату, то шикани в його діяч немає.

9. Право лісокористування в Україні розвивається у руслі європейських тенденцій. До основних перспектив розвитку можна віднести запровадження електронного обліку деревини та лісопродукції, запровадження клубної систем и мисливства впровадження модернізованих методів переробки деревини, застосування безвідходних, маловідходних та енергозберігаючих технологій. Наведені вище напрямки розвитку потребують відповідного законодавчого забезпечення шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, зокрема до Закону України “Про мисливське господарство та полювання”. Крім того, необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою посилення відповідальності за лісові правопорушення.

10. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення права приватної власності на землю в Україні має низку проблем. Законодавче регулювання права приватної власності на землю не можна вважати достатнім. До проблем права приватної власності на землю в Україні можна віднести, зокрема, мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, відсутність механізму реалізації набуття права власності на земельну ділянку на підставі набувальної давності, корумпованість органів влади та місцевого самоврядування, недоліки правового регулювання викупу земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

11. Недоліком Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є встановлення платних послуг екологічного характеру, що не може сприяти законності у діяльності органів виконавчої влади та захисту довкілля. Встановлення підстав для надання платних послуг, суперечить Конституції України та Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади».

12. Законодавство України ґрунтується на пріоритеті сировинно-витратного спрямування економіки, що призводить до руйнування природно-ресурсного потенціалу, негативно відображається на стані об'єктів довкілля, а відтак і здоров'ї населення, та потребує удосконалення.

13. До заходів профілактики порушень у сфері природоресурсного законодавства можна віднести: спостереження за станом природних ресурсів; надання власникам і природокористувачам обов'язкових до виконання вказівок з питань використання та охорони природних об'єктів та їх ресурсів, усунення виявлених недоліків; одержання від органів виконавчої влади, власників і користувачів даних про наявність, стан і використання природних об'єктів та їх ресурсів тощо. Для зменшення кількості природоресурсних правопорушень необхідно активно впроваджувати профілактичні заходи, а також запровадити адміністративну відповідальність юридичних осіб за природоресурсні правопорушення.

14. Екологічні злочини – це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери

(повітря, землю, надра, води тощо), проте наслідки екологічних злочинів залишаються здебільшого непередбаченими. Тому, основним завданням держави на сучасному етапі є забезпечення еколого-правової освіти на належному рівні як основного засобу профілактики екологічних злочинів.

15. Проблема правового регулювання змісту організації та діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту об'єктів довкілля може бути усунена шляхом створення єдиної національної організації захисту об'єктів довкілля від негативних чинників та національної організації з використання об'єктів довкілля та надр.

Запропоноване таке визначення:

Національна організація захисту об'єктів довкілля є центральним органом виконавчої влади, в обов'язки якого входять питання захисту людини та об'єктів довкілля від дії негативних факторів; охорони ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною; передбачається, що НОЗД виконуватиме роль єдиної координуючої служби захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, якій надані права здійснювати нагляд за діяльністю інших центральних органів виконавчої влади, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб у означеній сфері.

Національна з використання об'єктів довкілля та надр є єдиним центральним органом виконавчої влади, в обов'язки якого входять питання раціонального використання надр та об'єктів довкілля, що використовуються у якості природних ресурсів, їх охорона. Окрім зазначених питань на цей орган має бути покладений обов'язок здійснення адміністративних процедур у сфері відновлення земель, стан яких порушений внаслідок гірничих робіт, інших видів господарської діяльності, пов'язаних із використанням об'єктів довкілля у якості природних ресурсів.

ПРОПОЗИЦІЇ

Для вдосконалення встановленого правовими нормами порядку та умов застосування кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальностей за порушення природоресурсного законодавства потрібно внести такі зміни до нормативно-правових актів:

1. Законодавче регулювання прав на землю не можна вважати достатнім. Для його вдосконалення необхідно не розмежувати в Земельному кодексі України правове регулювання емфітевзису та правове регулювання суперфіцію, присвятити їм окремі статті. Крім того, слід доповнити дану главу Земельного кодексу України нормами про оплату емфітевзису та суперфіцію, положеннями про права та обов'язки емфітевта й суперфіціарія. Необхідно внести зміни до ч. 6 ст. 102-1 та зазначити як підставу припинення емфітевзису і суперфіцію, істотне погіршення земельної ділянки, необхідно розробити та затвердити типові або ж примірні договори про встановлення емфітевзису чи суперфіцію. Також варто законодавчо обмежити коло можливих набувачів користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, включивши до нього фізичних осіб, які мають сільськогосподарську освіту чи досвід роботи у сільському господарстві, чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва, або ж юридичних осіб, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва, та дати поняття сільськогосподарським потребам.

2. Для вдосконалення правового регулювання концесійного землекористування необхідно внести зміни до Земельного кодексу України, доповнивши ч. 1 ст. 94 визначенням поняття «концесія земельної ділянки» та «зміст концесії земельної ділянки», а саме: концесія земельної ділянки – це земельні правовідносини, пов'язані із наданням земельної ділянки для задоволення суспільних потреб і отримання прибутку на підставі договору, платній та строковій основі уповноваженим органом виконавчої влади чи місцевого самоврядування юридичній або фізичній особі, за умови взяття на себе концесіонером відповідних зобов'язань для реалізації суспільного інтересу.

Зміст концесії земельної ділянки полягає у наданні державою або територіальною громадою права на земельну ділянку для здійснення концесійної діяльності з метою задоволення суспільних потреб.

3. Доцільно також внести зміни до ст. 3 Закону України “Про концесії”, виклавши її у такій редакції: «У концесію можуть надаватися об’єкти права державної чи комунальної власності та земельні ділянки, на яких вони розташовані, що використовуються для здійснення діяльності у таких сферах господарської діяльності...».

Концесійне використання земельних ресурсів відрізняється від орендного землекористування за об’єктом, метою та строками надання земельних ділянок, правосуб’єктністю сторін, тому концесія має бути закріплена у Земельному кодексі України як самостійна форма землекористування. Варто визначити в ч. 3 ст. 94 Земельного Кодексу України, що для здійснення концесійної діяльності земельні ділянки можуть надаватися на підставі договору концесії, а не оренди. Доцільним буде зазначення у договорі концесії окремого розділу щодо земельних відносин концесіонера та концесієдавця.

4. Доцільно доповнити ст. 119 Земельного кодексу України положеннями щодо порядку реалізації набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування.

5. Для вдосконалення організаційних та правових аспектів розслідування земельних злочинів необхідними є розробка методичних рекомендацій, створення кваліфікаційних курсів для слідчих, протидія корупції. Знання особливостей виявлення злочинів надасть можливість працівникам правоохоронних органів визначити основні форми та способи вчинення злочинів у сфері земельних відносин, змоделювати злочинну поведінку осіб, які підозрюються у їх вчиненні, сформулювати порядок дій при фіксації злочинної діяльності.

6. До заходів профілактики порушень у сфері земельного законодавства можна віднести: спостереження за станом земель; надання власникам і землекористувачам обов’язкових до виконання вказівок із питань використання та охорони земель, усунення виявлених недоліків; одержання від органів виконавчої влади, землевласників і землекористувачів даних про наявність,

стан і використання земельних угідь тощо. Для зменшення кількості земельних правопорушень необхідно активно впроваджувати профілактичні заходи, а також запровадити адміністративну відповідальність юридичних осіб за земельні правопорушення.

7. Численні законодавчі акти у сфері охорони природи свідчать не тільки про суперечливість створеної системи контролю заради контролю, а й грубі порушення статті 19 Конституції України (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України). Тому, відповідно до статей 3, 13, 50 Конституції України та положень Всесвітньої Хартії природи пропонується встановити такі функції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів: запобігання спричиненню шкоди довікілью від негативних факторів, у тому числі й при веденні робіт, пов'язаних із використанням її об'єктів та ресурсів надр; ліквідація наслідків завданої довікілью шкоди; забезпечення виконання з боку юридичних та фізичних осіб встановлених законом вимог у галузі захисту довікілья; притягнення до відповідальності винних у завданні шкоди довікілью.

8. Обґрунтовано, що існуючі законодавчі положення у галузі охорони навколишнього природного середовища не узгоджуються з вимогами статей 1, 3, 8, 19, 50 Основного Закону, змістом яких є забезпечення гілками влади права людини на безпечне для життя та здоров'я довікілья. Тому, на основі комплексного підходу, необхідно привести законодавство України в означеній сфері відповідно до Конституції України та Всесвітньої Хартії природи.

9. Необхідно внести зміни до законодавства, що передбачає покарання за порушення лісового законодавства. Зокрема, враховуючи особливу небезпечність забруднення лісу хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими й побутовими відходами, стічними водами, доцільно такі забруднення віднести до загальнонебезпечних способів знищення чи пошкодження лісових масивів, за застосування яких передбачена кримінальна відповідальність.

10. Слід посилити відповідальність за незаконну порубку лісу, для чого необхідно уточнити кваліфікуючі ознаки (систематичність здійснення порубки), передбачити більш суворі санкції для службових осіб, які сприяли здійсненню незаконних порубок чи організували їх.

11. Варто розширити склад адміністративних санкцій, що мають застосовуватися до лісопорушників (передбачити застосування таких стягнень як конфіскація предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку), встановити посилену відповідальність за повторне скоєння адміністративного правопорушення.

12. Доцільно внести зміни до земельного законодавства України. Зокрема, доповнити ст. 119 Земельного кодексу України положеннями щодо порядку реалізації набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування, прийняти Закон України "Про ринок земель".

13. П. 5 Перехідних положень Податкового кодексу України викласти у такій редакції:

«Якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного й кримінального законодавства у частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, та крім випадків встановлення розмірів штрафів за порушення природоресурсного законодавства, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року».

14. З огляду на викладене, вбачається доцільним запропонувати теоретичне визначення поняття інституту «служби захисту довкілля», під яким слід розуміти сукупність адміністративно-правових та технічних норм, які визначають організаційно-правовий статус національної організації захисту довкілля і регламентують безпосереднє виконання нею обов'язків, що впливають із приписів статей 3, 50 Конституції України: здійснення превентивних заходів із попередження впливу негативних факторів на людину та об'єкти довкілля; ліквідація їх

наслідків; реалізація майнового впливу на винних осіб у спричиненні шкоди об'єктам довкілля, шляхом передачі матеріалів про адміністративні правопорушення до суду; забезпечення неухильного застосування, дотримання та виконання чітко визначених на законодавчому рівні правил захисту об'єктів довкілля від негативних чинників у всіх сферах виробничо-господарської та приватної діяльності; виконання інших функцій, що випливають із положень Конституції України та Всесвітньої Хартії природи.

Список використаної літератури

1. Аверьянова Т. В. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин. – М. : Новый Юрист, 1997. — 64 с.
2. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / М. М. Агарков // Цивилистическая практика. Информационный бюлетень. – 2002. – Вып. 5. – С. 97–108.
3. Аксенов Р. Г. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств : [учеб. пособие] / Р. Г. Аксенов, С. Р. Акимов. – Тюмень, 2006. — 18 с.
4. Бакалінська О. О. Добросовісність і розумність в цивілістичній концепції здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав / О. О. Бакалінська // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2011. – № 3 (11). – С.172–176.
5. Балакин К. В. Обжалование постановлений судов гражданской юрисдикции во Франции: дис. на соискание канд. юрид. наук. / К. В. Балакин. – М., 2001. – 170 с.
6. Батаев И. А. Оперативно-разыскное и криминалистическое обеспечение процесса расследования краж из квартир граждан : дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Батаев Иса Ахмадович. – Ижевск, 1998. – 178 с.
7. Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 5–11.
8. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : [в 3 т.] / Белкин Р. С. – М. : Акад. МВД СССР, 1977 – Т. 1: Общая теория советской криминалистики. – 1977. – 512 с.
9. Беляков К. И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / К. И. Беляков. – К., 1993. — 23 с.

10. Білявський Г. О. Основи екологічних знань: підручник / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй. – К.: Либідь, 1997. – 297 с.
11. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т.2. – 1991. – 464 с.
12. Бондар Л. Поняття та система природоресурсного права України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pryrodoresurs.blogspot.com/2006/02/1_20.html
13. Бондарчук Н. В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення / Н. В. Бондарчук // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63), № 2. – С. 407–411.
14. Бондарчук Н. В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства щодо земель авіаційного транспорту / Н. В. Бондарчук // Людина, суспільство, держава: правовий вимір у сучасному світі : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 27 лют. 2014 р. – К. : МП ЛЕСЯ, 2014. – С. 485–487.
15. Бондарчук Н. В. Актуальні питання правового режиму лісів України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 276–279.
16. Бондарчук Н. В. Актуальні проблеми правового режиму лісів Житомирщини / Н. В. Бондарчук // Наука. Молодь. Екологія – 2008 : зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 22–23 трав. 2008 р. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 2. – С. 70–73.
17. Бондарчук Н. В. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування / Н. В. Бондарчук, С. М. Козел // Порівняльно-аналітичне право, електронне фахове видання. – 2016 – № 1. – С. 160–162.
18. Бондарчук Н. В. Злочини у сфері земельних правовідносин / Н. В. Бондарчук // Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19–20 травня 2016 року / Суми : Сумський державний університет, 2016. – С. 73–76.
19. Бондарчук Н. В. Особливості правового режиму земель

авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук // Правова реформа в сучасних умовах : досягнення і перспективи : Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 26 лютого 2016 р.) – Т. П. – Тернопіль: Вектор, 2016 – 332 с.

20. Бондарчук Н. В. Поняття і характеристика земель авіаційного транспорту та їх правового режиму / Н. В. Бондарчук // Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 46. – С. 431–436.

21. Бондарчук Н. В. Поняття, ознаки та види юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : 36. Наук. Ст. за матеріалами II Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Житомир, 10 квітня 2014 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. Нац. агроекологічний ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2014 – 356 с. – С. 255–257.

22. Бондарчук Н. В. Права громадян на землі в Україні / Н. В. Бондарчук // Літописець / ЖДУ ім. І. Франка. – 2015. – Вип. 10 : Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції : зб. доп. 2-ої Всеукр. наук.-практ. конф., 26–27 листоп. 2014 р. – С. 106–108.

23. Бондарчук Н. В. Права на землі авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук // Наука. Молодь. Екологія – 2010 : зб. тез доп. 6-ої Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 26–28 трав. 2010 р. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 204–206.

24. Бондарчук Н. В. Право власності на землі авіаційного транспорту України та користування ними / Н. В. Бондарчук // Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки. – 2010. – Вип. 49. – С. 454–459.

25. Бондарчук Н. В. Право лісокористування в Україні / Н. В. Бондарчук // Митна справа. – 2012. – № 6 (84), ч. 2, кн. 2. – С. 374–378.

26. Бондарчук Н. В. Право приватної власності на землю в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. В. Бондарчук // Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań : materiałach Międzynarodowej Naukowi-Praktycznej Konferencji, 28.12.2012 – 30.12.2012 r. – Warszawa : Diamond trading tour, 2012. – S. 24–26.

27. Бондарчук Н. В. Право частной собственности на леса в Украине / Н. В. Бондарчук // Современные тенденции правового регулирования экологических отношений : материалы междунар. науч.-практ. конф., 26–27 апр. 2013 г. – Минск : БГУ, 2013. – С. 124–126.

28. Бондарчук Н. В. Правове забезпечення раціонального використання та охорони земель авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 267–271.

29. Бондарчук Н. В. Правовий режим земель авіаційного транспорту України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Н. В. Бондарчук – К., 2011. – 20 с.

30. Бондарчук Н. В. Правовий режим земель авіаційного транспорту України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.06 / Бондарчук Наталія Валеріївна. – К., 2011. – 181 с.

31. Бондарчук Н. В. Правовий режим земель: до визначення сутності і змісту / Н. В. Бондарчук // Правова держава. – 2012. – Вип. 23. – С. 606–610.

32. Бондарчук Н. В. Природоресурсне законодавство: до визначення сутності і змісту // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : 36. Наук. Ст. за матеріалами I Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Житомир, 11 квітня 2013 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. Нац. агроекологічний ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2013 – 201 с. – С. 148–150.

33. Бондарчук Н. В. Проблеми права власності на землю в Україні / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 289–292.

34. Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання емфітевзису і суперфіцію за законодавством України / Н. В. Бондарчук, Я. В. Ковальська // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Сер. Юридичні науки. – 2013. – № 3. – С. 113–117.

35. Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання концесії земельної ділянки за законодавством України / Н. В. Бондарчук, Я. В. Ковальська // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Сер. Юридичні науки. – 2015. – № 2 (I). – С. 149–153.

36. Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання щодо земель авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук // Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 жовт. 2009 р. – К. : ІРІДІУМ, 2009. – С. 128–131.

37. Бондарчук Н. В. Проблеми правового регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення // Літописець. Випуск 11: Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (Житомир, 26-27 листопада 2015 року) – Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2016. – С. 6-8.

38. Бондарчук Н. В. Проблеми реалізації позитивної відповідальності за природоресурсним законодавством України // Наукові читання – 2015 : зб. тез доповідей конференції науково-педагогічних працівників науково-інноваційного інституту екології та лісу (м. Житомир, 26 лютого 2015 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2015. – С.92–94.

39. Брэбан Г. Французское административное право: пер. с фр. / Г. Брэбан ; под ред. и со вступ. ст. С. В. Боботова. – М.: Прогресс, 1988. – 488 с.

40. Бусуйок Д. В. Обмеження прав на землю за законодавством України / Д. В. Бусуйок. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка» –2006. –121 с.

41. Василенко Л. П. Відображення принципів верховенства права та законності у діяльності органів виконавчої влади з питань екології // Права людини: історія і сьогодення: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 6 грудня 2012 р.) / Жит. держ. універ. ім. І. Франка. — Житомир, 2012. – С. 80–84.

42. Василенко Л. П. Декларирование принципов правового государства в деятельности органов исполнительной власти по вопросам охраны окружающей среды // Современные тенденции правового регулирования экологических отношений : сб. тезисов Международной научно-практической конференции (Минск, Республика Беларусь, 26-27 апреля 2013 г.). – 2013. – С. 15–18.

43. Василенко Л. П. Деякі питання змісту організації та

діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» – К., 2011. – Вип. 157. – С. 226–235.

44. Василенко Л. П. Деякі проблемні питання понятійного апарату інституту охорони довкілля / Л. П. Василенко // Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права: Право. Економіка. Управління. – 2009. – № 3. – С. 166–171.

45. Василенко Л. П. Законодавче регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з розглядом адміністративних правопорушень // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя, 2011. – Частина II. – С. 11–13.

46. Василенко Л. П. Зміст функцій управління та державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища // Достижения науки за последние годы. Новые наработки: тезы выступлений международной научно-практической конференции «Вестник. Наука й практика». Варшава, 2012. – Часть 4. – С. 8-12.

47. Василенко Л. П. Історія становлення державної та правової політики у галузі захисту об'єктів довкілля від негативних факторів / Л. П. Василенко // Часопис Київського університету права: Київський університет права НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2014. – № 3. – С. 132–136.

48. Василенко Л. П. Організаційно-правові засади діяльності органів державної виконавчої влади з питань екології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право та процес, фінансове право, інформаційне право” / Л. П. Василенко. – К., 2012. – 23 с.

49. Василенко Л. П. Узгодженість національного законодавства у галузі охорони навколишнього природного середовища з положеннями Всесвітньої Хартії природи // Літописець. Випуск 11: Збірник тез за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції» (Житомир, 26–27

листопада 2015 року) – Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2016. – С. 14–17.

50. Василенко Л. П. Повноваження та компетенція центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів / Л. П. Василенко // Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. – 2015. – № 1. – С. 101–108.

51. Василенко Л. П. Порівняльний аналіз норм російського, білоруського та національного законодавства щодо правового регулювання діяльності державних органів у сфері захисту об'єктів довкілля // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : Зб. Наук. Ст. за матеріалами II Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Житомир, 10 квітня 2014 р.) / ЖНАЕУ, 2014 – 356 с. – С. 144–146.

52. Василенко Л. П. Правові засади діяльності державних органів Російської Федерації у сфері захисту об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць, серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1. – С.162–166

53. Василенко Л. П. Правові проблеми діяльності органів виконавчої влади з питань екології: монографія / Л. П. Василекно – Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. – 122 с.

54. Василенко Л. П. Проблемні питання законодавчого регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з порушенням законодавства про захист об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. 2011. – № 1. – С. 180–187.

55. Василенко Л. П. Проблемні питання сучасного стану правового регулювання діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об'єктів довкілля / Л. П. Василенко // Науково-аналітичний журнал: Митна справа. – 2012. – № 6, ч. 2, кн. 2. – С. 219–227.

56. Василенко Л. П. Сучасний стан правового регулювання діяльності органів виконавчої влади у галузі захисту об'єктів довкілля // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 11 квітня 2013 р.). ЖНАЕУ, 2013. – С. 81–84.

57. Василенко Л. П. Удосконалення національного законодавства про захист довкілля шляхом приведення у відповідність до Конституції України та Всесвітньої Хартії природи // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 11 квітня 2013 р.). ЖНАЕУ, 2013. – С. 265–269.

58. Василенко Л. П. Тенденції удосконалення національного законодавства про захист довкілля / Л. П. Василенко // Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – 2014. – № 7. – Режим доступу до ресурсу: www.PAP.IN.UA. – С. 110–114.

59. Вольтинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений : методологические, организационные и правовые проблемы : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. А. Вольтинский. – М., 1991. – 26 с.

60. Вольтинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : [пособие] / Вольтинский В. А. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. — 80 с.

61. Воронов А. М. Содержание системы информационного обеспечения управления органами внутренних дел / А. М. Воронов // Российский следователь. – 2004. – № 2. – С. 44–45.

62. Гаврилин Ю. В. Криминалистика в понятиях и терминах : [учеб. пособие] / Гаврилин Ю. В., Головин А. Ю., Тишутина И. В. — М. : Книжный мир, 2006. – 384 с.

63. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галаган Владимир Иванович. – К., 1992. – 239 с.

64. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. И. Галаган. – К., 1992. – 24 с.

65. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності : [монографія] / Галаган В. І. – К. : НАВСУ, 2002. – 299 с.

66. Гижевский В. К. Сущность и назначение мер административного принуждения, применяемых органами внутренних дел на транспорте в целях охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Государственное право и управление ; советское строительство ; административное право ; финансовое право” / В. К. Гижевский. – К., 1984. – 10 с.

67. Голубенко Г. А. Техничко-криміналістическе забезпечення розкриття квартирних краж на первоначальному етапі розслідування (По матеріалам органів поліції Республіки Молдова) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Голубенко Г. А. – М., 1993. – 196 с.

68. Горovenko В. В. Злоупотребление правом как форма недобросовестного поведения / В. В. Горovenko, Ю. В. Ляшенко, Н. В. Тарков, А. И. Фаурян // Академический вестник ТГАМЭУП. – 2010. – № 3. – С. 15–19.

69. Горячев Э. К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Горячев Эдуард Константинович. – М., 2004. – С.29–30.

70. Господарський кодекс України: офіц. текст: за станом на 20 січня 2007 р. – Харків: Одиссей, 2007. – 323 с.

71. Гоштинар С. Л. Правове регулювання ведення державного земельного кадастру в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Гоштинар С. Л. – Київ, 2008. – 199 с.

72. Гражданское уложение Германии. / Научн. редакторы: А. Л. Маковский и др. – 2-е изд., доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 816 с.

73. Гражданское уложение Германской Империи: перевод с немецкого. – С.– Пб.: Тип. Правительствующего Сената, 1898. – 522 с.

74. Грамович Г. И. Некоторые вопросы технико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства / Г. И. Грамович // Актуальные проблемы судебной экспертизы и

криміналістики : тез. докладов науч.-практ. конференції / [редкол. : В. Ф. Берзин (отв. ред.) и др.]. – К., 1993. – С. 86–88.

75. Дановська І. І. Сучасний стан та напрямки удосконалення тактико-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів [Текст] / І. І. Дановська // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. – Харків: Право, 2010. – С. 266–270.

76. Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дановська Ірина Ігорівна. – К., 2012. – 280 с.

77. Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність” / І. І. Дановська. – К., 2012. – 16 с.

78. Дановська І. І. Техніко-криміналістичне забезпечення процесу розкриття та розслідування злочинів: міжнародний досвід / І. І. Дановська // Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю : тези доп. Міжнар. наук.-теорет. конф., (Київ, 24 берез. 2010 р.) / редкол. : М. Г. Вербенський, В. Я. Горбачевський, Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа [та ін.] ; КНУВС. – К., 2010. – С. 68–70.

79. Доманжо В. Ответственность за вред, причиненный путем злоупотребления правом / В. Доманжо // Ученые записки Казанского университета. Кн. 5. – М., 1913. – С. 1–16.

80. Дейнека А. М. Лісовий сектор: аналіз структури, взаємодії з іншими секторами економіки та довкіллям / Дейнека А.М. // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 144–151.

81. Державне регулювання економіки: навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко [та ін.].– К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

82. Джу́жа А. Н. Предупреждение действий, дезорганизующих работу исправительно-трудовых учреждений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / А. Н. Джу́жа. – К., 1984. – 16 с.

83. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та

ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 року / Європейський Парламент та Рада ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_965.

84. Довідка про результати здійснення державного нагляду (контролю) за 2015 рік Державної екологічної інспекції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dei.gov.ua/menyu-3/2011-12-19-07-30-27/zv2015/2936-pro-rezultati-zdijsnennya-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-za-doderzhanniam-vimog-zakonodavstva-u-sferi-okhoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-za-2015-rik.html>.

85. Доповідна записка про реальні загрози національній безпеці України внаслідок самоусунення Мінекобезпеки України від координації діяльності органів виконавчої влади щодо збереження довкілля та про невідкладні заходи з екологізації сільськогосподарського виробництва: від 18.12.99 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ecportal.univ.kiev.ua/uk>.

86. Дякін О. Я. Типові версії у справах про злочини у сфері земельних відносин / О. Я. Дякін // Вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 240–246.

87. Европейские экологические регионы // День. – 2008. № 106–19 июня 2008 года. [Електронний ресурс]. – режим доступа : www.day.kiev.ua/20304.

88. Егоров К. Криминалистическое обеспечение государственного обвинения / К. Егоров // Законность. – 1994. – № 11. – С. 37–38.

89. Європейська соціальна хартія: прийнята Радою Європи 18 жовт. 1961 р., реєстр. № ETS №35 // ССРСР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 475 с.

90. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :– <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

91. Заблодська І. І. Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів проти довкілля / І. І. Заблодська // збірник наук. ст. за матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 11 квітня 2013 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України ; ЖНАЕУ . – Ж. : ЖНАЕУ , 2013. – С. 152–155.

92. Завальнюк В. В. Загально-теоретичні основи державного управління якістю навколишнього природного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. В. Завальнюк. – Одеса, 1994. – 20 с.

93. Загіка Г. В. Щодо визначення поняття «інформаційне забезпечення» / Г. В. Загіка, Г. О. Лузанова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Спец. випуск : [у 3 ч.]. – Луганськ, 2008. – № 5, ч.1. – С. 166–172.

94. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 року / Верховна Рада України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.

95. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. №1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 41. – Ст. 546.

96. Звіт про результати роботи Державної інспекції сільського господарства України за 11 місяців 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disgu.gov.ua/index.php/dostup-do-publichnoi-informacii/zvity>.

97. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / І. В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2 (23). – С. 10–15.

98. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2002 р. – № 3–4 – Ст. 27.

99. Ибрагимов К. Х. Земли сельскохозяйственного назначения: понятие, сущность и особенности правовой охраны / К. Х. Ибрагимов, А. К. Ибрагимов // Право и политика. – 2004. – № 4. – С. 84–87.

100. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.

101. Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / А. В. Ищенко. – К., 1984. – 13 с.

102. Ищенко А. В. Криминалистическая рекомендация как

средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ищенко Андрей Владимирович. – К., 1984. – 260 с.

103. Ищенко А. В. Криминалистическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений : [учеб.-справ. пособие] / А. В. Ищенко, В. В. Матвиенко. — Одесса : НИРИО ОИВД, 1999. — 112 с.

104. Ищенко А. В. Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью / Ищенко А. В., Ищенко Н. Д., Иерусалимов И. А. – К. : Правник ; НАВСУ, 1997. – 60 с.

105. Ищенко А. В. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью : [учеб. пособие] / А. В. Ищенко, Н. С. Карпов. – К. : НАВДУ, 1997. – 136 с.

106. Ищенко А. В. Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики / А. В. Ищенко // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами : [науч. труды / МВД Украины, Украинск. академия внутренних дел]. – К., 1992. – 57 с.

107. Ищенко Е. П. Понятие и структура информационного обеспечения следственной деятельности / Е. П. Ищенко, П. П. Ищенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спец. випуск : [у 3 ч.]. — Луганськ, 2008. – №5, ч.1. – С. 3–12.

108. Іерусалімов І. О. Генезис проблематики криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалімов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 1(5). – С. 47–52.

109. Іерусалімов І. О. Евристична функція теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалімов // Криміналістичний вісник. – К., 2006. – Вип. 2(6). – С. 50–55.

110. Іерусалімов І. О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності : [навч. посіб.]. / Іерусалімов І. О. – К. : Науковий світ, 2000. – 67 с.

111. Іерусалімов І. О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / І. О. Іерусалимов. – К., 1998. – 16 с.

112. Іерусалимов І. О. Передумови теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / І. О. Іерусалимов // Криміналістичний вісник. – К., 2005. – Вип. 2(4). – С. 56–59.

113. Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (постановка проблеми) / А. В. Іщенко, В. В. Матвієнко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. — Запоріжжя, 1998. – Вип.2. – С. 171–178..

114. Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. – К. : НАВСУ, 2002. – 212 с.

115. Іщенко А. В. Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах (теоретико прикладний аспект) : [монографія] / А. В. Іщенко, С. В. Павлов. – Запоріжжя : Запоріжжя, 2004. – 191 с.

116. Іщенко А. В. Слідчі помилки : сутність, методи дослідження та шляхи запобігання : [монографія] / А. В. Іщенко, А. Б.Марченко ; МВС України. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 216 с.

117. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : [навч. посіб.] / Іщенко А. В., Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.

118. Каракаш І. І. Право собственности на землю и право землепользования в Украине : [науч.-практ. пособие] / Каракаш І. І. – К. : Истина, 2004. – 216 с.

119. Карпов Н. С. Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Карпов Никифор Семенович. – К., 1989. – 216 с.

120. Картагенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття: від 29 січня 2000 р. // [Електронний ресурс]// – режим доступа : <http://search.ligazakon.ua>.

121. Касперський І. П. Поняття, форми та значення криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності / І. П. Касперський // Теорія та практика

криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. міжнар. наук.-практ. конференції : [в 2 ч.] / МВС України. НАВСУ. Ф-т підготовки слідчих та криміналістів. – К., 2001. – Ч. 1. – 163 с.

122. Кіндюк Б. До питання про тимчасову передачу лісів селянству за часів НЕПу/ Б. Кіндюк // Юридична Україна. – 2011. – № 1. – С. 66–70.

123. Кіндюк Б.В. Правове регулювання охорони лісів на українських землях у складі Російської та Австро-угорської імперій / Б.В. Кіндюк // Часопис Київського університету права. – 2009. – №3. – С. 41.

124. Клименко Н. И. Природа и структура криминалистического знания / Н. И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1991. – Вып.43. – С. 10–17.

125. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1152.

126. Колівошко А. А. Феномен зловживання правом (теоретико-правовий аспект) / А. А. Колівошко // Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності : збірник наукових праць / за ред. В. В. Галуцька. – Херсон-Тернопіль : ХІОІ ХНУВС, 2011. – С. 84–86.

127. Колісник Б. І. Інвестиційне забезпечення розвитку лісогосподарського комплексу: сучасний стан та пошук додаткових джерел / Колісник Б. І. // Інвестиції: практика і досвід. – 2008. – №7. – С. 3–7.

128. Коломацкий В. Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений / В. Г. Коломацкий // Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью : информ. бюл. №13. – М., 2001. – С.19–23.

129. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

130. Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право;

аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. В. Краснова. – Київ, 2010. – 34 с.

131. Криміналістика : [учебник] / под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Образцова. – М. : Юристь, 1997. – 744 с.

132. Крупнова Т. Г. Химия окружающей среды: учеб. пособие / Т. Г. Крупнова, Ю. И. Сухарев. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2005. – Ч. 2. – С. 36.

133. Кулинич П. Особисті земельні сервітути за законодавством України / П.Кулинич // Юридичний журнал. – 2004. – № 10. – С.27–31.

134. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. В. Лисенко. – Київ, 2006. – 32 с.

135. Лисиченко В. К. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений / В. К. Лисиченко В. П. Бахин // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики : тезисы науч.-практ. конференции. – К., 1993. – С. 84–86.

136. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

137. Лоїк Г. К. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення вимог земельного законодавства України / Г. К. Лоїк, С. А. Диптан // Сучасні проблеми аграрного і природо ресурсного права : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. 30–31 жовтня 2009 р., Київ / за заг. ред. В. М. Єрмоленка та ін. – К. : ІРІДІУМ, 2009. – С. 179–181.

138. Лук’янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / Є. Д. Лук’янчиков. – К., 2005. – 36 с.

139. Лук’янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лук’янчиков Євген Дмитрович. – Київ, 2005. – 460 с.

140. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Лук'янчиков Є. Д. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

141. Ляшенко Р. Д. Генезис та сутність категорії шикана у праві / Р. Д. Ляшенко // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 11 квітня 2013 р.). – Житомир, 2013. – С. 27–30.

142. Ляшенко Р. Д. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації / Р. Д. Ляшенко // Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. – 2012. – № 3. – С.22–25.

143. Ляшенко Р. Д. Презумпція законності судового рішення / Ляшенко Р. Д., Власюк М. В. // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки. – 2013. – № 3 (Частина 1). – С. 19–24.

144. Ляшенко Р. Д. Теоретико-правові аспекти юридичної відповідальності / Р. Д. Ляшенко // Наукові читання – 2014 : наук.-теорет. зб. / ЖНАЕУ. – Житомир : ЖНАЕУ, 2014. – Т. 2. – С. 112–114.

145. Ляшенко Р. Д., Бассейновый принцип управления водными ресурсами Украины // Современные тенденции правового регулирования экологических отношений : сб. тезисов Международной научно-практической конференции (Минск, Республика Беларусь, 26-27 апреля 2013 г.). – 2013. – С.105–108.

146. Ляшенко Р. Д. Законодавче закріплення категорії зловживання правом // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : Зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 10 квітня 2014 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. нац. агроекологічний ун-т. – Ж. : ЖНАЕУ, 2014. – С. 34–35.

147. Ляшенко Р. Д. Нетипові нормативні регулятори у природоресурсному законодавстві // Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції: зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (Житомир, 26-27 листопада 2014 р.). – Житомир, 2014. – С.91–94.

148. Ляшенко Р.Д. Шикана у цивільних правовідносинах: до

визначення сутності та змісту / Р. Д. Ляшенко, К. І. Бальковська // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 60–63.

149. Ляшенко Р. Д. Шикана як особливий вид зловживання правом / Р. Д. Ляшенко, К. І. Бальковська // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014. – № 2 (Частина 1). – С. 15–21.

150. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / А. Б. Марченко. — К., 2006. — 23 с.

151. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матвієнко Володимир Васильович. – К., 1999. – 248 с.

152. Міжнародна конвенція про захист рослин: затв. конф. ФАО на її 29-ій сесії у листоп. 1997 р. // [Електронний ресурс]// - Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

153. Мілімко Л.В. Особливості протидії земельних злочинам / Л.В. Мілімко // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 115–119.

154. Мілімко Л. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин / Л. Мілімко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 28–38.

155. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право; фінансове право; інформаційне право» / О. С. Мірошніченко. – Харків, 2005. – 20 с. – С. 13.

156. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР / Мунтян В. Л. – [2-е вид., доп.]. – К. : Вища школа, 1982. – 232 с.

157. Настенко А. В. Виявлення і розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовими особами у сфері земельних правовідносин / А. В. Настенко // Право і безпека. – 2013. – № 3. – С. 95–99.

158. Німко О. Б. Адміністративно-правове регулювання державного молодіжного житлового кредитування [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Німко Ольга Борисівна ; Відкритий

міжнародний ун-т розвитку людини “Україна”. – К. : [б. в.], 2008. – 201 с.

159. Берлач А., Німко О. Управління у сфері державного молодіжного житлового кредитування: правові та організаційні засади // Право України. – 2006. – № 1. – С. 69–71.

160. Німко О. Б. Застосування світового досвіду молодіжного іпотечного кредитування в умовах перехідної економіки України // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №2. – С. 19–22.

161. Німко О. Б. Поняття державного управління у сфері державного молодіжного житлового кредитування, його функції та принципи // Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі: Збірник наукових статей: В 2-х т. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, – 2007. – С.183–188.

162. Німко О. Б. Економічні передумови здійснення державної молодіжної житлової політики // Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Донецьк, 27 жовтня 2006 р. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006.–Ч.І. – С.44–47.

163. Німко О. Б. Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву як орган управління соціально-культурною сферою // Управління адміністративно-політичною діяльністю у сфері захисту прав і свобод громадян та забезпечення правопорядку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 3–4 червня 2005 р.) / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Довженкова О. Ф. – Ч. 2. – Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – С.130–136.

164. Німко О. Б. Організаційно-правові засади управління у сфері державного молодіжного житлового кредитування // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції. – К., Вид-во Університет “Україна”, – 2005. – С.394–396.

165. Німко О. Б. Державне житлове забезпечення молоді – як гарантія соціального захисту // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. тез наук. доп. II Міжнар. наук.-практ.

конф. студ. та аспірантів (17-18 березня 2006 р.). – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – С.419–421.

166. Німко О. Б. Економічні передумови здійснення державної молодіжної житлової політики // Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ч.І. Донецьк, 27 жовтня 2006 року. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С.44–47.

167. Німко О. Б. Юридичні факти у сфері державного молодіжного житлового кредитування // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції. – К., Вид-во Університет “Україна”, – 2006. – С.523–525.

168. Німко О. Б. Поняття державного управління у сфері державного молодіжного житлового кредитування, його функції та принципи // Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі: Збірник наукових статей: В 2-х т. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, – 2007. – С.183–188.

169. Німко О. Б. Напрями вдосконалення управлінського механізму у сфері державного молодіжного житлового кредитування // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому суспільстві: Тези доповідей. – К.: Університет “Україна”, 2007. – С.270–272.

170. Німко О. Механізм правового регулювання організації та проведення земельних аукціонів в Україні / Ольга Німко // Підприємництво, господарство і право : Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2009. – № 10. – С. 130–132.

171. Німко О. Б. Проблемні питання законодавства, що регулює встановлення внесків загальнообов’язкового державного соціального пенсійного страхування фізичними особами – суб’єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування / О. Б. Німко // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – № 4 (17). – 2010. – С. 97–101.

172. Німко О. Б. Адміністративна відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища /

О. Б. Німко // Наукові читання – 2013 : наук.-теорет. зб. / ЖНАЕУ. – Житомир : ЖНАЕУ, 2013. – Т. 1. – С. 185–187.

173. Німко О. Б. Правові засади державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування / О. Б. Німко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Научный журнал. Серия: Юридические науки. – №4. – Симферополь, 2012. – С. 292 – 295.

174. Німко О. Б. Адміністративно-правовий статус Державного земельного банку / О. Б. Німко // Часопис Київського ун-ту права. – 2012. – № 4. – С. 146–148.

175. Німко О. Б. Державне молодіжне житлове кредитування як об'єкт державного управління // Молодь: освіта, наука, духовність : тези доповідей. — Частина II. — К. : Університет «Україна», 2008. – С.104–106.

176. Німко О. Б. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : Зб. Наук. Ст. за матеріалами I Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Житомир, 11 квітня 2013 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. Нац. агроекологічний ун-т. – Ж.: ЖНАЕУ, 2013 – 201 с. – С. 79-81.

177. Німко О. Б. Административная ответственность за порчу сельскохозяйственных земель, загрязнение химическими радиоактивными материалами, нефтью и нефтепродуктами, неочищенными сточными водами, производственными и иными отходами / О. Б. Німко // Современные тенденции правового регулирования экологических отношений : материалы междунар. науч.-практ. конф., Минск, 26–27 апреля 2013 г. ,– Минск : Изд. центр БГУ, 2013. – С. 212–214.

178. Німко О.Б. Правові засади державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування / О. Б. Німко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Научный журнал. Серия: Юридические науки. – № 4. – Симферополь, 2012. – С. 292–295.

179. Німко О. Б. Правові засади діяльності саморегульованих організацій у сфері землеустрою / О. Б. Німко // Митна справа. – № 6 (84). – Ч 2. – 2012. – С. 366–370.

180. О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно деятельности Министерства

аграрної політики і продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких направлена і координується через відповідних міністрів: Закон України від 16 жовтня 2012 р. № 5462-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

181. Образцов В. А. Криміналістика : [курс лекцій] / Образцов В. А. – М. : Право і закон ; Юніфір, 1996. – 448 с.

182. Образцов В. А. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів / Образцов В. А. ; під ред. В. А. Образцова. – М. : Вища школа, 1992. – 350 с.

183. Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом» / Г. Онищенко // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 45–49.

184. Паламарчук В. Про економіко-правову відповідальність в управлінні природокористуванням та охороною навколишнього середовища (теоретико-методологічні) аспекти / В. Паламарчук, Є. Мішеній // Право України. – 1998. – № 6. – С. 30–39.

185. Панченко М. І. Цивільне право України: навчальний посібник / М. І. Панченко. – К.: Знання, 2005. – 583 с.

186. Першиков В. И. Толковый словарь по информатике / В. И. Першиков, В. М. Савинков. — М. : Финансы и статистика, 1991. – 70 с.

187. Першин А. Н. Содержание криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / А. Н. Першин, И. Т. Белов // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : материалы вузов. юбил. науч.-практ. конф., (к 85 летию со дня рождения Р. С. Белкина) : [в 2 ч.]. – М., 2007. – Ч. 2. – С.270–276.

188. Петюх Г. П. Трансгенна навала: трохи історії: [генетично-модифіковані продукти] / Г. П. Петюх // Сільські вісті. – 2007. – № 116. – С. 12.

189. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

190. Поденко В. Ліси – турбота держави. Державне агентство лісових ресурсів звітує перед Президентом України про

свою роботу/ В. Поденко // Лісовий і мисливський журнал. – 2012. – № 4. – С. 2.

191. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 4-е, испр. – М.: Статут, 2003. – 351 с.

192. Полякова Л, Сторожук В., Попков М., Кирилюк С. / Порівняльний аналіз лісових законів Європейських країн // Лісовий і мисливський журнал. – 2003. – № 4. – С. 10–11.

193. Попов Ю. В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика” / Ю. В. Попов. — К., 1989. – 26 с.

194. Природноресурсове право України: навч. посібник / за ред. І. І. Каракаша. – К., 2005; Калинин И. Б. Природоресурсное право. Основные положения. – Томск, 2000.

195. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт: Закон України від 2 жовтня 2012 року р. №5394-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5394-17>.

196. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: закон України від 31 травня 2007 р. №1103-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №35. – Ст. 484.

197. Про затвердження галузевої програми "Захист рослин 2008-2015": наказ Мін-ва аграр. політики України від 6 груд. 2007 р. №867/112 // [Електронний ресурс]// - Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>

198. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова КМ України від 19 верес. 2007 р. №1158 // Офіційний вісник України. – 2007. – №73. – Ст. 2715.

199. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 р. № 454/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 11. – Ст. 617.

200. Про захист рослин: закон України від 14 жовт. 1998 р. №180-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №50. – Ст. 310.

201. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року р. №858-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

202. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. №188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

203. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. №1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 35. – Ст. 546.

204. Про пестициди і агрохімікати: закон України від 2 берез. 1995 р. №86/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №14. – Ст. 91.

205. Про створення Державного земельного банку : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2012 р. № 609 // [Електронний ресурс]. І Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609-2012-п>.

206. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми "Здоров'я 2020: український вимір": розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=244717787>

207. Проект Закону «Про ринок земель» від 07.12.2011 р. №9001-д // [Електронний ресурс]. І Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981.

208. Пронина Л. И. Повышение эффективности социального обеспечения / Пронина Л. И. — М. : Юрид. лит., 1990. — 5–6 с.

209. Радецька В. Я. Мова науки криміналістики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. Я. Радецька. – К., 2002. – 18 с.

210. Рогач О. Я. Становлення та розвиток категорії зловживання правом у законодавстві (XVIII-XIX ст.) / О. Я. Рогач // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 35–39.

211. Салтевський М. В. Інформаційне забезпечення досудового слідства : теоретичний аспект / М. В. Салтевський // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – Вип. 1(32). – С. 134–140.

212. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

213. Самбор М. А. Набуття права власності на земельні ділянки на підставі набувальної давності: український досвід / М. А. Самбор // Право України. – 2011. – № 2. – С. 270 – 277. – С. 274.

214. Сас В. А. Криміналістичне забезпечення провадження дізнання в установах виконання покарань / В. А. Сас // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. міжнар. наук.- практ. конференції / МВС України. НАВСУ. Факультет підготовки слідчих та криміналістів. – К., 2001. – Ч.1. – 70–71 с.

215. Скорченко П. Т. Криміналістика. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування преступлений : [учеб. пособие для вузов] / Скорченко П. Т. – М. : Былина, 1999. – 272 с.

216. Словарь русского языка / под ред. д-ра филолог. наук проф. Н. Ю. Шведовой. – [10-е изд., стереотип.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1973. – 388 с.

217. Словник іншомовних слів / за ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука. – [2-ге вид., виправл. і допов.]. – К. : Укр. рад. енциклопедія, 1985. — 396 с.

218. Смітюх А. В. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами / А. В. Смітюх // Юридичний радник. – 2006. – №6(14). – С. 55–58.

219. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – [4-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 564 с.

220. Сокол В. Ю. Тактико-криміналістичне забезпечення раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / В. Ю. Сокол. – Москва, 1998. – 22 с.

221. Станко Г. В. Роль Земельних банків у регулюванні аграрних відносин / Г. В. Станко // Інноваційна економіка. — 2011. — №5. — С. 238–241.

222. Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / Д. И. Сулейманов. — К., 1997. — 45 с.

223. Суслова В. Функціональні завдання саморегулювальної організації та їх законодавче закріплення // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. — 2011. — № 4.— С. 122–130.

224. Сухоруков Г.К. Является ли юридическая ответственность правоотношением? / Г.К. Сухоруков // Актуальные вопросы государства и права. — Томск, 1992. — С.8–13.

225. Тарасенко О.С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються в сфері земельних відносин / О.С. Тарасенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. — 2009. — № 21. — С. 341–348.

226. Теорія держави і права: навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін.]. — К.: ВЦ «Академія», 2013. — 348 с.

227. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Удовенко Жанна Володимирівна. — К., 2004. — 205 с.

228. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно–політичного та соціально–економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Ю.Г. Рубана. — К.: НІСД, 2008. — 744 с.

229. Уркевич В. Про правове регулювання користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб / В. Уркевич // Юридичний радник. — 2009. — №2. — С.1–3.

230. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу / О. С. Фонова // Соціально–економічні проблеми сучасного періоду України. — 2008. — Вип. 6. — С. 187–199.

231. Хачатуров Р. Л. Юридическая ответственность / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. — Тольятти: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. — 200 с.

232. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – 356 с.

233. Цукренко Я. Шикана як особливий вид зловживання правом / Я. Цукренко // Цивільне право. – 2011. – С. 198–99.

234. Цымбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / П. В. Цимбал. – К., 1992. – 25 с.

235. Цюкало Ю. В. Принцип недопустимості зловживання суб’єктивними цивільними правами з наміром завдання шкоди (шикана) в країнах романо-германської правової системи / Ю. В. Цюкало // Погляд науковця. – 2010. – № 6 (56). – С. 97–103.

236. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чучукало Оксана Ігорівна. – Київ, 2004. — 204 с.

237. Шатковська І. Аспекти питання законодавчого забезпечення діяльності саморегульвних організацій в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2011_3/p6_17.html.

238. Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом / Л. М. Шипілов // Право і безпека. – 2010. – № 1 (33). – С. 4–9.

239. Щерба С. П. Філософія [Електронний ресурс] : [посібник] / Щерба С. П. – Режим доступу : http://chitalka.info/gp_27/gp_270118.htm.

240. Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория : формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза” / А. А. Эксархопуло. – СПб., 1993. – 46 с.

241. Юзефович Ж. Ю. Функции юридической ответственности и формы их реализации по российскому законодательству. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юзефович Ж.Ю. – М., 2004. – 172 с.

242. Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики: Альманах права: Науково-практичне видання. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – 192 с.

243. Ярмиш О. Н. Про наукове забезпечення діяльності ОВС України в сучасних умовах / О. Н. Ярмиш // Наука і правоохорона : юрид. журнал / МВС України. – К., 2008. – № 1. – С. 13–17 с.

244. Ярчак В. Про екологічний ризик джерел екологічної небезпеки /В. Ярчак // Вісник Львівського Університету. – 2009. – Вип. 48. – С. 209–215.

245. Яценко Т. С. Категория шиканы в гражданском праве: история и современность / Яценко Т. С. – М.: Статут, 2003. – 157 с.

246. Environmental Performance Reviews. Ukraine. Second Review. ECE/CEP/133. – № 24. – 2007. – 223 p. [Electronic resource]. – Available from: <http://www.un.org/russian>.

247. Eur. Court H.R. Guerra and others v. Italy, Judgment of 19 February 1998. Reports. 1998-I [Electronic resource]. – Available from: <http://www.espch.ru/>.

248. Food and Agriculture Organization of the United Nations/ [Електронний ресурс]. – режим доступа : www.fao.org/organicag.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Німко Ольга Борисівна
Бондарчук Наталія Валеріївна
Ляшенко Руслана Дмитрівна та ін.

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор *О. Б. Німко*
Макетування та дизайн обкладинки *О. М. В'юнцова*

Підписано до друку 12.05.16 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Умов.-друк.арк. 12,09.
Наклад 300 прим. Зам № 76

Свідоцтво суб'єкта про державну реєстрацію
ДК № 3402 від 23.02.2009 р.
Житомирський національний агроекологічний університет
10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (0412) 37-49-44